

A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai

*A Gróf Bethlen István
Kutatóközpont évkönyve*

**Szerkesztette:
Fekete Dávid**

A KREATÍV GAZDASÁG ÉS
A TURIZMUS AKTUÁLIS KIHÍVÁSAI

A Gróf Bethlen István Kutatóközpont évkönyve

A KREATÍV GAZDASÁG ÉS A TURIZMUS AKTUÁLIS KIHÍVÁSAI

A Gróf Bethlen István Kutatóközpont évkönyve

Szerkesztette:
Fekete Dávid

Győr, 2022

Szerkesztette: Fekete Dávid
Lektorálta: Czakó Katalin, Fekete Dávid

Szerzők: Dusek Tamás, Fekete Dávid, Gyulai Tamás, Horváth Ágnes, Horváth Zoltán,
Jenei Szonja, Lakosy Dóra, Lőrincz Edina, Módosné Szalai Szilvia, Nagy Gáborné,
Nemes Nikoletta, Rákosi Szabolcs

Olvasószerkesztő: Nemes Gábor
Műszaki szerkesztés és nyomdai előkészítés: Infoart Média Bt.

Kiadó: Universitas-Győr Nonprofit Kft.
ISBN 978-615-6491-07-7

A nyári egyetem szervezését és a kötet megjelenését támogatták:
Széchenyi István Egyetem
Gróf Bethlen István Kutatóközpont
Universitas-Győr Nonprofit Kft.

TARTALOMJEGYZÉK

- 7 FEKETE DÁVID | Gondolatok a kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásairól
- 13 DUSEK TAMÁS | A területi hatásvizsgálatok elméleti kérdései
- 25 LAKOSY DÓRA | A visegrádi négyek összehasonlítása Hofstede dimenziói mentén
- 43 LŐRINCZ EDINA | Kulturális kreativitás Budapesten, a kulturális kreatív ágazat megjelenési formái a fővárosban 2008 és 2020 közötti időszakban
- 61 GYULAI TAMÁS | Területi identitás és kultúra városi megközelítésben
- 77 HORVÁTH ZOLTÁN | Kulturális és kreatív ipar Kelet-Közép-Európában
- 99 RÁKOSI SZABOLCS | Science centerek tevékenységeinek hatásai és lehetőségeik a területfejlesztésben
- 115 MÓDOSNÉ SZALAI SZILVIA – JENEI SZONJA | A Kárpát-medence kisvárosainak és falvainak elfeledett, kihasználatlan kincsei
- 127 NEMES NIKOLETTA | Határon átnyúló turisztikai desztinációk megteremtésének lehetőségei Kelet-Közép-Európában
- 145 HORVÁTH ÁGNES | A Tokaji borrhéjós területi sajátosságai és borútjainak lehetőségei a magyar és szlovák oldalon az Interreg programok tekintetében
- 169 NAGY GÁBORNÉ | A felsőoktatási kihívások vizsgálata Kelet-Közép-Európa fókusszal

Gondolatok a kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásairól

ALAPOK: A GRÓF BETHLEN ISTVÁN KUTATÓKÖZPONT

Jelen tanulmánykötetünk már a negyedik a sorban. A Gróf Bethlen István Kutatóközpont 2016-os alapításakor elhatároztuk, hogy a Széchenyi István Egyetem tudásbázisán működő önálló kutatási egységként, a multidiszciplináris társadalomtudományok területén végzünk kutatásokat, fókuszálva a közgazdaságtudomány, a regionális tudomány, a politológia, a földrajztudomány és a geopolitika területeire. Visszatekintve elmondhatjuk, hogy az elmúlt években számtalan értékes kezdeményezést valósítottunk meg. Az egyes kutatási programok végrehajtása mellett kapcsolódtunk az egyetem tananyagának folyamatos fejlesztéséhez, továbbá az új tudományos eredmények megfelelő disszeminációjához is.

Kiemelt célunk, hogy a fenti tudományterületeken tovább erősítsük a Széchenyi István Egyetem oktatói-kutatói bázisát, új tudományos eredményekkel gyarapítsuk az egyes kutatási területeket, bővítsük az egyetemen oktatott ismereteket, valamint különösen is hozzá tudjunk járulni a kutatói utánpótlás biztosításához. Ennek nyomán az elmúlt esztendőben is igyekeztünk megszólítani kutatásainkkal, programjainkkal a Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola hallgatóit.

Kutatóközpontunk deklarált célja, hogy az új tudományos eredmények hazai és nemzetközi disszeminációjához nagymértékben hozzájáruljon, így tanulmánykötetek, kézikönyvek kiadásával, magyar és idegen nyelvű konferenciák szervezésével, nemzetközi konferenciákon való részvétellel, folyamatos publikációs tevékenységgel biztosítsa a kutatási eredmények széleskörű megismertetését és hozzáférhetőségét. A kutatóközpont fontos célkitűzése, hogy partnere legyen a magánszférából érkező kezdeményezéseknek, így vállalkozások számára is széleskörű szolgáltatásokat nyújtson a hazai és a nemzetközi gazdasági, politikai folyamatok tudományos igényességű elemzésével.

Kutatóközpontunk első kutatási programja 2017-ben a „*Modern városok Magyarországon*” címet viselte, a kutatás keretében elvégeztük a Modern Városok Program ex ante elemzését. A tanulmányok a regionális tudomány vezető folyóirataiban jelentek meg.^[1]2018-ban rendeztük meg első alkalommal a Gróf Bethlen István Erdélyi Nyári

[1] FeketeDávid(2017): *A Modern Városok Programelemzésilehetőségei*. PolgáriSzemle 13/1–3.94–105. <http://polgariszemle.hu/aktualis-szam/140-regionalis-gazdasag/886-a-modern-varosok-program-elemzesi-lehetosegei>; FeketeDávid: *Magyarországi településfejlesztés. Véleménycikk*. Magyar Idők. 2017. december 15. <http://magyaridok.hu/velemenymagyarorszagitelepulesfejlesztes-2566882/>; Rechnitzer J. (2019): *Nagy-*

Egyetemet Kolozsváron és Gernyeszegen. A Kárpát-medence különböző fejlődési kérdéseit körüljáró tudományos rendezvény számtalan kapcsolatot teremtett kutatóközpontunk és a határon túli magyar kutatók között. 2019-ben is számtalan kutatás és program zajlott a kutatóközpontban. Második alkalommal került megrendezésre a Gróf Bethlen István Erdélyi Nyári Egyetem. A rendezvény helyszínválasztása azt a célt is szolgálta, hogy a kutatóközpont erősítse kapcsolatait a határon túli magyar tudományos-szellemiműhelyek irányába, elősegítve a további közös kutatásokat, kapcsolódási pontokat. A nyári egyetem egyik fő helyszíne a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem marosvásárhelyi egysége volt, itt zajlott a plenáris előadások egy része, ahol az előadók az erdélyi magyar felsőoktatás jelenlegi helyzetét mutatták be. Gróf Bethlen István, a kutatóközpont névadója előtti tisztelgés gyanánt a plenáris előadások másik részére, továbbá a fiatal kutatók prezentációira az egykori miniszterelnök szülőhelyén, a gernyeszegi Teleki-kastélyban került sor. A nyári egyetem keretében több megemlékezést és koszorúzást is tartottunk: a marosvásárhelyi Rákóczi-szobornál az emlékévként tisztelegtünk, Gróf Bethlen István szobrát pedig Gernyeszegen és Székelyudvarhelyen koszorúztuk meg. A nyári egyetem mellett a kutatóközpont 2019-ben is szervezett nemzetközi konferenciát Győrben a kreatív gazdaság témakörében, megemlékezéssel tiszteltük névadója születésének évfordulóján, továbbá tematikus szekciót (*Best Practices of Creative Cities in the CEE Countries*) szervezett a Regional Studies Association kelet-közép-európai konferenciáján Lublinban.^[2] Kutatóközpontunk 2019-ben készítette el a Győri Szent Mór Bencés Perjelség fejlesztési stratégiáját, ezzel mintegy bepillantást nyerve és engedve a szerzetesrendek helyi hatásaiba. 2020-ban nagy tervekkel vágtunk neki az esztendőnek, de a koronavírus-járvány következtében ezekről le kellett mondanunk, így sem nyári egyetemet nem tudtunk szervezni, sem pedig nemzetközi konferencián nem tudtunk tematikus szekcióval jelen lenni. Bár az előző kötet köszöntőjében azt írtam, hogy „*Bízunk benne, hogy a 2021-es esztendő tudományos közösségünk szempontjából több lehetőséget, több sikert, s minél több személyes találkozást tartogat majd*”,^[3] ez a megállapítás csak részben teljesült. 2021-ben sikerrel hajtottuk végre a *Férfi szerzetesrendek területi megoszlása Magyarországon az általuk ellátott feladatok alapján* c. kutatási programot, mellyel felhívtuk a figyelmet a szerzetesren-

városok a magyar területi politikában és területfejlesztésben a rendszerváltozástól napjainkig. Tér és Társadalom, 33/1. 3–26. <https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/3069>; Fekete, D. (2019): *A Modern városok program jelentősége a hazai városfejlesztésben.* Tér és Társadalom, 33/1. 27–43. <https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/3066>; Lux, G. (2019): *A Modern városok program újraparaszti törekvései.* Tér és Társadalom, 33/1. 44–65. <https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/3067>; Hegedűs Sz. – Novoszáth P. (2018): *Az önkormányzati rendszer átalakításának okai és az adósságkonszolidáció.* Területi Statisztika, 58/6. 595–609. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2018/06/ts580603.pdf>; Fekete, D. (2019): *Győri fejlesztések a Modern Városok Program keretében.* Területi Statisztika, 58/6. 638–658. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2018/06/ts580605.pdf>; Hegedűs Szilárd – Novoszáth Péter – Molnár Petronella: *A Modern Városok Program költségvetési forrásainak vizsgálata különös tekintettel a regionális politikára.* COMITATUS: Önkormányzati Szemle, 230/XXVIII. 75–83. http://www.mrtt.hu/files/comitatus/comitatus_2018_osz.pdf.
[2] <https://www.regionalstudies.org/wp-content/uploads/2019/08/Academic-conference-programme-Lublin-0600919-2.pdf>.

[3] Fekete D. (2020): A koronavírus éve és a tudományos közélet: kihívások és lehetőségek a Gróf Bethlen István Kutatóközpont számára. In: Fekete D. (szerk.): *Aktuális közép-európai folyamatok a koronavírus évében.* Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 7–12.

dek térszervező szerepére, fókuszálva a rendszerváltást követő hazai tapasztalatokra. A mintegy tízfős kutatócsoport közel egy éves munkáját összegző kötet szerkesztése jelenleg is folyamatban van, bízunk benne, hogy 2023-ban meg tud jelenni, hiánypótló módon feltárva a szerzetesrendek helyi beágyazottságát, különböző területeken (pl. oktatás, kultúra, gazdaság) végzett feladatait. A vírushelyzet nyomán ugyanakkor 2021-ben sem tudtuk megszervezni nyári egyetemünket, továbbá a nemzetközi konferenciák sem indultak még el ebben az esztendőben.

A 2022-es esztendő már több lehetőséget tartogatott számunkra. Június 16–19. között immáron harmadik alkalommal rendezhettük meg nyári egyetemünket Gernyeszegen a Teleki-kastélyban „Újrakezdés- Régi és új szereplők, célok, térségek a területfejlesztésben” címmel, melynek keretében a doktori iskola számos hallgatója is előadást tartott saját kutatási eredményeit ismertetve. A nyári egyetem keretében megkoszorúztuk névadónk gernyeszegi szobrát, továbbá tanulmányi kiránduláson vettünk részt Marosvásárhelyen és Nagyszebenben. A nyári egyetem során rengeteget beszélgettünk a kultúráról, kreatív gazdaságról, turizmusról, elsősorban a kelet-közép-európai régió vonatkozásában, így bizonyossá vált, hogy tanulmánykötetünket ezen témák köré építjük fel. Tettük ezt annál is inkább, mert a doktori iskola hallgatói közül sokan ezen témakörökben végzik kutatásaikat és a nyári egyetemen való részvételtől függetlenül számukra is lehetőséget szeretnénk volna teremteni kutatási eredményeiket bemutató tanulmányaik közzétételére.

KIHÍVÁSOK A KREATÍV GAZDASÁG ÉS A TURIZMUS TERÜLETÉN

A kötet első tanulmányában Dusek Tamás a területi hatásvizsgálatok elméleti kereteit mutatja be. Áttekintő írásából megtudhatjuk, hogy a területi hatásvizsgálatok kedvelt módszerei a regionális gazdasági, illetve egyre inkább a turizmusgazdasági fókuszú írásoknak, s ezek sikerességéhez elengedhetetlen, hogy rendszerben lássuk az ilyen típusú vizsgálatok mikéntjeit. Ahogy egy gazdasági szervezet, vállalat hatást gyakorol a szűkebb környezetére, úgy teszi ezt egy egyetem, egy kulturális- vagy sportlétesítmény, egy rendezvény stb. is.^[4] Fontos megjegyezni, hogy a kulturális és kreatív területen is számos rendezvény, létesítmény gyakorol helyi hatásokat, ezekre konkrét példákat látunk jelen tanulmánykötet későbbi részeiben is. Ezt követően Lakosy Dóra tanulmányában áttekintést ad a kultúra fogalmának értelmezéséről Hofstede dimenziói mentén, majd ezek alapján összehasonlítja a V4-es országokat. Elemzéséből megtudhatjuk, hogy Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát és Magyarországot a visszafogottság, az erős bizonytalanságkerülés, az individualizmus, a maskulinitás, a hosszú távú időorientáció, továbbá a visszafogottság jellemzi. Az országok pontszámai csak kissé térnek el egymástól, így elmondható, hogy a térség országai hasonló kulturális értékekkel bírnak.^[5]

[4] Dusek T. (2022): A területi hatásvizsgálatok elméleti kérdései. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 19-29.

[5] Lakosy D. (2022): A Visegrádi Négyek összehasonlítása Hofstede dimenziói mentén. In: Fekete D. (szerk.):

Lőrincz Edina tanulmányával veszi kezdetét a kötet kreatív gazdasággal foglalkozó része. A szerző tanulmányában a kulturális kreatív ágazat budapesti megjelenési formáit mutatja be a 2008 és 2020 közötti időszakban. Kijelenthető, hogy a kulturális és a kreatív ipar, a művészet és szórakoztatás fontos, nemzetgazdasági szerepet tölt be a fővárosban, mely meg is haladja néhány iparág teljesítményét. Noha jelentős az állami és önkormányzati szerepvállalás a területen, időközben megindult a kultúra és a kreativitás piaci alapokra helyezése is. Látható, hogy az egyes fejlesztési tervekben egyre gyakrabban jelennek meg a kreatív gazdaságra irányuló célkitűzések is.^[6] Gyulai Tamás írásában a kultúra és a területi fejlődés kapcsolatát vizsgálja az Európa Kulturális Fővárosa kezdeményezéssel összhangban, s részletesen bemutatja Temesvár EKF-konceptióját, továbbá a 2023-ban megvalósuló programév főbb elemeit. A tanulmány zárásában a szerző helyesen figyelmeztet arra, miszerint egy EKF-pályázat csak akkor lehet sikeres, ha a helyi lakosságot megfelelően bevonják a tervezésbe s a lebonyolításba – nem úgy, ahogy az a bemutatott Marseilles-i példában történt.^[7]

A kreatív gazdaságot szélesebb földrajzi környezetben mutatja be Horváth Zoltán, mégpedig a kelet-közép-európai térségre fókuszálva. Az Eurostat adatbázisból származó adatok sokrétű és széleskörű elemzésével a szerző arra a megállapításra jut, miszerint az ágazatban foglalkoztatottak száma 2011–2020 között folyamatos növekedést mutatott, s a rendelkezésre álló adatok alapján a koronavírus-járvány sem okozott jelentősebb károkat a szektorban. A tanulmány másik fontos megállapítása ugyanakkor, hogy a térség országainak kulturális vállalkozásai nem mutatnak nemzeti sajátosságokat, hiszen mind a 11 államban a vezető kreatív ipari ágazatok gyakorlatilag azonosak, így sajátos mintázatok nem figyelhetők meg.^[8] Rákosi Szabolcs a science centerek, vagyis a természettudományos élményközpontok jelentőségéről, magyarországi lefedettségéről szóló írásában részletesen is bemutatja a győri Mobilis működését, megismerhetjük főbb célkitűzéseit és vonzáskörzetét is, melyet a szerző a látogatói adatok elemzésével tár elénk. A tanulmány záró részében a szerző kísérletet tesz a science centerek és további non-formális tanulási színterek lehetséges észak-dunántúli hálózati modelljének megalkotására is.^[9]

A kötet második felében aktuális, turisztikai tematikájú problémákat járnak körbe a szerzők. Módosné Szalai Szilvia és Jenei Szonja a Kárpát-medence kihasználatlan kulturális értékeiről szóló tanulmányukban pontszerűen mutatnak be olyan, egykor szebb napokat látott épületeket, melyek jelenleg alulhasznosítottak, ám jelentős potenciál rejlik

A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 31-48.

[6] Lőrincz E. (2022): Kulturális kreativitás Budapesten – a kulturális kreatív ágazat megjelenési formái a fővárosban, a 2008 és 2020 közötti időszakban. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai.* Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 49-65.

[7] Gyulai T. (2022): Területi identitás és kultúra városi megközelítésben. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai.* Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 67-81.

[8] Horváth Z. (2022) : Kulturális és kreatív ipar Kelet-Közép-Európában. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai.* Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 83-104.

[9] Rákosi Sz. (2022): Science centerek tevékenységeinek hatásai és lehetőségeik a területfejlesztésben. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai.* Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 105-120.

bennük. Ezek a Kárpát-medence területén található kisebb jelentőségű és mégis egyedi természeti kincsek és építészeti emlékek egyben iránymutatásul is szolgálhatnak a következő időszak turisztikai desztinációfejlesztési törekvései tekintetében. A tanulmányban bemutatásra kerül többek között a geryeszegi, a koltói, a küküllővári és a fenékpusztai kastély is.^[10] Nemes Nikoletta a határon átnyúló turisztikai desztinációkról szóló elemzésében megállapítja: a három előzetesen kiválasztott térségben (a magyar-horvát, a magyar-szlovén és az észak-nyugati magyar-szlovák határvidéken) az elmúlt két uniós programozási időszakban az érintett országok közötti együttműködés sajnos csak kevés esetben irányult valójában a határokat figyelmen kívül hagyó, egységes turisztikai fogadóterületek kialakítására. Ennek szomorú következménye, hogy a bemutatott programok megvalósítását követően nem jött létre a határon átnyúló desztináció mint értékesíthető turisztikai termék.^[11] A folytatásban Horváth Ágnes szintén a határon átnyúló turisztikai együttműködések témájában írt esettanulmányát olvashatjuk, melyben bepillantást nyerhetünk a tokaji borrégió területi sajátosságaiba és borútjainak lehetőségeibe. Sok még a tennivaló a tekintetben, hogy hazánk egyik legismertebb borvidéke sokrétű, minőségi szolgáltatásokat nyújtó desztinációvá válhasson.^[12] A kötet záró tanulmánya a kelet-közép-európai térség felsőoktatási kihívásait vizsgálja. Nagy Gáborné megállapítja, hogy hallgatói létszámok markáns visszaesése, valamint az egyes országok teljesítményét mutató rangsorok változása egyre jelentősebb versenyhelyzetet teremt a felsőoktatásban.^[13]

Bízom benne, hogy jelen tanulmánykötet hozzájárul napjaink különböző diskurzusaihoz a regionális tudomány területén, a benne szereplő értékes írások pedig más kutatókat is gondolkodásra ösztönöznek a kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásait illetően.

IRODALOM

- CONFERENCE PROGRAMME: *Regional Studies Association Central and Eastern Europe (CEE) Conference 2019. Metropolises and Peripheries of CEE Countries: New Challenges for EU, National and Regional Policies* Marie Curie-Skłodowska University, Lublin, Poland 11th – 13th September 2019. <https://www.regionalstudies.org/wp-content/uploads/2019/08/Academic-conference-programme-Lublin-0600919-2.pdf>
- Dusek T. (2022): A területi hatásvizsgálatok elméleti kérdései. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr: 19-29.

[10] Módosné Szalai Sz. – Jenei Sz. (2022): A Kárpát-medence kisvárosainak és falvainak elfeledett, kihasználatlan kincsei. Utolsó (utáni) pillanat. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr: 121-132.

[11] Nemes N. (2022): Határon átnyúló turisztikai desztinációk megteremtésének lehetőségei Kelet-Közép-Európában. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr: 133-150.

[12] Horváth Á. (2022): A Tokaji borrégió területi sajátosságai és borútjainak lehetőségei a magyar és szlovák oldalon, Interreg programok tekintetében. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr: 151-173.

[13] Nagy G. (2022): A felsőoktatási kihívások vizsgálata Kelet-Közép-Európa fókusszal. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr: 175-185.

- Fekete Dávid (2017): *A Modern Városok Program elemzési lehetőségei*. Polgári Szemle 13/1–3. szám, 2017, 94–105. <http://polgariszemle.hu/aktualis-szam/140-regionalis-gazdasag/886-a-modern-varosok-program-elemzesi-lehetosegei>
- Fekete Dávid (2017): *Magyarországi településfejlesztés. Véleménycikk*. Magyar Idők. 2017. december 15. <http://magyaridok.hu/velemenymagyarorszagitelepulesfejlesztes-2566882/>
- Fekete, D. (2019) *A Modern városok program jelentősége a hazai városfejlődésben*. Tér és Társadalom, 33(1), o. 27-43. <https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/3066>
- Fekete, D. (2019): *Győri fejlesztések a Modern Városok Program keretében*. Területi Statisztika, 58/6. 638–658. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2018/06/ts580605.pdf>
- Fekete D. (2020): *A koronavírus éve és a tudományos közélet: kihívások és lehetőségek a Gróf Bethlen István Kutatóközpont számára*. In: Fekete D. (szerk.): *Aktuális közép-európai folyamatok a koronavírus évében*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 7–12.
- Hegedűs Sz. – Novoszáth P. (2018): *Az önkormányzati rendszer átalakításának okai és az adóssághozszooldáció*. Területi Statisztika, 58/6. 595–609. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2018/06/ts580603.pdf>
- Hegedűs Szilárd – Novoszáth Péter – Molnár Petronella: *A Modern Városok Program költségvetési forrásainak vizsgálata különös tekintettel a regionális politikára*. COMITATUS: Önkormányzati Szemle, 230/XXVIII. 75–83. http://www.mrtt.hu/files/comitatus/comitatus_2018_osz.pdf
- Lakosy D. (2022): *A Visegrádi Négyek összehasonlítása Hofstede dimenziói mentén*. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 31-48.
- Lőrincz E. (2022): *Kulturális kreativitás Budapesten – a kulturális kreatív ágazat megjelenési formái a fővárosban, a 2008 és 2020 közötti időszakban*. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 49-65.
- Gyulai T. (2022): *Területi identitás és kultúra városi megközelítésben*. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 67-81.
- Horváth Á. (2022): *A Tokaji borrégió területi sajátosságai és borútjainak lehetőségei a magyar és szlovák oldalon, Interreg programok tekintetében*. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 151-173.
- Horváth Z. (2022) : *Kulturális és kreatív ipar Kelet-Közép-Európában*. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 83-104.
- Lux G. (2019): *A Modern városok program újraparosítási törekvései*. Tér és Társadalom, 33/1. 44–65. <https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/3067>
- Módosné Szalai Sz. – Jenei Sz. (2022): *A Kárpát-medence kisvárosainak és falvainak elfeledett, kihasználatlan kincsei. Utolsó (utáni) pillanat*. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 121-132.
- Nagy G. (2022): *A felsőoktatási kihívások vizsgálata Kelet-Közép-Európa fókusszal*. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 175-185.
- Nemes N. (2022): *Határon átnyúló turisztikai desztinációk megteremtésének lehetőségei Kelet-Közép-Európában*. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 133-150.
- Rákosi Sz. (2022): *Science centerek tevékenységeinek hatásai és lehetőségeik a területfejlesztésben*. In: Fekete D. (szerk.): *A kreatív gazdaság és a turizmus aktuális kihívásai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 105-120.
- Rechnitzer J. (2019): *Nagyvárosok a magyar területi politikában és területfejlesztésben a rendszerváltástól napjainkig*. Tér és Társadalom, 33/1. 3–26. <https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/3069>

A területi hatásvizsgálatok elméleti kérdései

Absztrakt

Bármely vállalkozás, intézmény, szervezet, létesítmény, közlekedési lehetőség, objektum, látni-való, időszakos program a jellegétől függően számos sokszínű és egymással összefonódó hatást gyakorol arra a környezetre, településre, térségre, amelyben található. Ezeknek a vizsgálata régóta a területi elemzések egyik fontos elméleti és gyakorlati kutatási irányát képviseli. Jelen van a beruházási, fejlesztési döntések előkészítésében és utólagos értékelésében, valamint a spontán, nem tervezett területi folyamatok elemzése során is. Mind a vizsgált létesítmények, szervezetek, mind azok hatásai nagyon sokfélék, minőségileg és hatásuk jellegében rendkívül különbözők lehetnek. Jelen tanulmány fő célja ennek a sokféleségnek az áttekintése a hatásvizsgálatok típusainak megkülönböztetésével, valamint a lehetséges hatások bemutatásával. Ez segít elkerülni annak a veszélyét, hogy az ilyen vizsgálatok túlzottan egyoldalúak, a sokféle lehetséges térségi fejlődés lehetőségének figyelembe vétele helyett csak egy vagy néhány kitüntetett lehetőséget bemutatók legyenek.

Kulcsszavak: helyi hatásvizsgálat, komplexitás, település és szervezet kapcsolata, területi vonzerő

BEVEZETÉS

Egy szervezetnek vagy egy látogatók számára vonzeróval bíró objektumnak, látványosságának a helyi gazdasági fejlődésben és általában egy település életében betöltött szerepe régóta foglalkoztatja a közgazdászokat, geográfusokat, szociológusokat, regionális kutatókat. Mind a szervezet, mind a látványosság nagyon széles értelemben értendő. Jól ismert a vallásos étellel átitatódott középkorból az egy-egy jelentős szent ereklyéje vagy sírja által kifejtett vonzerő, amely évszázadokon át folyamatosan zarándokok tömegeit mozgatta. Egy 401-es kánonjogi törvény minden templomot ereklye tartására kötelezte, de az ereklyék értéke, vonzereje függ a szent hírnevétől és attól, hogy az ereklye mennyire kötődött a szenthez. Szent Jakab apostol sírját a 9. század elején fedezték fel, sírja zarándokok tömegét vonzza azóta is Santiago de Compostellába. Bari városába 1087-ben érkeztek meg Myrából Szent Miklós ereklyéi, az azt őrző bazilikának Nagy Lajos magyar király is adományozott egy ereklyetartót. Kölnbe 1164-ben vitte el a kölni érsek Milánóból a háromkirályok ereklyéit, hozzájárulva az addigi kisváros jelentőségének növekedéséhez. Ereklyék olykor olyan helyekre is kerültek, amelyek egyébként aligha lettek volna tömegek által látogatottak, hozzájárulva településük folyamatos virágzásához. Wales védőszentjének, a hatodik században élt Szent Dávidnak a sírja a St. Davids kated-

[1] Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanár, dusekt@sze.hu.

rálisban, közel fekszik Wales legnyugatibb részéhez. II. Kallixtus pápa 1120-ban szentté avatta Dávidot és 1123-ban elrendelte, hogy két zarándoklat St. Davids-ba egyenlő egy római zarándoklattal, három pedig egy jeruzsálemi zarándoklattal, így St. Davids a harmadik legjelentősebb keresztény zarándokhelyé vált a reformációig. A zarándoktól származó jövedelmek virágzó várost teremtettek a katedrális köré. 1538-ban, az angol reformációt követően az anglikán püspök elkobozta a szent ereklyéket, elnyomta a szent tiszteletét. A zarándoklat hanyatlásával a korábban a zarándokgazdaságra épülő St. Davids lassan egy szegényes kis faluvá zsugorodott, jelenleg pedig Nagy Britannia legkisebb városa. Sok hasonló pozitív és negatív példa ismert az évszázadok során. Pozitív annyiban, hogy a vonzerő hozzájárul egy település kialakulásához, fejlődéséhez, virágzásához, negatív pedig abból a szempontból, hogy amennyiben a vonzerő időszakában nem teremődik meg saját helyi gazdasági bázis, akkor a vonzerő elmúltával a látványos hanyatlás elkerülhetetlen.

Más indíttatásból, de szintén látogatók sokaságát vonzó objektumról ír Denis Diderot a Nagy Francia Enciklopédia egyik cikkében, ahol egy természettani gyűjtemény, természetrajzi múzeum tervét ismerteti. Ennek végén az épület vonzereje kapcsán így ír: „Innen más, szomszédos termekbe jutna a látogató, ahol a természet minden változatossága és fokozata volna látható. Az utazók nap mint nap új országok felé indulnak, hogy azok ritkaságait megcsodálják – gondoljuk csak el, egy ilyesfajta templom nem vonzaná-e az érdeklődőket a világ minden tájáról? Akadna olyan, akár csak egy kicsit művelt külföldi, aki úgy akarna meghalni, hogy ne látta volna legalább egyszer a természetet az új palotájában? Micsoda látványt nyújtana egyetlen helyen összegyűjtve mindaz, amit a Teremtő keze a földön elszórt! Ha a magam ízlése után ítélném meg a másokét, úgy gondolom, senki sem sajnálna akár öt- vagy hatszáz mérföldes utazásokat megtenni, hogy ilyen látványosságban gyönyörködhesse. Talán nem mindennapos dolog fele ilyen hosszú utakat tenni Raffaello vagy Michelangelo műveinek látásáért? A milliók, amibe egy ilyen alapítvány kerülne az államnak, busásan visszatérülnének a mindenkor idelátogató külföldiek sokasága révén.”^[2] Diderot itt ugyanúgy érvel, ahogyan sok nagy kulturális (vagy egyéb turisztikai attrakciót is jelentő) beruházás támogatója manapság is érvel. A kérdés „csak” az, hogy a költségek és bevételek valóban olyan arányban vannak-e egymással, hogy gazdaságilag is megéri-e az ilyen attrakciók létrehozása. A válasz általában azért nem egzakttal igen vagy nem, mert sem a költségek, sem a bevételek köre nem egyértelmű és nem pontosan megfigyelhető. További kérdés, hogy vajon új jövedelmekről van-e szó, vagy a jövedelem területi újraelosztásáról. Utóbbi esetben az illető objektum más térségekből von el jövedelmet, vagyis az egyes lehetséges központok egymással versengenek az adott számú látogatóért és jövedelemért.

A tanulmány további részében a hatásvizsgálatokat tipizálom a helyi hatások és a kifejtett vonzerő jellege alapján, majd azokat a tényezőket vázolom, amikre hatással lehetnek a helyi objektumok.

[2] Diderot (1986): *Nagy Francia Enciklopédia*. 174–175.

A HELYI HATÁSVIZSGÁLATOK TÍPUSAI

A bevezetés két példájának közös vonása, hogy a direkt helyi foglalkoztatás, direkt helyi termelés mértéke töredéke annak a közvetett hatásnak, amely a látogatók helyi gazdaságba bevonásából fakad. Ez a helyi hatásvizsgálatok egyik alapesetét jelenti, amelynek kutatásában a regionális gazdaságtanon kívül a turizmus gazdaságtan is erősen érintett (1. táblázat). Ide tartoznak az emberi létesítményeken (székesegyházak, múzeumok, koncerttermek, színházak) kívül a természeti látnivalók és a szép városkép is. Az ilyen vizsgálatokhoz hasonló esetet jelent az egyedi rendezvények hatása: olimpiák, egyéb mega sportrendezvények és a kisebb sportrendezvények is. Az egyedi rendezvények lehetnek évente visszatérők (pl. teniszversenyek, kerékpáros versenyek) vagy vándorlók, amelyekre pályáznak a helyszínek. A helyi hatásvizsgálatok másik alapesetében a látogatók bevonása elhanyagolható mértékű a direkt helyi foglalkoztatási és jövedelmi hatásokhoz képest. Ez a vállalkozások és az intézmények egy részének a vizsgálatát jelenti, például egy atomerőmű, egy börtön, egy akkumulátorgyártó üzem helyi foglalkoztatási és jövedelmi hatásainak a felmérését, a további közvetettebb hatásokkal együtt. A negyedik alapeset olyan intézményekre vonatkozik, amelyek egyrészt nagy, jelentős helyi foglalkoztatók is, másrészt tartós és ideiglenes vonzeróval is rendelkeznek. Tipikusan ilyenek a felsőoktatási intézmények, amelyek jóval több diákot vonzanak a településre, mint ahány foglalkoztatottjuk van. Az ötödik alapeset a területi mobilitást megkönnyítő infrastruktúrák (kikötők, repülőterek, autópályák, 120-180 éve még a normál vasút, jelenleg a nagy sebességű vasút) és közlekedési összeköttetést biztosító vállalkozások hatásvizsgálata jelenti.

1. táblázat: A helyi hatásvizsgálatok típusai

Rövid leírás	Példák
vonzeró jelentős és időben tartós, a direkt foglalkoztatás és jövedelem aránya kicsi	műemlékek, múzeumok, szórakoztatóipari létesítmények
vonzeró jelentős és időben koncentrált, ideiglenes, a direkt foglalkoztatás és jövedelem aránya kicsi	sportrendezvények, fesztiválok
vonzeró nem jelentős, direkt foglalkoztatás és jövedelem aránya nagy	gazdasági vállalkozások, intézmények többsége
vonzeró jelentős, tartós, a direkt foglalkoztatás és jövedelem is jelentős	egyetem
területi mobilitást megkönnyítő tényezők	repülőtér, légi közlekedés

Forrás: Saját szerkesztés.

A GAZDASÁGI HATÁSOK MÉRÉSÉNEK MEGKÖZELÍTÉSEI ÉS KLASSZIFIKÁCIÓI

Az előzőekben bemutatott ötféle típus elsősorban abban különbözik egymástól, hogy a vizsgálat tárgyának milyen szerepe van a települési vonzeróban, és így mekkora direkt,

indirekt és egyéb tovagyrúzó hatással lehet számolni. Ezt ebben az alfejezetben a gazdasági hatásokra korlátozva vizsgáljuk. A helyi gazdasági hatásvizsgálatok során számos megközelítéssel találkozhatunk a szakirodalomban. Az eltérő tevékenységek, ágazatok, nagyságrendek, méretek, gazdasági definíciók, rendelkezésre álló adatok, egyéb körülmények és kutatói felfogások miatt nincs és nem is lehetséges egy olyan egyértelmű eljárás, módszertan, amely minden esetben egységesen alkalmazható. Széles értelemben véve három eltérő megközelítést mégis lehet azonosítani. Az első és egyben elterjedtebb meghatározás szerint a gazdasági hatás a ténylegesen megfigyelhető gazdasági tevékenységek (termelés, jövedelem, foglalkoztatottság és általános üzleti légkör) és a gazdasági egység hiányában feltételezett gazdasági tevékenységek közötti különbségként határozható meg.^[3] Ekkor tehát azt mutatják be, hogy mi történne, ha az adott gazdasági egység egyáltalán nem létezne, mennyivel kevesebb jövedelem keletkezne, mennyivel kevesebb foglalkoztatott lenne és milyen további gazdasági változások lennének. A további gazdasági változások ugyanakkor már nagyon eltérően értelmezettek, a tovagyrúzó hatások nagyon széles felfogásától azok elhagyásáig.

A második megközelítés alternatív szemléletű, vagyis minden hatáznál az erőforrások egyéb felhasználási lehetőségeit – amik abból adódnának, hogy az adott gazdasági egység által felhasznált erőforrások a termelésben máshol is hasznosíthatók lennének – is figyelembe veszi. Ezen összevetés hiányában nyilvánvalóan majdnem minden gazdasági szereplő pozitív szerepet töltene be és ennek megfelelően hangsúlyozhatja is pozitív szerepét a helyi gazdaságban, hiszen mindegyik rendelkezik foglalkoztatottal és jövedelemmel (az extrém kivételektől eltekintve). A másik megközelítés tehát a bruttó vagy abszolút hatáson túlmenően figyelembe veszi a gazdasági egység erőforrásainak alternatív felhasználási lehetőségeiből származó termelési, jövedelmi, foglalkoztatotti és egyéb hatásokat is, vagyis a nettó hatást vizsgálja, ami akár negatív is lehet.

A második megközelítés komplexebb és elvileg teljesebb körű leírást jelent és egyben több feltevés használatát is megköveteli. Ennek az az oka, hogy az alternatív lehetőségek valójában csak lehetőségek és becslések, és nem ténylegesen megvalósultak. Például, lehetne úgy érvelni, hogy egy csak segédmunkásokat alkalmazó üzem nem kívánatos, mert elvonja a munkaerőt a kvalifikáltabb munkaerőt foglalkoztatni kívánóktól, vagyis kiszorítja a magasabb hozzáadott érték előállításának lehetőségétől. A valóságban azonban ez nem szükségszerűen érvényes, a munkaerő messze nem korlátlanul alkalmazható bármilyen munkakörben. Ahol ez ésszerű és elképzelhető, annyiban indokolt a második megközelítés, egyébként pedig nem.

A harmadik lehetőség nemcsak magának a vállalkozásnak az elszigetelt hatását vizsgálja, hanem a vállalkozás hiánya esetén fellépő tovagyrúzó hatásokat is. Ez valamilyen módon megjelenik az első megközelítésben is, de nem ennyire közvetlenül és ilyen széleskörűen. Ha nincs a vállalkozás, akkor a foglalkoztatottak nem kapnak fizetést, így kisebb lesz a helyi kereslet, szűkül a szolgáltatások piaca, ami további negatív visszacsatolásokat

[3] Beck, R. – Elliott, D. – Meisel, J. – Wagner, M. (1995): *Economic impact studies of regional public colleges and universities*. Growth and Change, 26.

eredményezve még tovább szűkíti a helyi gazdaságot, és így tovább. A helyi beszállítók kereslete is kisebb lenne a vállalkozás hiánya esetén, ami szintén egy öngerjesztő visszaesést generál. Ez az elemzés hasonló az első és második megközelítéshez is, de egy indokolatlan feltevést is tartalmaz, miszerint a megszűnő gyártást nem képesek pótolni más gazdasági szereplők, a munkaerő örökre parlagon marad, a gyártócsarnok használaton kívül az enyészeté lesz. Ez életidegen feltevés. Győrben a Philips a termelése csúcán több, mint 3000 embert alkalmazott. Amikor győri részlegét eladta a tajvani Lite On It Corporationnek, akkor a 2007-es átvételnél 1200 volt a foglalkoztatotti létszám. Ezt követően nem sokkal, 2010-ben az utód beszüntette a gyártást, a gyártócsarnokot értékesítette az elektronikai termékeket gyártó német Melecsnek. Egy olyan változás zajlott le, amit a gazdaságpolitikusok is kívánatosnak tartanak: a legegyszerűbb, legalacsonyabb hozzáadott értékű termelés, a szakmunkát nem igénylő összeszerelés telepedett meg először, majd Ázsiába költözött, és helyén magasabb hozzáadott értékű, kvalifikáltabb munkaerőt igénylő termelés indulhatott be. Nem konzerválódott az átmenetileg kedvező, de hosszú távon kedvezőtlen termelési szerkezet. Az egykor a Philipsnél dolgozó 3000 alkalmazott nem munkanélküli azóta, hanem többségük valószínűleg jobb lehetőségekhez jutott máshol. A megszűnés tovaggyűrűző hatásai tehát nem azok voltak, hogy kiesett háromezer ember jövedelme, hanem a munkaerőhiánnyal küzdő többi helyi cég fejleszteni tudta termelését, növelni foglalkoztatottjai számát.

Maguknak a szűk értelemben vett gazdasági hatásoknak számos klasszifikációja létezik. Így meg lehet különböztetni a rövid távú és hosszabb távon érvényesülő hatásokat, a pénzügyi és nem pénzügyi hatásokat, az elsődleges és másodlagos hatásokat. Elsődleges hatások közé tartoznak a közvetlen termelési, jövedelmi és foglalkoztatotti hatások, a másodlagosak közé a tovaggyűrűző (multiplikátor) hatások. Ezen túlmenően lehet vizsgálni a szűk értelemben vett gazdasági hatásokon túlmutató számos szempontot: kulturális, demográfiai, politikai, infrastrukturális, társadalmi, oktatási hatásokat.

A helyi gazdasági hatások egyik elterjedt osztályozása a direkt, indirekt és indukált hatásokat különbözteti meg. A direkt hatások a vállalkozásnál foglalkoztatott dolgozók jövedelmei, valamint a vállalkozás beruházásai és működéséhez szükséges anyagi inputok révén járulnak hozzá a helyi termelés, jövedelem és foglalkoztatás szintjének növeléséhez. Az indirekt hatások a vállalkozás működése miatt felhasznált inputokat szolgáltató további vállalkozásoknál generált jövedelmet és foglalkoztatást jelenti. Harmadrészt megkülönböztetik az indukált hatást, ami a jövedelmek elköltése miatt a multiplikátorhatással generált jövedelemmel és foglalkoztatással egyenlő.

Az elsődleges hatások a legegyszerűbben mérhetők, és adatok is erre érhetők el legkönnyebben. A foglalkoztatotti hatás naturális mutatóval mérhető (foglalkoztatottak száma) a többi pénzügyivel. Számos olyan hatás is létezik, amelyek adatok hiányában, annak üzleti titok jellege miatt nem számszerűsíthetők egzakt módon, pedig nagyon érdekes lenne felmérésük. Például a helyi szolgáltatókkal való kapcsolat, a vállalati felelősségvállalás keretében a helyi szereplőknek adott vállalati támogatások, a dolgozóknak juttatott cafeteria elemek összetétele, jellege, a dolgozóknak a lakhatáshoz nyújtott támogatások, a helyi társadalom támogatása mind nehezebben felmérhető kategóriák. A vállalat jövedelmét sem lehet egyszerűen felosztani a helyi lakosok, az egyéb helyi szereplők (önkor-

mányzat és egyes szolgáltatások nyújtói), az állam (a központi költségvetés közvetlen és közvetett adóbevételei) és az esetlegesen nem helyi tulajdonosok között.

A HELYI HATÁSOK TÍPUSAI

Ami a lehetséges helyi hatásokat illeti, az sokféle és az eltérő intézmények, vállalkozások, objektumok esetében egészen eltérő. A 2. táblázatban felsorolt tényezőknek a fontossági sorrendje, jelentősége, nagysága is intézménytípusonként más és más. Más helyi jövedelmet és presztízst biztosít például egy sokszázezer alkalmazottal rendelkező világcég irányítási központja, amely a vállalati nyereség fölött rendelkezik és mindazokat a funkciókat magánál tartja, amelyek a legnagyobb hozzáadott értéket eredményezik és amelyek a döntési hierarchia csúcsa miatt a leginkább biztosaknak és helyben begyazottnak tekinthetők, mint egy világcég számára ubikvitásokból emberi izomerővel előállított, stratégiai szempontból lényegtelen és könnyedén lecserélhető inputot beszállító vállalkozás helyi üzeme. Eltérő presztízst és jövedelmet jelentenek egy település számára a következő vállalkozások vagy intézmények: egy vállalkozás kutató-fejlesztő központja – egy vállalkozás ügyfélszolgálati irodája; egy vállalkozás kereskedelmi és marketing igazgatósága – egy vállalkozás összeszerelő üzeme; húsfeldolgozó üzem – sertéstelep; szoftverfejlesztő cég központja – szoftverfejlesztő cég helyi értékesítési részlege; világszintű szervezet központja – menekülteket befogadó állomás; rangos egyetem – börtön; rangos operaház – elmeegógyintézet.

2. táblázat: Egy intézmény helyi hatásainak áttekintése

Tényező, amire a vállalkozás hatást gyakorol	Példák a hatásokra
Gazdaság	Helyi jövedelem, termelés, ipari szerkezet, munkaerőpiac, munkaerő-mobilitás
Demográfia	Népességnövekedés, bevándorlás, korszerkezet, mobilitás
Infrastruktúra	Lakáskínálat, lakásépítés, közlekedés, egészségügyi ellátás, kiskereskedelem
Kultúra	Kulturális javak nagyobb kínálata, kulturális környezet alakítása
Vonzóerő	Helyi imázs, helyi identitás befolyásolása
Képzettség, oktatás	A vállalkozás számára szükséges munkaerő képzése
Turizmus Környezet	A vállalkozás, mint turisztikai attrakció Környezetszennyezés, környezeti problémák

Forrás: Saját szerkesztés.

A párokat sokáig lehetne sorolni. Mindkét oldalra jellemző, hogy foglalkoztatást biztosít, jövedelmet ad, valamilyen szintű helyi gazdasági kapcsolatokkal rendelkezik, ám mégis, a gazdaságpolitikusok többsége, amennyiben rajtuk múlik, az elsőt választaná, nem a másodikat, a jövedelmi és a presztízst szempontok alapján is. Ennek megfelelően gyakori gazdaságpolitikai javaslat, hogy „magas hozzáadott értékű tevékenységeket kellene bevonni” (az országba, a térségbe, a városba), mert ez magasabb helyi jövedelmet is jelent. Ez a javaslat azonban bizonyos szempontból ahhoz hasonlóan naivnak

mondható, hogy inkább legyen valaki vállalatvezető, mint beosztott, mert vállalatvezetőként nagyobb lesz a jövedelme, mint beosztottként. A Microsoft központja nem fog áttelepülni Redmondból mondjuk egy indiai városba, csak mert Indiában olcsóbbak a telkek, a szolgáltatások és a munkaerő, és mert néhány gazdaságpolitikus ezt kívánatosnak tartja India számára.

A 2. táblázatban látható hatások különböző erősségűek lehetnek, de a turizmus kivételével valamennyi érvényesül. Turisztikai attrakcióként a vállalkozások (a turizmusban részt vevőkön kívül) ritkán jelennek meg, üzleti turizmus azonban szinte valamennyi vállalkozást érintheti. A környezeti kérdések, azok előtérbe kerülésével ma már szinte bármivel kapcsolatban tárgyalnak.

A kevésbé nagy presztízsű vagy az egyenesen nem kívánatos üzemek, objektumok is elhelyezkednek valahol, környezetre gyakorolt hatásuk ugyanúgy vizsgálat tárgya, mint a vonzó objektumoké. Az ipari létesítmények közül a különböző típusú környezet-szennyezők (légszennyezés, talajszennyezés, vízszennyezés, veszélyes hulladék termelés, személtarakók, zajforrások, bűz) és a potenciális veszélyforrások (robbanásveszélyes vegyi üzemek, raktárak, gátak) vagy egyéb nem kívánatos létesítmények (szélerőművek, menekülttáborok) és természetes kockázatokat jelentő körülmények (árvíz, erdőtűz) a lakosság egészségügyi állapotára és az ingatlanokra gyakorolt hatása rendszeresen kutatott, az ilyen létesítmények elleni lakossági tiltakozással együtt.^[4] Ezeknek a tapasztalatait úgy lehet összefoglalni, hogy általában kimutatnak negatív hatásokat, de nagyságuk és formájuk függ a konkrét helyi körülményektől és időtávtól.

A hatások kölcsönösek, nemcsak az intézmény és a környezet befolyásolja a települést, hanem a település is az intézményt és környezetet (rendezvényt, objektumot). Kedvező esetben egy harmonikus és kölcsönösen előnyös kapcsolatról van szó, amellyel mindkét fél jól jár: a település telephelyet, munkaerőt és különböző települési szolgáltatásokat biztosít az intézménynek, az intézmény foglalkoztatási lehetőséget kínál, adót fizet, helyi szolgáltatásokat vesz igénybe és más módokon is támogathatja a települést. A települések és az intézmények közötti kapcsolat egymásra kölcsönösen ráutalt felek együttéléseként is jellemezhető. Ezek egyik extrém végpontján állnak azok a települések, amelyeket valamilyen vállalkozás vagy intézmény alapított, a másik végponton pedig, ami a normális, hétköznapi esetnek felel meg, a már létező településen megtelepülő új vállalkozásoknak, intézményeknek a településsel való kapcsolata és a településre való hatása.

[4] Anstine, J. (2003): *Property Values in a Low Populated Area When Dual Noxious Facilities are Present*. Growth and Change, 34/ 3.; Bond, S. (2010): *Community Perceptions of Wind Farm Development and the Property Value Impacts of Siting Decisions*. Pacific Rim Property Research Journal, 16/1.; Donovan, G. H. – Champ, P. A. – Butry, D. T. (2007): *Wildfire risk and housing prices: a case study from Colorado Springs*. Land Economics, 83/2.; Loomis, J. (2004): *Donear by forest fires cause a reduction in residential property values?* Journal of Forest Economics, 10.; Owusu, G. – Nketiah-Amponsah, E. – Codjoe, S. N. A. – Afutu-Kotey, R. L. (2014): *How do Ghana's landfills affect residential property values? A case study of twosites in Accra*. Urban Geography, 35/8.; Wolf, D. – Klaiiber, H. A. (2017): *Bloom and bust: Toxicalgae's impact on near by property values*. Ecological Economics, 135.

VÁLLALATI ALAPÍTÁSÚ TELEPÜLÉSEK

A vállalati vagy intézményi alapítású települések – extremitásaik ellenére – érdekes tanulságokkal szolgálhatnak és viszonyítási alapul használhatók. Hagyományosan, vagyis még a 19. században kibontakozó nagyipari termelést megelőzően az egy nagy foglalkoztató által dominált városok a bányászat révén keletkeztek, a lelőhely által determinált területeken. Ezek jól ismert példái közé tartoznak Selmecebánya, Körmöcbánya, Besztercebánya, a csehországi Kutná Hora, a sziléziai Zlotoryja (Goldberg), a baden-württembergi Neubulach, a tübingiai Ilmenau, a bolíviai Potosi és így tovább. Részben ide tartoznak a kolostorok köré kiépült városok, mint például a horvátországi Crikvenica vagy a franciaországi Cluny.

Az ipari üzemméret növekedésével nyílt meg az elvi lehetősége annak, hogy egy újonnan zöldmezős beruházásként létrehozott nagy ipari üzem köré felépített új város szolgálta az üzem számára szükséges munkaerőt. A munkaerő közelségének, a lakóhelytől való gyalogos megközelíthetőségének a vasút – különösen az autót megelőzően nagy jelentősége volt –, míg a mobilitás növekedésével egyre csökkent a távolság ilyen mértékben determináló szerepe, és már csak a természetes módon elszigetelt térségekben (például sivatagi bányavárosokban) maradt meg a befolyása. Általánosságban azonban manapság egy vállalkozás dolgozóinak lakóhelyei térben sokkal jobban szétszórtak lehetnek, mint a 19. században.

Magyarországon az intenzívebb nagyipari iparosítás korszakában, a 19. század második felében már eléggé megszilárdult városhálózat létezett. Magának a nagyiparnak a megjelenése területileg rendkívül koncentráltan, elsősorban Budapestre, másodsorban néhány középvárosra volt jellemző, és csak kivételesen jelentkezett városiasodó községeknél (Ózd, Salgótarján). Ezért az ilyen nagyipari alapítású városok témaköre Magyarországon inkább csak a „szocialista városok”, mint Dunaújváros és Tiszaújváros példái kapcsán vizsgálhatók. Emellett a további szocialista nagyipari beruházások (Ajkán, Pakson, Oroszlányban, Komlón, Várpalotán, Kazincbarcikán, Százhalombattán, Martfűn és néhány további kisvárosban) már meglévő települések lényeges bővítését jelentették, új városrészekkel, gyorsan megugró lakosságszámmal, és mindazzal a kulturális, társadalmi sajátosságokkal, amelyek a bevándorlás révén hirtelen megnövekedő lakóközösségekre jellemzők.^[5]

Ezzel szemben az amerikai kontinens városhálózatának kialakulását sokkal jobban befolyásolták a 19. századi ipartelepítések. A kitermelőipar (bányászat, fakitermelés) által alapított sok ezer ideiglenes település az addig lakatlan területek benépesítésében (USA, Kanada, Dél-Afrika, Oroszország, Ausztrália) nagy szerepet játszott. Némelyikük ezek közül tartósan létező településsé fejlődött, mások a kitermelés megszűn-

[5] Barta Gy. (2014): Szocialista városok – városok a szocializmusban. In: Berki M. – Halász L. (szerk.): *A társadalom terei, a tér társadalma: megújulás és fenntarthatóság a város- és térségfejlesztésben: tanulmánykötet Szirmai Viktória születésnapjára*. Art Webber Studio Kft, Budapest.; Germuska P. (2003): *Ipari város, új város, szocialista város*. Korall, 11-12.; Germuska P. (2004): *Indusztria bővületében*. 1956-os Intézet, Budapest.

tével kísértetvárosokká váltak. A nem kitermelőiparon alapuló, hanem feldolgozóipar munkaerőigényét kielégíteni szándékozó vállalkozói alapítású települések a sűrűbben lakott térségekben jöttek létre és belőlük nagyobb eséllyel lett végleges, tartós település. A vállalkozók által alapított kisvárosok modellje angol eredetű: ez alapján a vállalkozás lakást és bért ad a munkavállalóinak, akik cserébe nála dolgoznak, és lakbért fizetnek. A konkrét megoldások, a lakások színvonala, és a lakófunkciókon kívüli települési és üzleti szolgáltatások kiépítésének módja és színvonala nagyon sokféle lehetett. Alfred Marshall is foglalkozik a vállalatok által alapított településekkel, amelyek úgy jönnek létre, hogy egy vállalkozó megvesz egy földdarabot, felépít rá egy várost (nemcsak a lakóházakat, hanem minden közüzemi és piaci szolgáltató létesítményt az iskolától a minden bolton át a parkokig) és mellé az üzemét. Ezeket a városokat a vállalkozás irányítja, minden lakója a vállalkozásnak dolgozik, nincs alternatív foglalkoztató. A vállalkozó mellett, hogy biztosítja üzeme számára a munkaerőt, számos egyéb nyereségforráshoz juthat, amelyek közül kiemelkedik az a lehetőség, hogy a korábban mezőgazdasági hasznosítású vagy nem hasznosított területeket immár városi belterületi ingatlanáron értékesítheti, adhatja bérbe.

Az ilyen városok lakói ki vannak szolgáltatva az egyetlen munkaadójuknak. Ez az extrém formája a vállalkozások által alapított városoknak nem elméleti lehetőség, hanem történetileg számtalanszor megvalósult. Egy gyakran emlegetett példája az Illinois-i Pullman, amit George Pullman vasúti kocsikészítő nagyiparos vállalkozása, amit a Pullman Palace Car Company építtette fel nem messze Chicagótól az 1880-as években. Ez a modell, egy településnek egy vállalkozás révén történő irányítása, tartósan jogi okokból sem maradhatott fenn. A település eladását Pullman halálát követően törvényesen kényszerítették ki, Pullmant integrálták Chicagóba, de a településrész gazdasága, népessége sokáig a Pullman társaság üzleti eredményének megfelelően ingadozott évről évre (Crawford, 1999). Egy másik példa a Washington állambeli DuPont, ahol a DuPont társaság 1906-ban megvásárolt egy 13 négyzetkilométeres területet, és azon felépített egy várost és egy robbanóanyaggyárat. Harmadik, eltérő ágazatra, a fakitermelésre és feldolgozásra alapuló példa az oregoni Gilchrist, amit 1938-ban kezdtek el építeni a vadonban a Gilchrist Timber Company számára.^[6]

Ezek az egyvállalkozós települések tehát annak a skálának az egyik végpontjában szerepelnek, amely a munkaadók száma és koncentrátsága alapján osztályozza a településeket, a tökéletes koncentrátságot, az egyetlen vállalkozással rendelkező települést megtestesítve. A másik végpont kevésbé egzakt: ekkor nagyon sok, sokféle méretű és sokféle ágazatban tevékenykedő vállalkozás és egyéb munkaadó van jelen az adott településen. Elméleti szempontból az utóbbi változatnak a kockázatok szétterítése az előnye az egyvállalkozós településsel szemben: az egyvállalkozós, vagy domináns vállalkozás-

[6] Alanen, A. R. (2007): *Morgan Park. Duluth, U.S. Steel, and the forging of a company town*. University of Minnesota Press, Minneapolis.; Driscoll, J. (1984): *Gilchrist, Oregon, a Company Town*. Oregon Historical Quarterly, 85.; Gouthfalvy Dorner Z. (1941): *Az ipar telephelyválasztása és az érszesség elve*. Statisztikai Szemle, 19/6.; Porteous, J. D. (1970): *The nature of company town*. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 51.

sal rendelkező települések sérülékenysége mindenképpen nagyobb, mert az adott vállalkozás üzleti sikere vagy kudarca az egész település életét döntően befolyásolja. Ha jól megy a vállalkozásnak, a település helyzete is jó, ha rosszul megy, a település sorsa is rosszra fordul.

Manapság a tisztán vállalati alapítású települések vagy településrészek a nagyfokú térbeli mobilitás miatt ritkák, de egyébként a vállalati ingatlanfejlesztés, lakásépítés vagy vásárlás, az egyéb vállalkozói alapítású, tulajdonú települési szolgáltatások példái változatlanul gyakoriak. Ez is sokféle formájú lehet, például egy vállalkozás által tulajdonolt és elsősorban a saját alkalmazottai számára biztosított, egy helyen koncentrálódó lakásoktól a településen szétszórva sok helyen lévő vállalati („szolgálati”) lakásokig, vállalati éttermekig, postákig, edzőtermekig, könyvtárakig, szállodákig, munkásszállásokig.

A vállalkozás és település kapcsolatát elemző munkák gyakrabban foglalkoznak egy-egy településen jelentős szerepet játszó vállalkozásokkal, mint a kevésbé domináns szereplőkkel. Így Győrt vizsgálva gyakori az Audi Hungária Zrt. helyi gazdasági-társadalmi szerepének elemzése.^[7] Ez a kapcsolat messze van az egyvállalkozásos település szélsőséges példájától, inkább a domináns nagyvállalkozással rendelkező települések azon körébe illeszkedik bele, ahol ez a dominancia nem a legnagyobb mértékű. Ezt az alábbiakkal lehet illusztrálni: Győr lakossága nagyjából 130 ezer fő, az Audi foglalkoztatottjainak száma 12 ezer fő (2016 végén); Wolfsburg lakosság száma 120 ezer fő, a Volkswagennél dolgozók száma nagyjából 60 ezer fő; Ingolstadt 127 ezer fős, 44,2 ezer audis alkalmazottal; a Washington állambeli Everett város lakossága 109 ezer, a Boeing gyár alkalmazottainak a száma 39 ezer; a Kodak 1982-ben 60,4 ezer embert foglalkoztatott az akkor 240 ezres Rochesterben. A lakosságszámhoz viszonyítva a foglalkoztatottak száma 9% Győrnél, 50% Wolfsburgnál; az ennél kisebb településeknél a dominancia még jelentősebb példái, a lakosságszámot jóval meghaladó számú foglalkoztatotti létszámok is ismertek.

IRODALOM

- Alanen, A. R. (2007): *Morgan Park. Duluth, U.S. Steel, and the forging of a company town.* University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Anstine, J. (2003): *Property Values in a Low Populated Area When Dual Noxious Facilities are Present.* Growth and Change, 34/ 3. 345–358.
- Beck, R. – Elliott, D. – Meisel, J. – Wagner, M. (1995): *Economic impact studies of regional public colleges and universities.* Growth and Change, 26. 245–260.

[7] Czákó K. (2014): *Az Audi Hungaria Motors Kft. hatása a helyi gazdasági folyamatokra.* Tér és Társadalom, 28.; Fekete D. (2014): *Gazdaságfejlesztés az ingolstadti járműipari központban.* Tér és Társadalom, 28.; Fekete D. (2018): *25 éve Győrben az AUDI. A kutatás eddigi eredményeinek összegzése.* Tér, Gazdaság, Ember, 6/1.; Jakab P. (2014): *Sikerese gazdasági modellváltások Győrött.* In: Honvári J. (szerk.): *Győr fejlődésének mozgatórugói.* Universitas-Győr Nonprofit Kft, Győr.; Limpók V. (2014): *A fiskális politika néhány vetülete, illetve jövőbeni kilátásai a Győri Járműipari Körzetben, különös tekintettel az Audi beruházásokra.* In: Dusek T. (szerk.): *A városi rendszer működése.* Universitas-Győr Nonprofit Kft, Győr.; Rechnitzer J. (2016): *A területi tőke a városfejlesztésben. A Győr-kód. Dialóg Campus, Budapest-Pécs.; Lukács E. (2005): A transznacionális vállalatok és a munkaerőpiac kapcsolatai.* PhD értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.

- Barta Gy. (2014): Szocialista városok – városok a szocializmusban. In: Berki M. – Halász L. (szerk.): *A társadalom terei, a tér társadalma: megújulás és fenntarthatóság a város- és térségfejlesztésben: tanulmánykötet Szirmai Viktória születésnapjára*. Art Webber Studio Kft, Budapest. 75–98.
- Bond, S. (2010): *Community Perceptions of Wind Farm Development and the Property Value Impacts of Siting Decisions*. Pacific Rim Property Research Journal, 16/1. 52–69.
- Crawford, M. (1999): *The „New” Company Town*. Perspecta, 30. 48–57.
- Czakó K. (2014): *Az Audi Hungaria Motors Kft. hatása a helyi gazdasági folyamatokra*. Tér és Társadalom, 28, 188–198. o.
- Donovan, G. H. – Champ, P. A. – Butry, D. T. (2007): *Wildfire risk and housingprices: a case study from Colorado Springs*. Land Economics, 83/2. 217–233.
- Driscoll, J. (1984): *Gilchrist, Oregon, a Company Town*. Oregon Historica lQuarterly, 85. 135–153.
- Fekete D. (2014): *Gazdaságfejlesztés az ingolstadti járműipari központban*. Tér és Társadalom, 28. 176–187.
- Fekete D. (2018): *25 éve Győrben az AUDI. A kutatás eddigi eredményeinek összegzése*. Tér, Gazdaság, Ember, 6/1. 9–24.
- Germuska P. (2003): *Ipari város, új város, szocialista város*. Korall, 11-12. 239–259.
- Germuska P. (2004): *Indusztria bővületében*. 1956-os Intézet, Budapest.
- Gouthfalvy Dorner Z. (1941): *Az ipar telephelyválasztása és az ésszerűség elve*. Statisztikai Szemle, 19/6. 410–434.
- Jakab P. (2014): *Sikeres gazdasági modellváltások Győrött*. In: Honvári J. (szerk.): *Győr fejlődésének mozgatórugói*. Universitas-Győr Nonprofit Kft, Győr. 140–157.
- Limpók V. (2014): *A fiskális politika néhány vetülete, illetve jövőbeni kilátásai a Győri Járműipari Körzetben, különös tekintettel az Audi beruházásokra*. In: Dusek T. (szerk.): *A városi rendszer működése*. Universitas-Győr Nonprofit Kft, Győr. 12–27.
- Loomis, J. (2004): *Donear by forest fires cause a reduction in residential property values?* Journal of Forest Economics, 10. 149–157.
- Lukács E. (2005): *A transznacionális vállalatok és a munkaerőpiac kapcsolatai*. PhD értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Owusu, G. – Nketiah-Amponsah, E. – Codjoe, S. N. A. – Afutu-Kotey, R. L. (2014): *How do Ghana’s landfills affect residential property values? A casestudy of twosites in Accra*. Urban Geography, 35/8. 1140–1155.
- Porteous, J. D. (1970): *The nature of company town*. Transactions of the Institute of British Geographers, 51. 127–142.
- Rechnitzer J. (2016): *A területi tőke a városfejlődésben. A Győr-kód*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs.
- Wolf, D. – Klaiber, H. A. (2017): *Bloom and bust: Toxicalgae’s impacton near by property values*. Ecological Economics, 135. 208–221.

A visegrádi négyek összehasonlítása Hofstede dimenziói mentén

„Az emberek mind egyformák. Csak a szokásaik nagyon különbözőek.”
(Konfuciusz ókori kínai filozófus, i. e. 6-5. század)

BEVEZETÉS

A kulturális különbségek és azok ismerete meghatározza életünk számos területét, így a globalizált világnak köszönhetően napjainkban a társadalomtudománnyal foglalkozók körében a kultúrával nem foglalkozni gyakorlatilag már lehetetlen. Legyen szó ugyanis a társadalomtudomány bármely ágáról (pl. szociológia, gazdaságtudomány, regionális tudomány), a kultúra koncepciója ilyen vagy olyan formában, de felmerül. Ahhoz, hogy a globális világban a lehető legjobban boldoguljunk, szükséges megismernünk, továbbá tanulmányoznunk más országok kultúráját, szokásait.

Jelen tanulmány a Visegrádi Négyek országait veszi górcső alá, nevezetesen a Hofstede által alkotott hat dimenzió mentén. Bemutatásra kerül a kultúra fogalmi meghatározása, valamint modelljei, Hofstede dimenzióinak részletes leírása, a Visegrádi Négyek rövid története, továbbá a választott országok rövid ismertetése és összehasonlítása a dimenziók mentén.

A négy ország mindegyike Kelet-Közép-Európában helyezkedik el, tagjai az Európai Uniónak. A tanulmány így arra a hipotézisre épül, amely szerint nincsenek jelentős különbségek köztük a dimenziók tekintetében.

KULTÚRA

Jelen fejezetben bemutatásra kerül a kultúra fogalma, szintjei, modelljei és beágyazódása a társadalom szintjén. A kultúra kutatása az 1980-as években került középpontba, a téma kiemelt fontossága annak köszönhető, hogy életünk minden területét egy kulturális közegben éljük, akár a társadalom, akár a munkahelyünk szintjén.

A KULTÚRA MEGHATÁROZÁSA

A kultúrának nincs egységes, mindenki által elfogadott definíciója, azonban dolgozatomban több meghatározást is ismertetek a pontos képalkotás érdekében.

[1] PhD hallgató, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori iskola, dora.lakosy@gmail.com.

A kultúra fogalom a *coltivare* latin igéből származik, jelentése művelni. Az Idegen szavak és kifejezések kéziszótára definíciója szerint a kultúra „az emberi társadalom által létrehozott anyagi és szellemi javakat” jelenti, illetve ezeknek „egy adott korszakban való jellegzetes állapotát”.^[2]

Edward B. Tylor alkotta a kultúra fogalmának első antropológiai meghatározását, miszerint „a kultúra ... az a komplex egész, amely magában foglalja a tudást, a hiedelmet, a művészetet, erkölcsöt, törvényt, hagyományt, és minden egyéb képességet és szokást, amelyet az ember, mint egy adott társadalom tagja elsajátít”.^[3]

Trompenaars mint módszert írja le a kultúrát, miszerint „a kultúra az a módszer, ahogyan az emberek egy csoportja megoldja a problémáit és eldönti dilemmáit – majd ezek a problémák, amelyeket rendszeresen megoldanak, eltűnnek a tudatukból, és alapvető feltételezéssé változnak, nyilvánvaló premisszává válnak. Ezek az alapvető feltételezések azután definiálnak fogalmakat, amelyeket a csoport tagjai ugyanúgy értelmeznek”.^[4]

Hofstede holland szociálpszichológus, kultúrákutató^[5] a kultúrát, mint a szellemi programok összességét határozza meg, amelyet a környezeti hatások és az egyének viselkedése alakít.^[6]

Kluckhohn és Strodtbeck a kultúrát mint gondolkodási formát definiálja, a „nemzeti kultúra azoknak az érzéseknek, reakcióknak és megszokott, hagyományos gondolkodási formáknak az együttese, amelyek egy adott társadalom tagjainak problémamegoldó gyakorlatát és módjait egy adott időpontban jellemzik”.^[7]

Vitányi István magyar jogász és politikus a kultúra fogalmát az emberek tágabb környezetével hozza összefüggésbe, meglátása szerint „a kultúra az ember viszonya az objektiváció által teremtett világgal: vagyis az ember által átalakított természettel, a létrehozott tárgyi világgal, a technikai-termelési eljárásokkal és fogyasztási szokásokkal, a közösség és a társadalom struktúráival, az életmóddal, tehát a tudományokkal, művészetekkel, erkölccsel, vallással, hittel, az emberek mindennapi beállítódásával és magatartásával”.^[8]

Egy másik meghatározás Schein amerikai pszichológushoz fűződik, aki gyakorlati szempontból közelíti meg a definíciót „a kultúra közös alapfeltevések, illetve követelmények rendszere, amelyet egy adott csoport kialakított, illetve kifejlesztett annak során, ahogyan megbirkózik a külső alkalmazkodás és a belső integráció kihívásaival, és amelyek már elég jól működtek ahhoz, hogy érvényesnek minősüljenek, és ezért a csoport új tagjainak meg kell tanítani őket, mint a kihívások helyes

[2] Bakos F. (1994): *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 437.

[3] Tylor, E. B. (1871): *Primitive Culture: Researches in to the Development of Mythology, Phylosophy, Religion, Art and Custom*. Volume I. John Murray, London. 167.

[4] Trompenaars, F. (1995): *Riding the Waves of Culture*. Nicholas Brealey Publishing, London. 6.

[5] Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): *Kultúrák és szervezetek. Az elme szoftvere*. VHE Kft, Pécs.

[6] Idézi Csath M. (2008): *Interkulturális menedzsment*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 13.

[7] Kluckhohn F. – Strodtbeck, F. L. (1961): *Variations in Value Orientations*. Evanston, IL. Row, Peterson. Idézi Csath M. (2008): *Interkulturális menedzsment*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 13.

[8] Vitányi I. (1996): *A magyar társadalom kulturális állapota*. Maecenas, Budapest. 5–6.

felfogásának, a velük kapcsolatban kialakított helyes érzéseknek és gondolkodásnak mintáit”^[9]

Végezetül más aspektusra hívja fel a figyelmet Hampden és Turner, akik a következőképpen definiálják a kultúrát: „a kultúra az emberekből fakad, és az emberek hozzák létre, hogy jutalmazza azt a szellemi képességet, amely mindnyájukban közös. A kultúra folytonosságot és identitást ad a közösségnek. Egyensúlyban tartja az ellentétes részeket, és a visszajelzésekből állandóan okuló önszabályozó rendszerként működik. A kultúra információrendszer, és nagymértékben segíti az embereket egymás megértésében. Egy adott kultúrán belül az értékek többé-kevésbé összhangban állnak egymással”^[10]

A kultúra összességében egy kollektív jelenség, közös értékeket valló emberek életmódja és életfelfogása, amelyet generációkon keresztül átívelő értékek, szokások, viselkedési normák, mentalitás, gondolkodásmód jellemez, ezeket az egyén tanulja, nem pedig örökli azt. Emberek olyan csoportjára jellemző, akiknek közös a társadalmi környezetük.

KULTURÁLIS BEPROGRAMOZOTTSÁG, A KULTÚRA SZINTJEI

Hofstede elmélete szerint az egyén kulturális beprogramozottságának három szintje van (1. ábra):^[11]

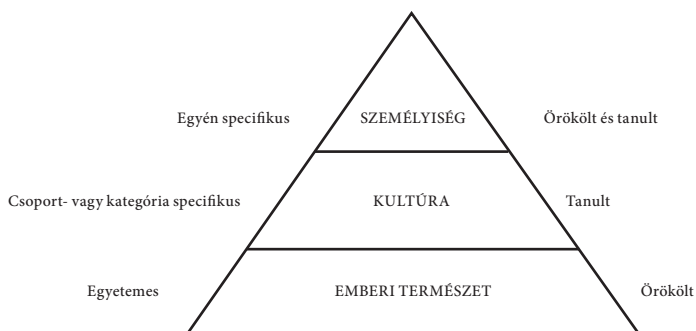
- A legalsó szint az emberi természet, amely meghatározza az emberek pszichológiai és biológiai, fizikális működését. Ide tartozik az éhség, szomjúság érzése, az érzelmeik kifejezése, a játék, a környezet megfigyelése, az állóképesség megőrzése.
- A középső szint a kultúra, kollektív szint, amely csoport-, vagy kategória-specifikus és amelyet tanulunk és amelyen osztozunk az ugyanabban a társadalmi környezetben élő társainkkal. A szint egy adott csoport, közösség jellemzőit foglalja magában.
- A legfelső szint a személyiség, ez minden esetben egyedi, az egyént megkülönbözteti másoktól.

[9] Schein, E. H. (1991): What is Culture? In: Frost, P. J. – Moore, L. F. – Louis, M. R. – Lundberg, C. C. – Martin, J. (eds.): *Reframing Organizational Culture*. Sage Publications, London. 247., idézi Falkné B. K. (2001): *Kultúráközi kommunikáció. Nemzeti és szervezeti kultúrák, interkulturális menedzsment aspektusok*. Püski, Budapest. 19.

[10] Hampden-Turner, C. (1994): *Corporate Culture. How to Generate Organisational Strength and Lasting Commercial Advantage*. Judy Piatkus Publishers, London. 21., idézi Falkné B. K. (2001): *Kultúráközi kommunikáció. Nemzeti és szervezeti kultúrák, interkulturális menedzsment aspektusok*. Püski, Budapest. 19.

[11] Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): i. m. 36–37.

1. ábra: Az egyén kulturális beprogramozottságának szintjei

Forrás: Saját szerkesztés Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008), 36. alapján.

A kulturális különbségek megnyilvánulása számos formában megfigyelhető, hiszen a társadalmunk kultúrájában szerepet játszanak az előző generációk által kialakított értékek, rítusok, hősök, szimbólumok, valamint a kialakított gyakorlatok.

Az emberek különböző szubkultúrákhoz tartoznak életük során, amelyek szintén hatást gyakorolnak viselkedésükre, értékeikre, ezek a csoportok a következők lehetnek: etnikai hovatartozás, vallási közösségek, társadalmi osztályok, regionális kultúra, politikai- és művészeti csoportok, valamint szakmai hovatartozás.

A legfontosabb kulturális szintek, amelyekhez az emberek tartoznak és amelyek kapcsolatban állnak egymással:^[12]

- nemzeti kultúra, amely a kultúrák képviselői között szülőhaza szerint tesz különbséget;
- regionális kultúra etnikai/vallási/nyelvi hovatartozás szerint különbözteti meg az embereket;
- generációs kultúra a társadalmat generációk alapján különbözteti meg (gyermek, szülő, nagyszülő);
- a társadalmi osztály/réteg kultúra, amely meghatározza a tanulási lehetőségeket, amelyhez hivatásunk, munkahelyünkön betöltött pozíciónk is szorosan kapcsolódik;
- a nemi kultúra nők és férfiak mentén tesz különbséget;
- a szervezeti/vállalati kultúra a munkavállalók esetében, amelyet a munkahelyi szocializáció határoz meg. A munkavállalók saját döntésük mentén csatlakoznak egy munkahelyhez, amelynek értékeit munkaidejük alatt figyelembe veszik – egyes esetekben munkaidőn túl is például titoktartás miatt – és fennáll a lehetősége annak, hogy egy nap elhagyják a szervezetet.

Jelen tanulmány szempontjából a nemzeti kultúra bír kiemelkedő jelentőséggel, hiszen ezen aspektus mentén hasonlítom össze a Visegrádi Négyek országait. Az egyes

[12] Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): i. m. 43.

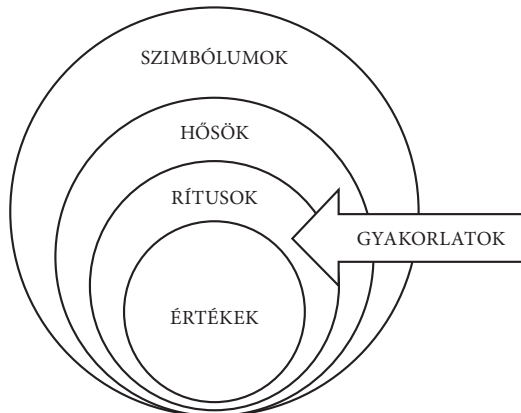
nemzetek közötti kulturális különbségeket olyan tényezők befolyásolták, mint a történelmi tapasztalatok, a politikai berendezkedés, az oktatási rendszer, az intézményrendszer, a domináló vallás értékrendje, valamint a technológiai fejlettség.^[13]

A nemzetek kialakulása azonban egy új keletű jelenség, amely olyan politikai egységekre bontja a világot, amelyek valamelyikébe az egyén beletartozik és ezt útlevelemmel tudja bizonyítani. A nemzeteket nem azonosíthatjuk a társadalmakkal. A közös kultúra fogalma csak a társadalomra jellemző, a nemzetre nem. A nemzeten belül a domináns csoport az integráció létrejöttét támogatja olyan formában, mint a nemzeti nyelv, oktatási rendszer, nemzeti hadsereg, politikai rendszer. Azonban az egy nemzeten belül élő kisebbségek folyamatosan töreksenek az autonómiára, identitásuk elismerésére.^[14] A nemzeti kultúra a legtöbb esetben nem egy adott országot jelent, hiszen ugyanazon kultúrájú népek több országban is lakhatnak, példa erre a magyar nép, azonban vannak homogén lakosságú országok, mint Portugália és Japán.

A KULTÚRA MODELLJEI

A kultúra rétegeit Hofstede hagyma-modellje (2. ábra), mint a hagyma leveleit mutatja be. „A kultúra megnyilvánulásainak leírására használt számos szakkifejezés közül csupán a következő négy az, amelyik együttesen jól lefedi a teljes fogalmat: ezek a szimbólumok, hősök, rítusok és értékek”^[15]

2. ábra: A kultúra hagyma-modellje

Forrás: Saját szerkesztés Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): 38–39. alapján.

A kultúra külső rétegét, felszínes megnyilvánulásait a szimbólumok alkotják, vagyis olyan gesztusok, tárgyak, képek, amelyek valamilyen jelentéssel bírnak egy adott kul-

[13] Csath M. (2008): i. m. 23.

[14] Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): i. m. 51–52.

[15] Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): i. m. 38–39.

túra képviselői számára, ilyen például: a nyelv, a zászló, a magyarok számára a kokárda vagy Munkácsy Mihály Ásító inas című festménye.

A hősök, azok az élő vagy elhunyt, valódi vagy képzeletbeli személyek, akiket egy kultúra nagyra értékeli, hazánkban Petőfi Sándor, Kossuth Lajos, Széchenyi István vagy Ludas Matyi említhető példaként többek között.

A rítusok társadalmilag lényesnek ítélt tevékenységek, egy adott kultúrán belül elfogadott gyakorlatok, mint például a köszönés, tegeződés-magázódás, vagy az egyes ünnepekhez kapcsolódó szokások.

Az értékek, mint a kultúra legmélyebb szintjei, meghatározzák, hogy mit tart az adott közeg jónak és rossznak, elfogadhatónak és elfogadhatatlannak.

Az előző generációk által kialakított értékek, rítusok, hősök, szimbólumok, valamint a kialakított gyakorlatok szerepet játszanak társadalmunk kultúrájában. A jelenkor hatást gyakorol a kultúrára, újabb elemekkel bővíti a kultúra szintjeinek elemeit, vagy ideiglenesen nagyobb hangsúlyt fektet valamelyikre.

A kultúra modelljei tekintetében Goldman jéghegy-modellje meghatározó szerepet játszik, amely a kultúrát annak látható és láthatatlan elemei mentén határozza meg. A vízfelszín alatti rész szimbolizálja a láthatatlan elemeit a kultúrának, amelyeket a meghatározott kultúrához tartozó egyének szocializációjuk során sajátítanak el. A láthatatlan elemekhez a gondolkodásmód, az értékek, továbbá a feltételezések tartoznak. Egy adott kultúra teljes megismeréséhez szükséges a jéghegy víz alatti részét is ismernünk, hiszen anélkül képalkotásunk csak felszínes. A kultúra látható elemei a modell mentén a vízfelszín felett találhatóak meg, ide tartozik a viselkedés, a nyelv, a hagyományok, valamint az illem is. Ezen elemeknek az ember tudatában van, tanulhatók, valamint befolyásolhatók, ezen elemek a külső szemlélő számára is láthatók.^[16]

HOFSTEDE DIMENZIÓI

Hofstede kutatása az emberek értékrendjével foglalkozott több mint 50 országban, a személyek mindegyike az IBM – amerikai székhelyű informatikai cég – alkalmazottja volt, mivel nemzetiségük kivételével azonosak voltak, így válaszaikban könnyen kiemelhető volt a nemzeti különbség. A kérdőívet beosztotti szinttől függetlenül több mint 116 000 ember töltötte ki, aki mindegyike a multinacionális vállalat foglalkoztatásában állt. Az eredeti kutatás nem tartalmaz adatot a szovjet blokk országait tekintve, kivételt csak Jugoszlávia jelent. Az 1967–1971 között zajló kutatás négy problémát vetett fel, amihez később négy dimenziót társított Hofstede, amelyek a következők voltak:

1. egyenlőtlenség, tekintélyhez való viszony,
2. individualitás, kollektivitás,
3. maszkulin, feminin társadalom,
4. bizonytalanságkerülés.

[16] Csath M. (2008): i. m.

A kérdőívet IBM kérdőívnek, vagy Értékképző Rendszer Felmérésének Moduljainak is nevezik a szakirodalomban, a vizsgálatot többször is megismételték.^[17]

A nemzeti kultúra egy adott kultúra képviselőjének nemzeti hovatartozása szerint kategorizál, ami nem nemzetiség szerinti differenciálást jelent.^[18]

A kultúrák között zajló üzleti kapcsolatok vizsgálatában is kiemelt jelentőséggel bír, a nemzeti kultúra ugyanis meghatározza azokat a magatartásformákat, szokásokat, technikákat és stratégiákat, amelyeket az üzleti szféra résztvevői képviselnek.

A tanulmány Hofstede dimenziói mentén hivatott összehasonlítani a Visegrádi Négyek országait, így a nemzeti kultúrák dimenziói közül ez kerül részletes bemutatásra, azonban fontos hangsúlyozni, hogy nem ez az egyetlen rendelkezésre álló modell, hiszen Trompenaars, Heidrich, Kluckhohn és Strodtbeck is megalkotta a saját elméletét a téma kapcsán.

Hofstede nevéhez 2022-ben hat nemzeti kultúra dimenzió kötődik, az eredeti felméréshez képest mára két dimenzióval bővítették a modellt – időorientáció, élvezet és visszafogottság.

1. HATALMI TÁVOLSÁG

„A hatalmi távköz azt fejezi ki, hogy milyen mértékben várják el, és fogadják el egy ország intézményeinek és szervezeteinek kevesebb hatalommal rendelkező tagjai a hatalom egyenlőtlen elosztását.”^[19] Így a kis hatalmi távolságú kultúrákban a hatalmi különbségek csökkentésére, míg a nagy hatalmi távolságú kultúrákban ennek fenntartására irányuló törekvések figyelhetők meg. A hatalmi távolság a következő szinteken jelenik meg: család, oktatási intézmények, munkahely és az állam.

A nagy hatalmi távolságú országokban a családmodellek esetében a gyermekektől engedelmességet várnak, az egész életen át tartó tisztelet kiemelten fontos, amit a fiatalabbaknak kell mutatniuk az idősebb generáció felé. A kis hatalmi távolságú országokban a gyerekek és szülők egyenjogúnak számítanak, a fiatalokat önállóságra nevelik, megtanítják számukra, hogy lehet nemet mondani, valamint saját véleményét formálni.

A nagy hatalmi távolságú országokban az iskolák tanárközpontúak, míg ellenkező esetben a diákokra helyeződik a hangsúly. A kis hatalmi távolságú országokban a középfokú oktatás fejlesztésére helyezik a hangsúlyt, ezzel biztosítva egy általános műveltséget az országnak, míg a nagy hatalmi távközű országok inkább a felsőoktatásra koncentrálnak, ezzel elősegítve a társadalom alsó és felső rétege közötti szakadék mélyítését.

Az állam szintjén a nagy hatalmi távolságú országok tradíciók, hagyományok mentén élik az életüket, sok esetben a társadalmat erős vallásosság határozza meg, ritkán politizálnak, a jövedelmek egyenlőtlen módon oszlanak el. A kis hatalmi távolságú országokban

[17] Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): i. m. 56–63.

[18] Falkné B. K. (2001): i. m. 25.

[19] Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): i. m. 81.

a hagyományok helyett a jó gyakorlatokra építenek, preferálják a státusszimbólumoktól mentes életet, rendszeresen tájékozódnak a közéletéről, vitatkoznak a politikáról.

Összességében a nagy hatalmi távolságú országokban az egyenlőtlenséget kívánatosnak tartják, míg a kis hatalmi távolságú országokban ennek minimalizálására törek-szenek.^[20]

2. INDIVIDUALIZMUS, KOLLEKTIVIZMUS

Az individualista kultúrákban a hangsúly az egyénen, annak személyes boldogulásán van, szemben a kollektivisták szemléletű társadalmakkal, ahol a csoportszemlélet, a csoport előrelépése dominál. Utóbbit szokás „mi kultúra” elnevezéssel is illetni.^[21] A kollektivisták társadalmak életét a csoportérdek határozza meg, az egyén és a csoport között kölcsönös függőség alakul ki. „Az individualizmus olyan társadalmak jellegzetessége, amelyekben az egyének közötti kötelek lazák: mindenkitől elvárják, hogy gondoskodjon magáról és közvetlen családjáról. Ellentéte a kollektívizmus, ami az olyan társadalmakat jellemzi, amelyekben az emberek születésüktől fogva erős, összetartó, zárt csoportokba illeszkednek, ami feltétlen hűséget kér, cserébe egész életük során védelmet nyújt számukra.”^[22]

A kollektív kultúrában elítélik az egyének közti konfrontációt, mivel bontja a csoport kohézióját, ezzel szemben az individualista kultúrában támogatják, ösztönzik a vélemények szabad és őszinte kinyilvánítását.

A kollektivisták kultúrákban a családok pénzzel támogatják egymást csoporton belül, kiemelt hangsúlyt fektetnek a közös ünneplésekre, míg az individualista kultúrákban a fiatalok igyekeznek minél előbb függetlenedni a szülőktől és saját életüket építeni.

A dimenzió hatást gyakorol a gazdaságra és a vállalatokon belüli menedzsmentre is, amiket az adott országokba betelepülő leányvállalatoknak szükséges figyelembe venni a siker érdekében.^[23]

3. MASZKULINITÁS, FEMININITÁS

A maskulin társadalmak alapvető jellemzője a férfias és nőies szerepek határozott elkülönülése, illetve a szakmai előrelépésre való törekvés. Ezen országok közé tartoznak az angolszász országok, valamint Németország, Ausztria, Svájc és az ázsiai országok közül Japán és Kína is. „Egy társadalmat akkor nevezünk maskulinnak, amikor a nemek szerepei világosan elkülönülnek: a férfiakról elvárják, hogy magabiztosak, kemények legyenek és az anyagi siker érdekében fáradozzanak, a nők pedig szerények és gyengédek legyenek, és az élet minőségével törődjenek.”^[24]

[20] Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): i. m. 74–112.

[21] Falkné B. K. (2001): i. m. 31.

[22] Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): i. m. 115.

[23] Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): i. m. 113–159.

[24] Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): i. m. 166.

A nőies kultúrákban tehát az életminőség javítása, a gondoskodás, másokkal való törődés, és a környezet megóvása a domináns értékek. A skandináv államok tipikus feminin kultúrák, ami az üzleti élet területén is megnyilvánul, tudniillik a skandináv szervezetekben magasabb a női vezetők aránya Európa más országaihoz viszonyítva. „Egy társadalmat akkor nevezünk femininnek, amikor a nemek érzelmi szerepei között átfedés van: a férfakkal és a nőkkel szemben is elvárása az, hogy szerények, gyengédek legyenek, és az élet minőségével törődjenek.”^[25] A dimenzió leggyakoribb tényezőként az állam, a munkahely és a vallás terén jelenik meg.

4. BIZONYTALANSÁGKERÜLÉS

A bizonytalanságkerülés mértéke arra utal, hogy mennyire képesek a társadalom tagjai szembenézni a bizonytalan helyzetekkel, illetve, hogy milyen mértékben hajlandók kockázatot vállalni. A bizonytalanságkerülést „úgy határozzuk meg, mint annak a mértékét, hogy az adott kultúra tagjai mennyire tekintik fenyegetésnek a kétes vagy bizonytalan helyzeteket. Ezt az érzést fejezi ki többek között az idegesség, a stressz és a kiszámíthatóság iránti igény: az írott és íratlan szabályok szükségessége”^[26]

Azokban az országokban, ahol erős a bizonytalanságkerülés az adott kultúra képviselőire szigorú norma- és szabályrendszer jellemző, a kockázatos helyzetek kivédésére, megelőzésére. Az ilyen kultúrákat szokták bürokratikusnak tekinteni. A munkahelyek erősen szabályozottak és több írott és íratlan szabály is biztosítja a munkavállalók kötelezettségeit, a társadalomban könnyebben alakul ki idegengyűlölet, hiszen az ismeretlen emberek kultúrájára veszélyként tekintenek. Viszont a gyenge bizonytalanságkerülő kultúrákban az ilyen szituációkat az élet velejáróinak tekintik, következésképpen nagy hagyománya van a kockázatvállalás ösztönzésének is, az ismeretlen helyzeteket az élet velejárójának tekintik. Kevésbé szabályozzák a társadalom életét az ilyen országok írásban, akár a munkahelyről, akár az országról van szó.

Az állam szintjén az erősen bizonytalanságot kerülő országokat pontos, mindenre kiterjedő törvények szabályozzák, szemben ezzel a gyengén bizonytalanságkerülő országokban lazábban kezelik a törvények meghozatalát, például Nagy-Britanniának még alkotmánya sincs.^[27]

5. IDŐORIENTÁCIÓ

Az ötödik dimenzió is, amelyet a szakirodalmak csak ritkán említenek, a kultúra időorientációjával áll kapcsolatban, ami lehet rövid vagy hosszú távú. A hosszú távú orientáció az olyan konfuciuszi értékekkel párosul, mint a kitartás, a takarékosagra való hajlam, az éles státuszbeli elkülönülések vagy a vállalkozások ösztönzése.^[28]

[25] Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): i. m. 166.

[26] Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): i. m. 216.

[27] Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): i. m. 211–259.

[28] Fukuyama, F. (2007): *Bizalom*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

„A hosszú távú orientáció (LTO) az olyan erények – elsősorban kitartás és a takarékoság – ápolása, amelyek majd a jövőben hozzák meg a gyümölcsüket. Az ezzel ellentétes pólus, a rövid távú orientáció viszont az olyan értékek ápolása, amelyek a múlttal és a jelennel kapcsolatosak – elsősorban a hagyomány tisztelete az „arc” megőrzése és a társadalmi kötelezettségek teljesítése”^[29]

A hosszú távú orientációjú nemzeti kultúrák számára fontos a takarékoság, a körülmények tiszteletben tartása, a kitartás, az alázatosság, valamint az egyén alkalmazkodóképessége. Ezzel szemben a rövid távú orientációjú országokban a személyes stabilitás, a hagyományok tisztelete, a szabadidő fontossága, a teljesítmény és az önálló gondolatok vannak a középpontban.^[30]

5. ÉLVEZET, VISSZAFOGOTTSÁG

Hatodik dimenzióként Hofstede az élvezetet és a visszafogottságot jelöli meg. A társadalom, amelyre az élvezet jellemző, megengedi magának a szórakozást és az élet élvezetét. Azok a kultúrák, amelyeket a visszafogottság jellemez, szigorú szabályok szerint élnek és elnyomják a szórakozásra való igényt.^[31]

Hofstede kutatása egyedülállónak minősül, amely meghatározó szerepet tölt be a kultúrakutatás területén, azonban számos kritikával illették az évek során. A kritikák között szerepel, hogy egy multinacionális nagyvállalat munkavállalói megkérdezése mentén fogalmazott meg társadalmakra vonatkozó következtetéseket, ez pedig nem minősíthető reprezentatív mintának. Ahol nem volt jelen az IBM az országban, kimaradt a kutatásból. A kutatás figyelmen kívül hagyja, hogy a kultúrák nem országhatárokhöz kötődnek.^[32]

VISEGRÁDI NÉGYEK

A Visegrádi Négyek 1991 februárjában alakult, mint szubregionális csoportosulás, regionális nemzetközi szervezet, amely kezdetben három országot fogott össze, később Csehszlovákia felbomlásával négytagúvá vált: Csehország, Magyarország, Lengyelország, Szlovákia.

„A bipoláris világrend felbomlását követő időszakban a felek hitet tettek a demokrácia, a jogállamiság, a piacgazdaság, az emberi jogok, valamint az európai orientáció mellett, ezzel is jelezve a részt vevő országok jövőbeni orientációját, amellyel egyidejűleg fejlődési pályájukat is kijelölték.”^[33]

[29] Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): i. m. 263.

[30] Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): i. m. 260–294.

[31] <https://hi.hofstede-insights.com/national-culture>.

[32] Primecz H. (1999): *Hofstede – más szemmel*. M&M 1999/3-4. 111–115. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/mm/article/view/1943/1774> (Letöltés ideje: 2022.05.23.)

[33] Szalkáné Sz. Z. (2021): *Harminc éve a közös úton – A visegrádi négyek együttműködésének politikai fejlődési íve a kezdetektől napjainkig*. Külügyi Műhely 2021/2. 139. http://real.mtak.hu/133769/1/07_KulugyiMuhely_SzalkaneSzaboZita.pdf (Letöltés ideje: 2022.05.29.)

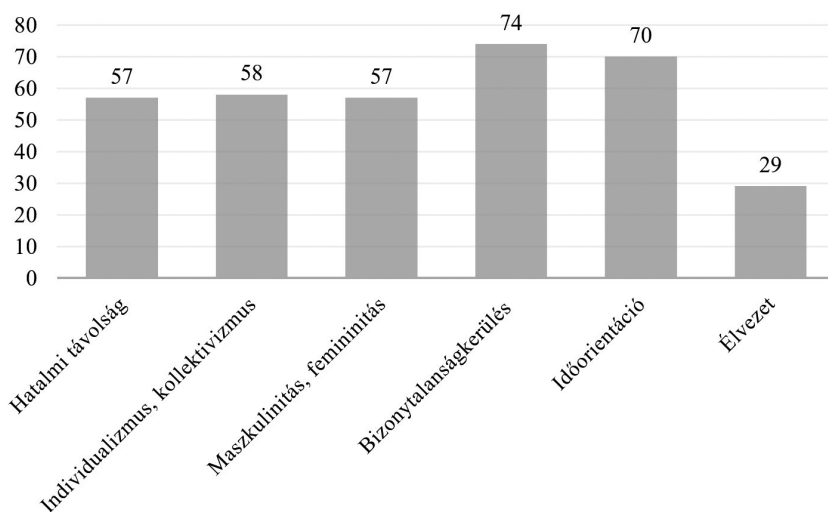
A történelemben a V4-ek gondolata egészen a 14. századig visszavezethető, az 1335-ben megtartott visegrádi királytalálkozóra. A szovjet blokk felbomlása utáni időszakban a regionális szervezet létrejöttében kiemelt szerepet játszott a közép-európaiság gondolata, a földrajzi, kulturális és történelmi kapcsolat, továbbá a közös fejlődés lendülete. A szervezet az 1990-es évek közepén, Csehszlovákia felbomlását követően elvesztette a szoros együttműködést az országok között. Végül a 2000-ben megalakult Visegrádi Alappal, valamint a 2004-es Európai Unióhoz való csatlakozással kapott új lendületet a szervezet. A csatlakozást követően a politikai kérdések felé tolódott el a fókusz a szervezeten belül. A közös álláspont képviselete nem elvart az államokkal szemben a felmerülő kérdések tekintetében, azonban a kiemelt fontosságú kérdéseket csúcstalálkozókon vitatják meg, pl. Schengeni egyezményhez való csatlakozás.^[34]

A fejezetben bemutatásra, ezt követően pedig összehasonlításra kerül a négy ország a Hofstede által kidolgozott hat dimenzió alapján.

CSEHORSZÁG

Csehország 1993-ban lett független, szuverén állam Csehszlovákia felbomlását követően, hivatalos neve Cseh Köztársaság, fővárosa Prága. 2020-ban 10,7 millió fő volt az ország népessége.^[35]

3. ábra: Csehország Hofstede dimenzió alapján

Forrás: Saját szerkesztés <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/czech-republic/> alapján. (Letöltés ideje: 2022.05.29.)

[34] Szalkáné Sz. Z. (2021): i. m. 138–152.

[35] KSH, https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0052.html (Letöltés ideje: 2022.05.29.)

A hatalmi távolság tekintetében Csehország az 57-es pontszámmal (3. ábra) a nagy hatalmi távolságú országokhoz tartozik. Az ilyen típusú kultúrákban a hierarchikus társadalom a jellemző. Emellett további két dimenzió értéke is az 50-60 közötti pontszámok között mozog, így a magas hierarchia mellett, az individualizmus és a maszkulinitás jellemzi. Így Csehországról elmondható, hogy a laza társadalmi kereteket kedvelik, amelyek esetében az egyén magáról és a közvetlen saját környezetéről gondoskodik.

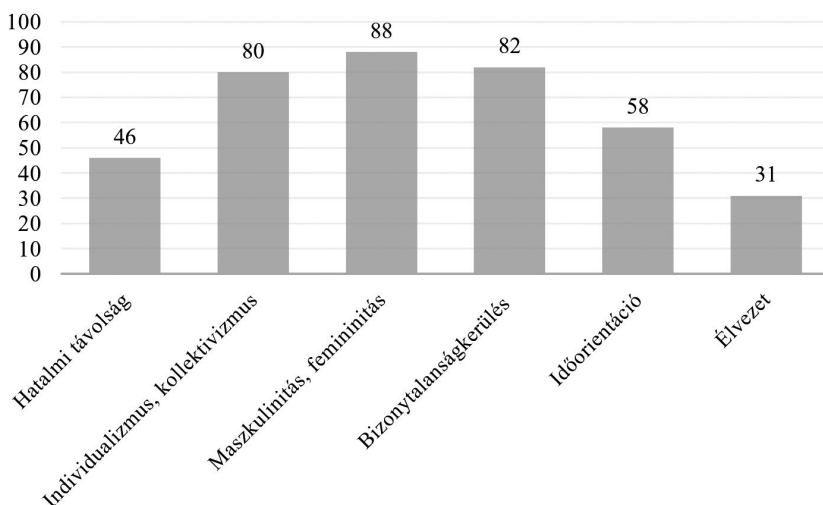
A bizonytalanságkerülés és az időorientáció kapcsán meglehetősen magas, 70 fölötti pontszámot ért el az ország. A magas bizonytalanságkerülésre az élet minden területének szabályozása jellemző, amely szabályokra a társadalom igényt tart.

A legalacsonyabb pontszámot Csehország az élvezetek megelégedés terén érte el, az ilyen nemzeti kultúrákat a pesszimizmus, cinizmus jellemzi, az önfelédlt kényeztetést nem tartják elfogadhatónak, a szabadidőre kis hangsúlyt fektetnek.^[36]

MAGYARORSZÁG

Hazánk Kelet-Közép-Európában helyezkedik el, 2022-ben 9,7 millió fő az ország népessége.^[37]

4. ábra: Magyarország Hofstede dimenzió alapján

Forrás: Saját szerkesztés <https://www.hofstede-insights.com/fi/product/compare-countries/> alapján. (Letöltés ideje: 2022.05.24.)

Magyarország a hatalmi távolság tekintetében alacsony pontszámot ért el (4. ábra), így hazánkról elmondható, hogy a függetlenség, az egyenlő jogok jellemzik, a munka-

[36] <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/czech-republic>.

[37] <https://www.ksh.hu/nepesség-es-nepmozgalom>.

helyen a felettesek megközelíthetőek, a szervezetek a legtöbb esetben decentralizáltak. A munkavállalók nem szeretik az ellenőrzést, azonban szeretik kifejtetni véleményüket a cégnél felmerülő témák kapcsán. A kommunikáció részvételen alapszik és közvetlen. Meglátásom szerint ez hazánkban a multinacionális cégek leányvállalatainak betelepülésével megváltozott, hiszen ezekre a szervezetekre hierarchikus felépítés jellemző.

Az individualizmus-kollektívizmus dimenziója, amely arra vonatkozik, hogy az emberek inkább egyes szám első személyben vagy inkább többes szám egyes személyben határozzák meg magukat. Hazánk a 80-as pontszámmal az individualista társadalmak közé tartozik, a társadalom kedveli a laza kereteket, ahol az egyéneknek magukról és közvetlen, szűk környezetükről szükséges gondoskodniuk.

A maskulinitás-femininitás dimenzió kapcsán Magyarország magas pontszámot ért el, így a maskulin társadalmak közé sorolhatjuk. A közeget a verseny, a teljesítmény, a siker határozza meg leginkább, az emberek arra törekszenek, hogy a legjobbak legyenek, a győzelemmel igyekeznek kitűnni a tömegből. A vezetőkkel szemben elvárás, hogy határozottak legyenek és a teljesítményt figyelembe véve biztosítsanak előrelépési lehetőséget a munkavállalóknak.

A bizonytalanságkerülés kapcsán hazánk 82 pontot ért el, tehát erős bizonytalanságkerülés jellemzi, általánosságban elmondható, hogy merev hit- és viselkedési kódex. A társadalmat a pontosság jellemzi, az emberek késztetést éreznek, hogy mindig keményen dolgozzanak és elfoglaltak legyenek. A bizonytalan ismeretlen helyzetekben kényelmetlenül érzik magukat, a bizonytalanság szorongással párosul.

Az időorientáció tekintetében 58-as pontszámmal Magyarországra a hosszú távú időorientáció jellemző. Az ilyen társadalmakat takarékoság, erős megtakarítási hajlandóság jellemzi, így koncentrálnak a jövőre. Az utolsó dimenzió, az élvezet tekintetében hazánk meglehetősen alacsony, 31-es pontszámot ért el.^[38]

Magyarországot a dimenziók alapján alacsony hatalmi távolság, individualizmus, maskulin társadalom, erős bizonytalanságkerülés, hosszú távú időorientáció, továbbá visszafogottság jellemzi.

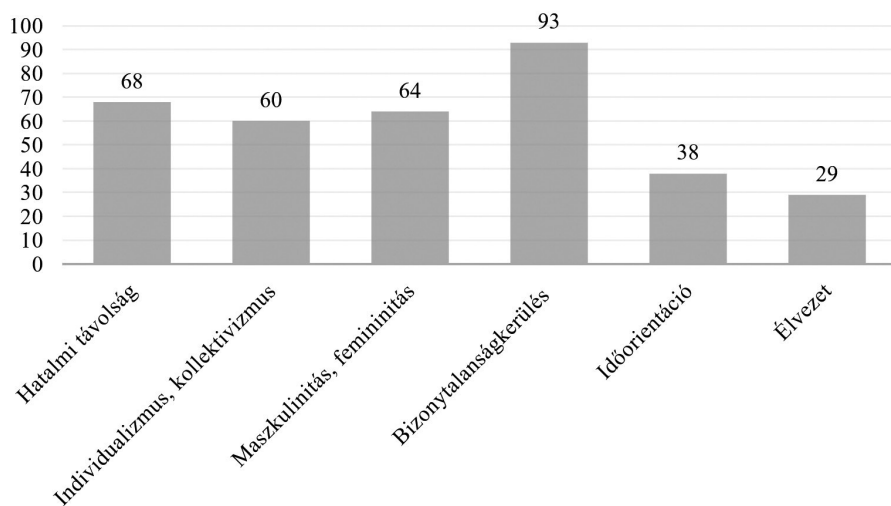
LENGYELORSZÁG

Lengyelország az egyetlen a V4-ek közül, amely rendelkezik tengerparttal, fővárosa Var-só. Népessége meghaladja a további három tagország lakosságát összességében, 2020-ban 37,9 millió fő.^[39]

[38] <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/hungary/>.

[39] https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0052.html.

5. ábra: Lengyelország Hofstede dimenzió alapján

Forrás: Saját szerkesztés <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/poland/alapjan/>. (Letöltés ideje: 2022.05.29.)

Lengyelországra a nagy hatalmi távolság, individualizmus, maszkulinitás jellemző, ezen dimenziók mindegyikében 60 pontszám feletti eredményt ért el (5. ábra). A nagy hatalmi távolság és az individualizmus ellentmondásos a dimenziók tekintetében, hiszen míg az első az egyenlőtlenségekre épít legfőképpen, addig utóbbi az egyénre és annak szabadságára helyezi a hangsúlyt leginkább. A legmagasabb pontszámot a bizonytalanságkerülés tekintetében érte el az ország, így a társadalom életének erős szabályozása jellemző.

Az időorientáció terén alacsony, 38-as pontszáma ebben a dimenzióban azt jelenti, hogy rövid távú időorientáció jellemzi. Nagy tiszteletet tanúsítanak a hagyományok iránt, viszonylag kevés hajlamot mutatnak a jövőre való megtakarításra, és a gyors eredmények elérésére összpontosítanak. Az ilyen társadalmakban az embereket erősen foglalkoztatja az abszolút igazság megállapítása.

Az élvezet tekintetében alacsony 29-es számú pontszámot ért el, így a társadalmat normák korlátozzák, az önfeledt élvezetek nem kapnak teret.^[40]

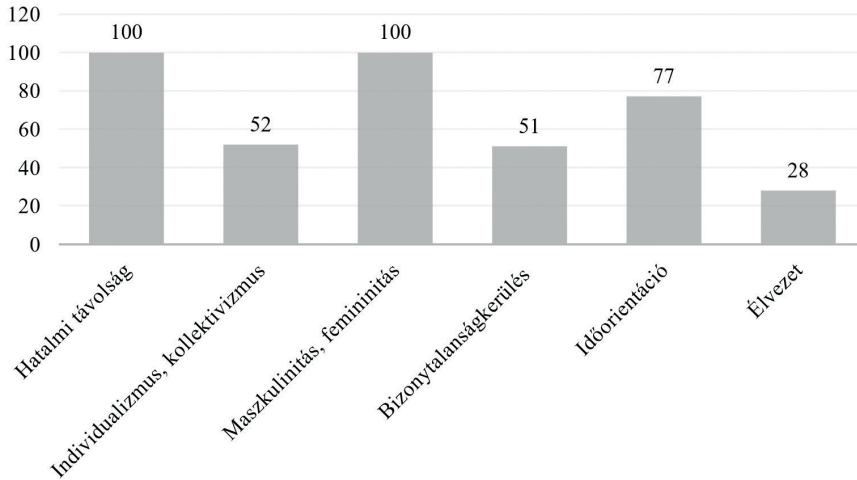
SZLOVÁKIA

Szlovákia 1993 óta független és szuverén, hazánkkal nem csak egy országhatár köti össze, hanem országban élő nagyszámú magyar kisebbség is. Az egyetlen olyan ország, amely határos a szervezet összes tagjával. Népessége közel 5,5 millió fő.

[40] <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/poland/>.

Az ország nem szerepelt az eredeti IBM kutatásban, eredményei tekintetében azonban kétféle tendencia figyelhető meg, az egyik a kiemelkedően magas pontszám, a másik pedig a semlegesség egy dimenzió belül (6. ábra). A kutatás nem tér ki az országban élő nagy létszámú magyar kisebbségre, hanem az ország egészét vizsgálja.

6. ábra: Szlovákia Hofstede dimenzió alapján

Forrás: Saját szerkesztés <https://www.hofstede-insights.com/fi/product/compare-countries/> alapján. (Letöltés ideje: 2022.05.24.)

Szlovákia a hatalmi távolság tekintetében a 100-as pontszámmal a legmagasabb a vizsgált országok között. A társadalomban elfogadott, hogy egyes emberek vagy csoportok nagyobb hatalommal rendelkeznek, mint mások, a lakosság elfogadja és elvárja, hogy ezek az emberek éljenek is a hatalmukkal. A hierarchia minden területen megjelenik, amely struktúrád ad.

Az ország maszkulinitás tekintetében az előző dimenzióhoz hasonlóan nagyon magas, 100-as pontszámot ért el, így az erősen maszkulin társadalmak közé tartozik. Sikerorientáltság, céltudatosság, a státuszszimbólumok jellemzik, az egyén társadalomban betöltött szerepe kiemelt fontosságú.

Az individualizmus, kollektívizmus terén az 52-es pontszámmal középen helyezkedik el a dimenzióban, így nem mutatható ki egyértelmű preferencia. Ahogy az individualizmus és a kollektívizmus terén úgy a bizonytalanság terén sem mutat egyértelmű preferenciát az 51-es pontszámmal. Ezen dimenziók esetében nem lehet besorolni az országot egyik kategóriába sem.

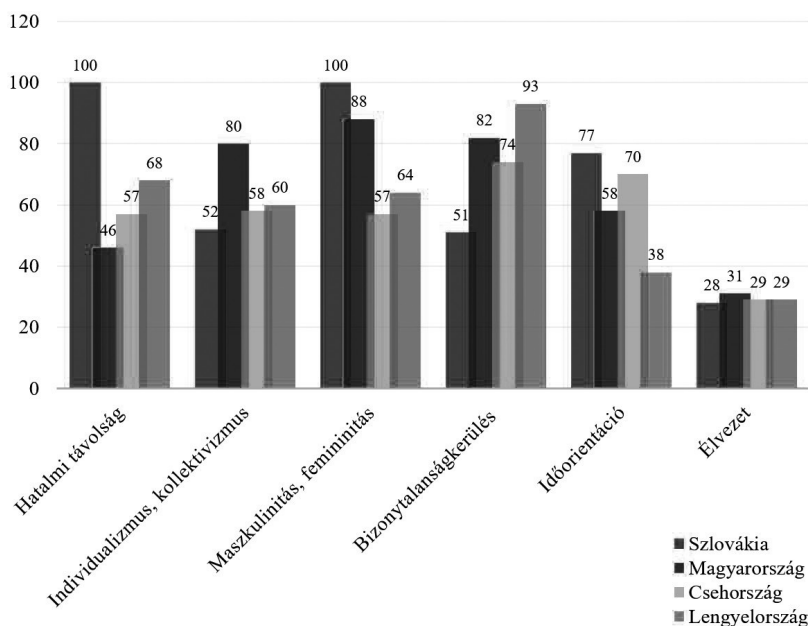
Az időorientáció terén 77-es pontszámmal rendelkeznek, így hosszú távú orientáció jellemzi, a jövőre koncentrálnak a társadalomban, ösztönzik a takarékossgát és törekszenek az oktatás fejlesztésére. Az ilyen típusú társadalmak szerint az igazság függ a helyzettől, a kontextustól és az időtől egyaránt. Kiemelt figyelmet fordítanak a befektetésekre, a megtakarításokra és a takarékossgára. Az ilyen társadalmak könnyen alkal-

mazkodnak a változó körülményekhez. Az élvezetek terén Szlovákiára a 28-as pontszámmal a visszafogottság kultúrája jellemző.^[41]

A VISEGRÁDI NÉGYEK ÖSSZEHAJONLÍTÁSA HOFSTEDE DIMENZIÓI ALAPJÁN

A tanulmány problémafelvetése a Visegrádi Négyek összehasonlításán alapszik Hofstede dimenziói mentén. Úgy gondolom, hogy egymás kultúrájának és kulturális dimenzióinak a lehető legjobb ismerete hozzájárul a sikeres kapcsolatok kialakításához a regionális szervezetben, valamint azok megerősítéséhez, akár gazdasági, akár társadalmi értelemben. Az országok között a legnagyobb különbséget a közös nyelv hiánya okozza.

7. ábra: Visegrádi Négyek összehasonlítása Hofstede dimenziói alapján

Forrás: Saját szerkesztés <https://www.hofstede-insights.com/fi/product/compare-countries/> alapján. (Letöltés ideje: 2022.05.24.)

Amennyiben a négy Kelet-Közép-Európában elhelyezkedő országot összehasonlítjuk (7. ábra) egy dimenzióban, az élvezet terén szinte pontosan ugyanazok az alacsony pontszámok jellemzik őket. Mind a négy országot a visszafogottság jellemzi. Az ilyen típusú kultúrákban, amelyeket a visszafogottság jellemez, elnyomják a szórakozásra való igényt, továbbá szigorú szabályok jellemzik az életük minden területét.

[41] <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/slovakia/>.

A szabályok megléte erős bizonytalanságkerüléssel is jár, ez az érték három ország esetében látható, amelyek közül magasan kiemelkedik Lengyelország a maga 93-as pontszámával. Szlovákia ebben a dimenzióban semlegességet mutat. További két dimenzió esetében mutatnak hasonló tendenciát a Visegrádi Négyek országai, mindegyikre az individualizmus és a maskulinitás jellemző, azonban az individualizmus esetében Szlovákia inkább semlegességet mutat, a maga köztes pontjaival. Az individualista társadalmak esetében inkább az egyéni van a hangsúly, a társadalom kedveli a laza kereteket, ahol az egyéneknek magukról és közvetlen, szűk környezetükről szükséges gondoskodniuk.

A maskulinitás tekintetében Csehország semleges a maga 57-es pontszámával, azonban a dimenzió tekintetében az országok inkább a maskulin országok közé sorolhatók. „Egy társadalmat akkor nevezünk maskulinnak, amikor a nemek szerepei világosan elkülönülnek: a férfiakról elvárják, hogy magabiztosak, kemények legyenek és az anyagi siker érdekében fáradozzanak, a nők pedig szerények és gyengédek legyenek, és az élet minőségével törődjenek”.^[42]

A hatalmi távolság tekintetében Szlovákia kiemelkedően magas, 100-as pontszámmal rendelkezik, míg Lengyelország és Csehország inkább közepes pontszámokkal, de a nagy hatalmi távolsággal rendelkező országok közé sorolhatók. Magyarország képez kivételt a dimenzió tekintetében, hiszen a 46-os pontszámmal a kis hatalmi távolság jellemzi a társadalmat.

A második eltérés az időorientáció tekintetében mutatható ki az országoknál, ahol Lengyelország az egyetlen, amelyre a rövid távú időorientáció jellemző. Az ilyen társadalmakra inkább a múlt tisztelete, a hagyományok őrzése a jellemző. A másik három országra a hosszú távú időorientáció jellemző, amelyet a befektetések, a jövő tudatos építése jellemez.

Amennyiben a dimenziók átlagát nézzük, összességében elmondható, hogy a Visegrádi Négyek országait a visszafogottság, erős bizonytalanságkerülés, individualizmus, maskulinitás, hosszú távú időorientáció, továbbá a visszafogottság jellemzi. Az országok pontszámai kis mértékben térnek el egymástól, így elmondható, hogy hasonló kulturális értékekkel rendelkeznek, ami nagyban megkönnyíti a regionális szervezetben a közös együttműködést.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányom a V4-ek összehasonlítására épült Hofstede dimenziói alapján. Fontosnak tartottam röviden összefoglalni a kultúra fogalmát, jelentősebb modelljeit és szintjeit, valamint az elmélet tekintetében Hofstede dimenzióit. A tanulmány gyakorlati részében a Visegrádi Négyek megalakulása és rövid története, továbbá a négy ország bemutatása és összehasonlítása történt meg.

A tanulmányban egy hipotézist állítottam fel, amely szerint nincsenek jelentős különbségek a Visegrádi Négyek országai között Hofstede hat dimenziójának tekintetében.

[42] Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): i. m. 166.

A hipotézis igazolást nyert, hiszen csupán két olyan dimenzió van – hatalmi távolság, időorientáció – amelyeknél 1-1 ország eltérést mutatott a többi háromhoz képest. A dimenziók átlagát összegezve elmondható, hogy a V4 országokat a visszafogottság, erős bizonytalanságkerülés, individualizmus, maskulinitás, hosszú távú időorientáció, továbbá a visszafogottság jellemzi. Az országok pontszámai kis mértékben térnek el egymástól, így elmondható, hogy hasonló kulturális értékekkel rendelkeznek, amely álláspontom szerint elősegítik az országok közötti kooperációt és a regionális szervezet stabil működését.

IRODALOM

- Bakos F. (1994): *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csath M. (2008): *Interkulturális menedzsment*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Falkné B. K. (2001): *Kultúraközi kommunikáció. Nemzeti és szervezeti kultúrák, interkulturális menedzsment aspektusok*. Püski, Budapest.
- Fukuyama, F. (2007): *Bizalom*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Hampden-Turner, C. (1994): *Corporate Culture. How to Generate Organisational Strength and Lasting Commercial Advantage*. Judy Piatkus Publishers, London.
- Hofstede, G. (2001): *Culture' Consequences*. Thousand Oaks. Sage Publications, Inc.
- Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): *Kultúrák és szervezetek. Az elme szoftvere*. VHE Kft, Pécs.
- Kluckhohn F. – Strodtbeck, F. L. (1961): *Variations in Value Orientations*. Evanston, IL. Row, Peterson.
- KSH. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0052.html (Letöltés ideje: 2022.05.29.)
- Primecz H. (1999): *Hofstede – más szemmel*. M&M 1999/3-4. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/mm/article/view/1943/1774> (Letöltés ideje: 2022.05.23.)
- Schein, E. H. (1991): What is Culture? In: Frost, P. J. – Moore, L. F. – Louis, M. R. – Lundberg, C. C. – Martin, J. (eds.): *Reframing Organizational Culture*. Sage Publications, London.
- Szalkáné Sz. Z. (2021): *Harminc éve a közös úton – A visegrádi négyek együttműködésének politikai fejlődési íve a kezdetektől napjainkig*. Külügyi Műhely 2021/2. http://real.mtak.hu/133769/1/07_KulugyiMuhely_SzalkaneSzaboZita.pdf (Letöltés ideje: 2022.05.29.)
- Trompenaars, F. (1995): *Riding the Waves of Culture*. Nicholas Brealey Publishing, London.
- Tylor, E. B. (1871): *Primitive Culture: Researches in to the Development of Mythology, Phylosophy, Religion, Art and Custom*. Volume 1. John Murray, London.
- Vitányi I. (1996): *A magyar társadalom kulturális állapota*. Maecenas, Budapest. <https://www.ksh.hu/nepesseg-es-nepmozgalom> (Letöltés ideje: 2022.05.28.) <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/czech-republic/> (Letöltés ideje: 2022.05.29.) <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/poland/> (Letöltés ideje: 2022.05.29.)

Kulturális kreativitás Budapesten, a kulturális kreatív ágazat megjelenési formái a fővárosban 2008 és 2020 közötti időszakban

Cultural creativity in Budapest, the cultural creative sector in the capital city 2008–2020

Absztrakt

A feltáró vizsgálat a fővárosi önkormányzat, valamint a 23 kerület kulturális és kreatív ágazathoz fűződő viszonyára irányul, összevetve az Európai Unió és Magyarország Kormánya által felvázolt elképzelésekkel. A tanulmány választ keres arra, mi jellemezte a 2008–2020 közötti időszakban a budapesti kulturális szervezetek működését, milyen módon jelent meg az Európai Unió, a magyar kormány, a főváros és a kerületek stratégiai terveiben, és miként nyilvánul meg ezek eredménye az intézmények, szervezetek működésében. A fővárosi kreatív terek, valamint a kulturális intézmények, szervezetek vizsgálata elsősorban a tervekben szereplő elképzelések megvalósulására, kapcsolódási pontjaira, finanszírozási konstrukcióira kíván rávilágítani.

Kulcsszavak:

Budapest, kulturális és kreatív város, kulturális és kreatív szektor

Abstract

The exploratory study focuses on the relationship of the municipality of the capital and the 23 districts with the cultural and creative sector, compared to the ideas outlined by the European Union and the Hungarian Government. The study seeks answers to the question of what characterised the functioning of cultural organisations in Budapest in the period 2008–2020, how these were reflected in the strategic plans of the European Union, the Hungarian government, the capital and the districts, and how the results of these plans are reflected in the functioning of the institutions and organisations. The analysis of the creatives paces in the capital and the cultural institutions and organisations is primarily intended to shed light on the implementation of the ideas contained in the plans, their interfaces and financing structures.

Keywords:

Budapest, cultural and creative city, cultural and creative sector

JEL kód: R58

[1] PHD hallgató, Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola.

BEVEZETÉS

„Az anyagi és szellemi értékeket magába foglaló kultúra a városi fenntartható fejlődés hajtóereje.”

(Budapest 2030, 2013)

A 21. század a városok évszázada lesz, s a városok stabil infrastruktúrája jó alapként szolgál a kreativitás mint belső energia és adottság kibontakoztatására, az új tudás létrehozására. A kultúra ikonikus helyszínei attribútumként hirdetik a várost.^[2] A hely, a kultúra és a gazdaság szimbiózisa adja a városok jellegzetes kulturális identitását. A kulturális gazdaság termelése egyre inkább helyspecifikussá válik, s a globalizációval hangsúlyosabbak lesznek a földrajzi sajátosságok.^[3] A kreatív gazdaság is erősen kötődik a városhoz, művelői szívesen választanak itt telephelyet, hiszen kompetitív előnyökkel jelentkeznek a kreatív iparágak és munkaerői számára is. A kreatív gazdaság fejlődése függ a városok településhierarchiában játszott szerepétől. A város méretének vagy rangjának növekedése – a lakosságához képest – a kreatív osztály méretének és arányának gyorsabb növekedésével jár. A kelet-közép-európai országokban a kreatív és kulturális iparban dolgozók száma a fővárosban és az ország vezető nagyvárosaiban koncentrálódik, arányuk szoros korrelációt mutat a településhierarchiában elfoglalt pozíciójukkal. A kreatív gazdaság és a tudásintenzív ágazatok fejlődése a kelet-közép-európai országokban az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején indult el. Mára a kultúra és kulturális ipar már nemzetgazdasági szerepet tölt be, meghaladva néhány iparágét.^[4]

A kutatás célja Budapest kulturális kreativitásának vizsgálata az Európai Unió, a nemzeti, valamint a főváros és a 23 kerületének önkormányzat stratégiáiban, összevetve azokat az európai unió internetes adatbázisaiban, valamint a magyar kulturális statisztikában fellelhető, a megvalósulásukat igazoló eredményekkel. A vizsgálat arra keres választ, hogy a kulturális és kreatív szektor mint az európai és a magyarországi gazdaság kiemelkedő, meghatározó ága, valamint Budapest mint Európa kulturális és kreatív városa hogyan jelenik meg a stratégiai tervekben, s azok milyen módon mutatkoznak meg a valódi kulturális és kreatív tevékenységekben.

A kreatív városokkal kapcsolatosan a nemzetközi szakirodalomban a téma legjellegesebb kutatója, az amerikai urbanisztikai elméleti szakember Richard Florida (2002, 2006, 2012) valamint sir Peter Geoffrey Hall urbanista, geográfus (1998) és Peter Healey brit várostervező (2007). A kreatív gazdaság és a városok kapcsolatát Andy C. Pratt (1997) és Scott A. J. (1997) kutatásai alapozták meg. A magyar kutatások úttörője Enyedi György (2012), a budapesti agglomerációban Egedy Tamás foglalkozott a témá-

[2] Míszlivetz F. – Márkus E. (2013): *A KRAFT-Index – kreatív városok – fenntartható vidék*. Vezetéstudomány, XLIV/9. 10, 14. ISSN 0133-01792.

[3] Scott, A. J. (1997): *The cultural economy of cities*. International Journal of Urban and Regional Research, 21/2. 324–325, 327. DOI: 10.1111/1468-2427.00075.

[4] Egedy T. (2021): *A kreatív gazdaság városföldrajza a budapesti agglomeráció példáján*. Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Budapest. 18–20, 22–24. ISBN: 978-963-8361-61-5.

val,^[5] valamint Miszlivetz Ferenc és Márkus Eszter (2013) által a kreatív városok fejlődésére megalkotott KRAFT-Index elméletet. A kreatív ipari társas vállalkozásokat Kézai Petra Kinga és Rechnitzer János (2022) is vizsgálta.

A tanulmány a kulturális kreatív szektor és város fogalmi meghatározása után Budapest kulturális kreativitásának vizsgálatára vállalkozik az európai unió, a nemzet, valamint a főváros és 23 kerülete önkormányzati stratégiáiban, a Kreatív Ipari Platform általi magyar besorolás alapján. Majd a főváros kulturális kreativitásának bizonyítékaira mutat rá az európai unió hivatalos adatbázisaiban, valamint a hazai statisztikákban. Végül a kapcsolódásokra, összefüggésekre mutat rá a tervezők szándéka és a ténylegesen megvalósult kulturális tevékenységek között.

1. A KULTURÁLIS KREATIVITÁS FOGALMI MEGHATÁROZÁSAI

1.1. A KULTURÁLIS ÉS KREATIV SZEKTOR

O'Connor megkülönbözteti a kulturális és a kreatív ipart, a kettő közötti különbséget a kultúra szimbolikus szerepe adja. A kulturális iparágak elsődleges gazdasági értéke kulturális értékükből származik, ugyanakkor a kreatív ipar az individuális tehetség és a kreatív munka inputjából eredeztethető szellemi tulajdon.

A Kulturális és Kreatív Szektor vizsgálata az 1980-as években indult, ekkor a kreatív ágazatok között még csupán a dizájn és a művészetek szerepeltek, kiegészülve a high-tech iparágakkal.^[6] Az 1990-es években, a kínálatbővülés nyomán Scott (1997) a tevékenységeket hagyományos kulturális szolgáltatásokra (színház, reklám) és árukra (ruházat, bútor, ékszer), valamint ezek nem szétválasztható, hibrid formáira bontotta, mint amilyen a lemez- és könyvkiadás, vagy a filmgyártás. A hibrid formákon túl az irodalmat, a hirdetést, valamint a múzeumok, könyvtárak, éjszakai klubok, színházak és galériák szolgáltatásait sorolta az ágazathoz Pratt (1997) értelmezése. Florida (2002) szerint a számítástechnika és matematika, az építészet, a mérnöki tudományok, a társadalomtudományok, a képzés és művelődés, a művészetek, a design, a szórakoztatóipar, a sport és a média szektorban munkálkodás a kreatív osztály sajátja.

Az ESSnet-Culture és a Kreatív Európa program kategóriáit összesítve, a kulturális örökség, a múzeumok, a levéltárak és a könyvtárak, a könyvkiadás és a sajtó, a képzőművészet, a dizájn, az előadóművészet, a hangfelvétel, a videojátékok, az építészet, a reklám,

[5] Egedy T. – Kovács Z. (2009): *The capacity and potentials of Budapest to attract creative economy*. Hungarian Geographical Bulletin, 58/4. 281–294.; Egedy T. – Kovács Z. – Szabó, B. (2014): A kreatív gazdaság helyzete Magyarországon a globális válság időszakában. In: *Turizmus és településmarketing tanulmánykötet*. BCE Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék, Budapest. 17–26.; Egedy T. – Kovács Z. – Kondor, A. Cs. (2017): *Metropolitan region building and territorial development in Budapest: the role of national policies*. International Planning Studies, 221. 14–29.; Egedy T. (2021): i. m.

[6] Egedy T. (2021): i. m.

a kézművesség; és a fesztiválok tevékenységei tartoznak a kulturális és kreatív szektorba (KEA, 2015). A több, mint egy évtizede lezajlott kutatás, a nemzetközi módszertani ajánlások alapján, a kreatív és a kulturális szektorba egyrészt a kreativitásnak jelentőséget tulajdonító tevékenységeket, másrészt a kreatív és kulturális termékek előállítását sorolja.

Meghatározó a brit Department for Culture, Media and Sport, amely reklám, épülettervezés és más mérnöki tevékenység, művészeti tárgyak és antikvitás kereskedelem, számítógépes játékok, kézművesség, formatervezés, divattervezés, film és videó, zene, előadóművészet, könyvkiadás, software készítés, TV és rádió kategóriákra bontja az ágazatot. A World Intellectual Property Organisation megkülönböztet szerzői jogi ágazatot, szerzőijog-függő technikai háttérágazatot, részlegesen szerzői jogi, valamint az egyéb kiszolgáló ágazatokat.^[7] Az Európai Unió a kultúra meghatározását a tagállamok helyi érzékenységre és belátásra bízta.^[8] Ugyanakkor támogató politikájáról biztosítja a tagállamokat, a nemzeti és regionális sokszínűséget tiszteletben tartva, a közös kulturális örökségre és az ezzel kapcsolatos együttműködésre fókuszálva. A szellemi és tárgyi kulturális örökség megőrzése, kulturális cserék, művészeti, irodalmi és audiovizuális alkotások létrehozása tartozik a kiemelt, támogatandó területek közé.^[9] Korlátlan, nyílt végű definícióként határozza meg a kulturális és kreatív ágazatokat mint a kulturális értékeken, illetve művészeti és egyéb kreatív megnyilvánulásokon alapuló tevékenységeket, függetlenül piacorientáltságuktól, struktúrájuktól, finanszírozásuktól. Ide tartoznak a kulturális, művészeti vagy egyéb kreatív kifejezéseket megtestesítő áruk és szolgáltatások, fejlesztésük, létrehozásuk, előállításuk, terjesztésük és megőrzésük, valamint az ezekhez kapcsolódó oktatási és menedzsment tevékenységek. Ebbe a kategóriába sorolandó az építészet, a közgyűjtemények – a levéltárak, a könyvtárak és a múzeumok –, valamint az ezeken túlmutató tárgyi és immateriális kulturális örökségek. A kulturális kreativitáshoz tartoznak az audiovizuális tevékenységek (film, a televíziózás, videojáték, multimédia), a kézművesipar, a design, valamint a fesztiválok, a zene és az irodalom.^[10]

Hazai vonatkozásban a kreatív és kulturális iparágak és a szakágazatok a TEÁOR kód szerinti besorolással különböztethetők meg talán a legegzaktabb módon. A Kézai és Rechnitzer (2022) által felállított rendszerezés a négy fő tevékenységtípuson – média és kiadói tevékenység, piaci szolgáltatások, tudományos kutatás és fejlesztés, művészeti tevékenység – belül konkretizálja az egyes csoportokban a foglalkozásokat.

A Kreatív Iparágak Platformja^[11] kategorizálása rendszerezve fejt ki a tevékenységeket, kulturális és kreatív szektorokra bontva. A kreatív tevékenységek média előállító tevékenységekre (könyv, sajtó, film, televízió, rádió, digitális tartalomipar, szoftverek, videojátékok, animációk stb.), valamint a funkcionális alkotótevékenységekre (belsőépítészet, grafika, divat, ékszer, játék, építészet, reklám, kulturális szolgáltatások,

[7] Borsi, B. – Viszt, E. (2010): *A kreatív és kulturális ágazatok (CCI) szerepe és növekedési lehetőségei a Budapesti Metropolisz Régió gazdaságában*. Budapest, 2010. december 5.

[8] EU Competences (2022).

[9] EUMSZ (2012).

[10] 1295/2013/EU Rendelet (2013).

[11] KIP (2010).

digitális szolgáltatások) bonthatók, amelyeket kiegészít a „klasszikus” design és a formatervezés. A kulturális tevékenységek egyrészt a kulturális örökség megőrzésével lehetnek kapcsolatosak (múzeumok, könyvtárak, levéltárak, történelmi emlékhelyek), másrészt ide sorolhatók az alkotóművészetek (festészet, szobrászat, fotóművészet, zene, színház, tánc, opera, cirkusz).

1.2. A KULTURÁLIS ÉS KREATÍV VÁROS

A kulturális és kreatív város gondolata az 1998-ban elfogadott Új Athéni Charta létrejöttékor kibontakozó társadalmi vitákban születhetett meg, amely már a helyi igényeket kielégítő városfejlesztésre, a történelmi örökség őrzésére, az egyedi értékekre, a helyiek társadalmi elvárásaira, a fenntartható fejlesztésre irányult.^[12] Az ENSZ Világunk átalakítása: a fenntartható fejlődés 2030-ig tartó programja már a kulturális és kreatív szektort érintő célkitűzéseket is megfogalmazott.^[13] Az Új Városi Agenda a városfejlesztés három alap dimenziója – társadalom, gazdaság, környezet – mellett a teret is megnevezi negyedikként, amelyeken keresztül a fenntarthatóságot helyezi előtérbe.^[14]

A kreatív gazdaság városon belüli elhelyezkedését és térfoglalását Hutton spontán, piaci szereplők által kezdeményezett és mesterségesen, az önkormányzatok, közintézmények által kialakított formában is megvalósulni látta. Scott véleménye szerint a kulturális szolgáltatások jelentős részét, a közművelődést és a művészeti szolgáltatásokat az államnak kell biztosítania. A kulturális és kreatív terület támogatásában Nyugat- és Kelet-Európában alapvető különbség mutatkozik. A poszt szocialista országokban a vállalkozások helyett az állami finanszírozás dominál, a kulturális terület állami és önkormányzati kézben maradt, bár egyre inkább elterjed a kultúra és a kreativitás piaci alapokra helyezése.^[15]

2. KULTURÁLIS KREATIVITÁS A STRATÉGIAI TERVEKBEN, A STATISZTIKAI ADATOK TÜKRÉBEN

2.1. A KUTATÁSI MÓDSZEREK ISMERTETÉSE

A vizsgálat tárgya a kreatív iparágak kulturális ágának, megjelenési formáinak vizsgálata a 2008–2020 közötti időszakban, a Kreatív Iparágak Platformja besorolását alapul véve. Az Európai Unió az Európai Unió 2015-2018-ig szóló Kulturális munkaterve, a 2018-ban megalkotott Új Európai Kulturális Menetrendje, valamint a 2019–2022

[12] Román A. (szerk.) (2011): *Karták könyve. Műemlékvédelmi, örökségvédelmi dokumentumok gyűjteménye*. Második, bővített kiadás. ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság, Budapest. ISBN 963 513 157 7.

[13] Zlinszky J. – Balogh D. (szerk.) (2016): *Világunk átalakítása: a fenntartható fejlődés 2030-ig megvalósítandó programja*. Pázmány Press, Budapest. 22. ISBN 978-963-308-279.

[14] New Urban Agenda (2017).

[15] Egedy T. (2021): i. m.; Scott, A. (1997): i. m.

közötti időszakra szóló Kulturális Munkaterve, a Nemzeti Fejlesztés 2030, Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió, Budapest 2015–2021-ig szóló középtávú Gazdaságélénkítési és Munkahelyteremtési Stratégiája (2015), valamint a fővárosi és 23 kerületi önkormányzat Integrált Településfejlesztési Stratégiája, Településfejlesztési Konceptiója, Gazdaságfejlesztési Terve, Konceptiója, Kulturális Konceptiója és Köz-művelődési rendelete, közel 80 dokumentum kerül vizsgálat alá. A tanulmány alapoz a szerző ezirányú, előzetes vizsgálataira.^[16] Az elméleti anyagokat összeveti a KultStat, valamint a KSH 16., a kulturális és sport kategóriájának a kulturális intézményekre és a szórakozásra vonatkozó, a tevékenység gyakorlati megvalósítását alátámasztó adataival.

2.2. A KULTURÁLIS ÉS KREATÍV SZEKTOR MEGJELENÉSE AZ EURÓPAI UNIÓS, A NEMZETI, FŐVÁROSI ÉS KERÜLETI STRATÉGIÁKBAN

A kulturális és kreatív terület támogatása az Európai Unió 2015–2018-ig szóló Kulturális munkatervében^[17] kiemelt szereppel bír, a pénzügyi ökoszisztéma megteremtésével, az alternatív finanszírozási lehetőségek (köz- és magánfinanszírozás, az üzleti anyagok, a kockázati tőke, a közösségi finanszírozás, a társtámogatás, az adományozás és a jótékonykodás) alkalmazásával. A kulturális és kreatív ágazatok kapcsolódási pontjainak, szinergiáinak előmozdítása, a vállalkozási szellem felebresztése és szakértők bevonása segítheti ezt a folyamatot. Az Unió Nyílt Koordinációs Munkacsoportja (OMC) a kulturális és kreatív ágazatokat a társadalmi és gazdasági jólét megteremtésének eszközeként ismeri el. Épít a kulturális és kreatív ágazatok vállalkozói szellemére, valamint az innovatív, kreatív központokra, a kapcsolatok sokféleségére, a kisvállalkozásokra és az önfoglalkoztatásra. Fontosnak tartja a közszféra, a közintézmények bevonását a kulturális és kreatív ipar hosszú távú működtetésébe.^[18]

Az Új Európai Kulturális Menetrend 2018 kifejezetten a kulturális ágazat fejlődése érdekében jött létre, a kulturális sokszínűség a társadalmi kohézió és jólét érdekében, valamint a kulturális képességek a kulturális tevékenységek széles körének és az aktív részvétel lehetőségének biztosítására. Kiemelt szerepet kap Európa kulturális örökségének védelme és népszerűsítése, a kulturális és kreatív iparágak számára kedvező ökoszisztémák megteremtése, finanszírozása.^[19]

A 2019–2022 közötti időszakra szóló Kulturális Munkatervben a polgárok jóllétéhez a magas színvonalú építészet és épített környezet, a digitalizáció, valamint a fiatal kreatív generáció bevonása is hozzájárul. A művészeket, a kulturális és kreatív szakembereket,

[16] Lőrincz E. (2022): Településfejlesztés és kreativitás Budapesten, a kreativitás mint településfejlesztési elem megjelenése a budapesti önkormányzatok stratégiai terveiben. In: Koncz I. – Szova I. (szerk.): *Tizenkilenc éve az európai Magyarország tudományos megújulása és a fiatal kutatók szolgálatában*. Professzorok az Európai Magyarországiért Egyesület, Budapest. 91–94. ISBN 978-615-5709-16-6.

[17] EU KM 2015-18 (2014).

[18] OMC Report (2018).

[19] New Cultural Agenda (2018).

tartalmakat támogató ökoszisztéma kialakításán belül az audiovizuális koprodukciónak, zenei produkciók létrehozása, valamint irodalmi művek fordítás útján való megismerésének finanszírozása és az ezekkel kapcsolatos innováció kap kiemelt szerepet. Prioritása a kulturális örökség fenntarthatósága, amelyet többek között participatív kormányzással, valamint alternatív finanszírozási módszerek alkalmazásával kíván elérni.^[20]

A Nemzeti Fejlesztés 2030 a kreatív gazdaságot versenyképességi tényezőként nevezi meg, amely a nemzeti össztermékhez is hozzájárul. A kelet-közép-európai régióban még kialakulóban van a kreatív gazdaság centruma, amely Magyarország számára lehetőségként kínálkozik kreatív tőkéjének kiaknázására. A kulturális és kreatív szektor ágazatainak fejlesztése egyúttal a hazai gazdasági, társadalmi, kulturális és szellemi értékek újjáélesztése, az ország általános fejlődése érdekében. Ennek sikerességét a kormány a fővárosi és a kerületi önkormányzatokkal való együttműködésben megvalósuló, többszintű kormányzásban látja. A kulturális és kreatív ipari termékek és szolgáltatások jelentős hányadát a fővárosi és a kerületi önkormányzatoknak kell előállítaniuk, a kormányzat támogatásával.^[21]

Budapest a 2015–2021-ig szóló, középtávú stratégiájában (2015) az ötletek városaként, Kelet-Közép-Európa egyik vezető gazdasági és szellemi, innovációs és kulturális központjaként vizionálja önmagát. Olyan várossá kíván válni a kreatív gazdaság fejlesztésével, amely élhetőségével és lendületével vonzza a kreatív, innovatív szakembereket, s az így kialakuló start-up ökoszisztéma segíti a gazdaság világába újonnan belépőket. A kreatív ágazatok fővárosi koncentrációja, a kreatív szakemberek felhalmozott tudásának a stratégiai és operatív tervezésbe és kivitelezésbe és a kreatív projektek megvalósításába való beépítése a kormányzat és az önkormányzatok jelentős erőforrásává válhat. A fővárosi önkormányzat és az állam is támogatja a magas fokú kreativitást, a kis- és középvállalkozások fellendítésére, valamint Budapest épített értékeinek, kulturális örökségének megőrzésére és fejlesztésére, növelésére irányulva. A kreatív szolgáltatások fejlesztését mikrohitelvezéssel, a szabadalmak megvalósulását szellemi tulajdonnal kapcsolatos támogatással kívánja megoldani a főváros. A kreatív ágazat mint kulcságazat stratégiájának kidolgozását a Design terminál és a Budapest HUB program bevonásával valósul meg.^[22]

Tizenkét önkormányzatnál – a főváros, a II., III., IV., V., VI., VII., VIII., X., XII., XIII. és XIX. kerület – kiemelt szerepet kap, a IV., VI., X., XII. és XIX. kerületnél vezető stratégiai elemként jelenik meg a kreativitás. A VI. kerület egyenesen a kreatív ipar központjaként hirdeti magát. A kulturális alapú gazdaságfejlesztést tűzte ki egyik stratégiai céljaként az I., II. és VI. kerület. A pénzügyi megoldásokat keresve a XII. és a XIII. kerület a kreatív ipari vállalkozókra épít, a II. kerület a meglévő intézményeire.^[23]

A média előállító tevékenységeket megvizsgálva az országos stratégia a nemzeti digitális kultúraszervezeti és tartalmi kidolgozását, a kreatív és kulturális szolgáltatóipar digitalizálás segítségével való megújulását tűzte ki célul, amely paradigmaváltást eredményezhet a közgyűjteményekben és a közművelődési ágazatban. Magyarország,

[20] EU KM 2019-2022 (2018).

[21] Nemzeti Fejlesztés 2030, 2013.

[22] Budapest Gazdaságélénkítési és Munkahelyteremtési Stratégiája 2015–2021 (2015)

[23] Lőrincz E. (2022): i. m.

kreatívipari központjává válását segítheti a filmgyártás mint húzó ágazat fellendülése, támogatása, valamint olyan, funkcionális kulturális szolgáltatásoké, regionális jelentőségű eseményeké, mint a Kreatív Expo.^[24]

A kulturális fejlesztési célok eléréséhez elengedhetetlen a minőségi környezet létrehozása. Az építészet a fővárosban elsősorban a barnamezős területek város rehabilitációja kapcsán kaphat szerepet, amelyek a használaton kívüli, régi iskolák, egészségügyi és honvédségi épületek átalakításával a kreatív vállalkozások telephelyeivé, inkubátor központjaivá válhatnak.^[25] A kerületi tervekben az infrastrukturális fejlesztések helyi és nemzetközi jelentőségű kreatív, innovációs terek létrehozására (X. ker.) új típusú kreatív terekre, intézményekre (X. és XII. ker.), inkubátorházak, co-working teleházak (III., IV. és VII. ker.) létrehozására irányulnak. Az építészeti, belsőépítészeti megoldások várományosai az üresen álló ingatlanok a IV. kerületben, üzleteké, irodáké a II. kerületben, a barnamezős beruházások, meglévő, felújításra váró épületeké a XXII. kerületben, kulturális és kreatív tevékenységek befogadására. A design- és divatszektor együttműködések útján, az új üzleti modellek bevezetésével érhet el eredményeket a VI. kerületi elképzelések szerint.^[26]

A kulturális kreativitás központi szerepére épít az állam, a főváros, valamint a IV. és a VIII. kerület.^[27] A kulturális örökség megőrzésével kapcsolatos tevékenységeken belül a történelmi emlékhelyek (műemlékek, várak, kastélyok, a természeti- és kulturális világörökség) átfogó kulturális fejlesztési célként jelennek meg a 2014–2020-ig tartó nemzeti stratégiában. Megőrzésük, a nagyközönség számára való hozzáférhetővé tételük a gazdasági és társadalmi erőforrások kiaknázásán alapul.

Magyarország kreatív ipari központtá válását a kulturális intézmények is segíthetik. A közművelődési intézmények és a közgyűjtemények a legnagyobb számban megjelenő, közhasznú feladatot ellátó intézmények, amelyek többnyire önkormányzati fenntartásban működnek. A közgyűjtemények (könyvtárak, muzeális intézmények és levéltárak) a nemzeti identitástudat felhalmozott tudásbázisai, amelyek elektronikus hozzáférhetőségének megteremtése nem csak a hazai, de a külföldi megismerhetőséget is szolgálja. Fenntarthatóságukat a nemzeti stratégia a feladatfinanszírozásban és az integrált intézmény-működtetésben látja.^[28]

A művészet és szórakoztatás Budapesten 2012-ben a magyar GDP 40%-át tette ki az ágazaton belül.^[29] A nemzeti stratégia kiemelten említi az alkotóművészetek közül a festészetet, szobrászatot és a zenét, valamint az előadóművészeteket (ide sorolható a színház, tánc, opera és a cirkusz).^[30]

Bár a kerületi önkormányzatok fele általánosságban stratégiai jelentőségűnek tartja a kreativitást és a kreatív tevékenységeket, az egyes elemeket megvizsgálva azonban

[24] Nemzeti Fejlesztés 2030 (2013): i. m.

[25] Otthon Budapesten (2021).

[26] Lőrincz E. (2022): i. m.

[27] Lőrincz E. (2022): i. m.

[28] Nemzeti Fejlesztés 2030 (2013).

[29] Otthon Budapesten (2021).

[30] Nemzeti Fejlesztés 2030 (2013).

már sokkal szűkebb a paletta. A II. kerület terveiben szerepelnek az alkotóművészetek, valamint az audiovizuális tevékenységek, a III. és IV. kerületében a funkcionális alkotótevékenységek. A tárgyi és immateriális kulturális örökség megőrzésének fontosságára a kötelezően elkészítendő kulturális rendeletek utalnak.^[31]

2.3. BUDAPEST EURÓPA KULTURÁLIS ÉS KREATÍV VÁROSA

A stratégiai tervek megvalósulását az Európai Unió különféle internetes adatbázisaiban megtalálható információk igazolják. Budapest mint az UNESCO kreatív városa és mint főváros került be a Kulturális és Kreatív Városok Monitorvárosai közé,^[32] a 7. helyet foglalja el a 20, több mint 1 millió lakosú európai város között. C3 indexe 32,8, a kulturális vibrálás tekintetében a 14., a kreatív gazdaság kategóriában a 3., az élhető környezetet vizsgálva a 16. helyen áll. Magyar viszonylatban a kulturális vibrálása Budapestnek a legnagyobb (22,1), amelyhez Magyarországon a környezeti feltételek a fővárosban a legideálisabbak (25). A kreatív gazdaság szerepe kimagasló Budapesten (47,3), kiemelkedik a kreatív ágazatok új munkahelyei közül, az 1 milliónál több lakosú 20 európai város között az első helyen áll. A legmagasabb értéken (87,3) az új állások megjelenése áll. A kreatív gazdaság területén Budapest egyértelműen a legkiemelkedőbb, a kreatív gazdaságban elhelyezkedő új munkavállalók létszámában (87,3), a nyitottságot, toleranciát, bizalmat (28,3) mint környezeti tényezőt tekintve és a kulturális részvételt (27,9) figyelembe véve áll a második helyen.^[33]

2004-ben jött létre az UNESCO Kreatív Városok Hálózata (UCCN) a kulturális tevékenységek, áruk és szolgáltatások létrehozásának, előállításának és terjesztésének megerősítése érdekében fejt ki tevékenységét, a kreativitás és az innováció csomópontjainak fejlesztése, az alkotók és a kulturális szakemberek lehetőségeinek bővítése, a kulturális élethez való hozzáférés és az azokban való részvétel javítása, valamint a kultúra és a kreativitás teljes körű integrálása a fenntartható fejlődési figyelembevételével. A városok hét kreatív területen – kézművesség és népművészet, médiaművészet, film, design, gasztronómia, irodalom és zene – versenyeznek.^[34] Budapest mint az UNESCO kreatív városa a design területén, a kis- és középvállalkozások segítségét, inkubációs programját tartja fontosnak, valamint a hálózatépítést a Made in the City keretein belül. A kreatív terület fontosabb eseményei közé tartozik a Design Week Budapest, a Brain Bar Budapest és a Budapest 3D Printing Days. A Smart City Labon keresztül a városi élet minőségének növelését kívánja elérni, platformként szolgálva a civil társadalom és a köztisztviselők között az önkormányzati várostervezés szisztematikus javításához. Ezen túl Budapest bekapcsolódik a Kreatív Európa projektbe, valamint terjesztési, videójáték-fejlesztési és fesztiválok megrendezésével kapcsolatos programokban vesz

[31] Lórinz E. (2022): i. m.

[32] Alberti, V. et al. (2019): *The cultural and creative cities monitor*. Publications Office, European Commission, Joint Research Centre. 13–14, 16, 19–20, 32, 54, 61, 98–99.

[33] CCCM (2022); CCCM Hungary (2019).

[34] Alberti, V. et al. (2019): i. m.

részt. A 32 hónapig tartó, portugál és spanyol partnerekkel megvalósuló Egyedülálló helyek hanganatómiája – SONOTOMIA projekt a tárgyi és szellemi kulturális örökség megőrzésének elősegítésére jött létre. Budapesti állomással valósul meg az Áramló kapcsolatok projekt, 80 műalkotás kiállításával. 2015–2018 között sikeres irodalmi rendezvények zajlottak le az Európai Kortárs Irodalmi Megfigyelőközpont program keretében.^[35]

A Cultural Gems (2022) ingyenes, nyílt forráskódú webalkalmazás esetében Magyarország a Forum Hungaricum révén gondozza az adatforrásokat. Az adatbázisban nem teljes körűek az adatok, a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma, a Magyar Tudományos Akadémia Zenei Intézete, a Debreceni Egyetem Klasszikus Magyar Irodalmi Szövegtudományi Kutatócsoportja, a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Természettudományi Múzeum, a Magyar Szabadtéri Múzeum és a Magyar Képzőművészeti Egyetem adatait tartalmazza.

Kulturális kreatív megjelenésének számos formája az Európai Unió által támogatott programoknak is megfeleltethető. Az Európai Unió, a Kulturális örökségért való fellépés európai keretén (2019) belül létrehozott programjaival támogatja Európa kulturális örökségét. Az Európai Örökség rangos címét két intézmény, a Dohány utcai Zsinagóga, valamint a Liszt Ferenc Zeneakadémia nyerte el.^[36] Idáig a Duna-partot, a Budai Várnegyedet és az Andrássy utat magába foglaló, összefüggő építészeti vonulatot nyilvánítottak a kulturális világörökség részévé 1987-ben, amely módosításokkal megerősítést nyert 2002-ben.^[37] A szellemi örökség listáján az egész országra vonatkoztatható, de Budapesten is kiemelt jelentőséggel bír a 2016-ban felkerülő A népzenei örökség védelme Kodály-konceptióval, és számos élő példa hozható fel a Táncházzal módszer: a szellemi kulturális örökség átadásának magyar modellje alkalmazására, amely 2011-től szerepel a listán.^[38] Az Európa Digitális Könyvtára, az Europeana (2022) a kulturális örökség digitális platformja művészeti, divat, zenei, fotó és történelmi ereklyéket őriz meg az utókornak, Budapest 342 244 tétellel szerepel az adatbázisban. Az Európa Tanács jelenleg 48 kulturális útvonala közül Történelmi Termálfüvesek Európai Útvonala 2010-től jegyzi a Széchenyi Termálfürdőt. Az ipari örökség európai útvonalán Budapesten 13 emlék látogatható meg. Érinti a Réseau Art Nouveau Network, valamint az Impresszionizmusok Útvonala. A Vaskori Duna-Útvonal budapesti állomását közintézmények és civil szervezetek is gondozzák.^[39]

2.4. BUDAPEST KULTURÁLIS KÍNÁLATA A STATISZTIKAI ADATOK TÜKRÉBEN

A magyar tervek megvalósulásáról, a kreatív ágak funkcionális alkotótevékenységeinek kulturális szolgáltatásairól, a kulturális kreatív ágak múzeumok, könyvtárak által őrzött kulturális örökséggel kapcsolatos tevékenységekről, valamint az alkotóművészetek (fes-

[35] Kreatív Európa történetek (2019).

[36] Story Maps (2022).

[37] UNESCO WHC – Budapest (2022).

[38] UNESCO Intangible Heritage list Hungary (2022).

[39] Cultural Routes (2022).

tészet, szobrászat, fotóművészet, zene, tánc, opera, cirkusz és kiemelten a színházak) produktumairól a kulturális statisztikák (KultStat, KSH) szolgáltatnak adatokat.

1. ábra: A kulturális szervezetek száma Budapesten 2008–2020

Number of cultural organisations in Budapest 2008–2020

Forrás: Saját szerkesztés a kulturális statisztikai adatok alapján.

Egységes statisztikai adatok 2009-től állnak rendelkezésre a kulturális szervezetek számáról, amely folyamatos emelkedést mutat. 2018-ra 39%-kal nőtt a számuk, amely tovább növekedett a pandémia alatt, 2020-ra elérte a 43%-ot. Az ágazaton belül már eltérések mutatkoznak. A múzeumok számát tekintve, a vizsgált időszakban folyamatos volt az emelkedés, 2014-ben érte el az időszak csúcspontját, 14%-os növekedéssel. Ezután kisebb, 5-10%-os különbségek adódtak, de jelentősen nem változott az intézmények száma. 2020-ra 9%-kal több, összesen 92 múzeum üzemelt. A könyvtárak száma jelentős mértékben csökkent, 2018-ra 25%-kal kevesebb működött, a számuk a 2020-as évben tovább csökkent. A könyvtári szolgáltatóhelyek száma 2008-ról 2009-re 19%-kal nőtt, majd 79%-ra csökkent az elkövetkezendő 10 év során, 2020-ban nem változott. Jelentős növekedést a közművelődési intézmények és a színházak számában láthatunk, mindkettő több, mint felével nőtt, a közművelődési 150-ról 232-re, a színházi szervezeteké 124-ről 187-re változott. A közművelődés terei a fővárosban 2019-ben és 2020-ban elérték a 247-et, a színházi szervezetek száma is tovább szaporodott, 2020-ra már az eredetihez képest 43%-os növekedéssel számolhatunk.

A kulturális tevékenységek száma 2015-re 50%-os emelkedést mutatott, majd 2018-ra 6%-kal lett kevesebb, 2020-ban pedig a 2008-as állapot 57%-ára csökkent. A muzeális intézményeknél 2015-ig enyhe, 6%-os, a művelődési házaknál erőteljesebb, 55%-os növekedés volt tapasztalható. 2015–2018 között, a 2008-as állapothoz képest 7-9%-os

csökkenés mutatkozott. A színházi előadások száma tíz év alatt összességében több, mint 250%-ra emelkedett, amely folyamatnak a koronavírus járvány miatt szakadt vége. A könyvtári forgalom 2010-ig emelkedést, majd 2018-ig enyhe, tartós csökkenést mutatott, 10 év távlatában 25%-kal lett kevesebb a kölcsönzött könyvtári egységek száma. A 2019-es év a könyvtáraknál enyhe emelkedést, a többi területen stagnálást vagy csökkenést eredményezett. A pandémia okozta bezárások a tevékenységek számát a könyvtárak és művelődési házak esetében a 2018-as évi eredmények 57%-ára, a színházaknál 55%-ra csökkentette. A múzeumok 85%-on teljesítettek.

2. ábra: A kulturális tevékenységek száma Budapesten 2008–2020
Number of cultural activities in Budapest 2008–2020

Forrás: Saját szerkesztés a kulturális statisztikai adatok alapján.

A kulturális szervezetek látogatószáma Budapesten 2008–2018-ig folyamatosan, 163%-ra emelkedett, majd kisebb csökkenés után 2020-ban 67%-ra esett vissza. A muzeális intézmények látogatószámában kisebb ingadozás mutatkozott, 2018-ra 3%-kal haladta meg a kezdő állapotot. 2019-ben egy nagyobb, összességében 24%-os emelkedés volt tapasztalható, majd harmadára esett vissza 2020-ban a látogatószám. A könyvtárak összességében 11%-kal több látogatót vonzottak a vizsgált 10 év alatt, amely 64%-ra csökkent 2020-ban. A legnagyobb népszerűségnek örvendő intézménytípus, a művelődési házak látogatószáma 2017-ben érte el a legnagyobb látogatószám növekedést ebben az időszakban, 2017-re majd másfélszer több ember járt színházba, és – köszönhetően az online közvetítéseknek – még 2020-ban is 23%-kal több nézőt számláltak a 2008-as évhez képest.

2.5. A KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE

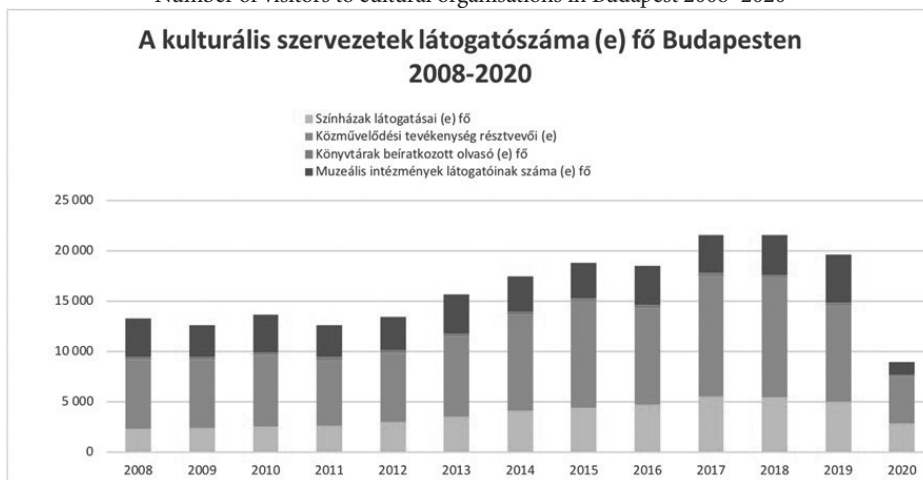
Az európai uniós stratégiai tervek a kulturális örökség megőrzésére és fenntarthatóságára fókuszálnak. Az Európai Örökség címet két intézménynek, az épített világörökség címet egy területnek ítélték oda eddig a magyar fővárosban. Az Europeana adatbázisában 2022-ben 342 244 tétel szerepel, Budapesten 5 kulturális útvonal halad át. A Kreatív Városok Monitor települései között a 7. helyen áll, kulturális vibrálását a 14., a kreatív gazdaságát a 3., környezetének élhetőségét a 16. helyre sorolja. Az UNESCO kreatív városa a design területén, 4 fontosabb eseménnyel.

A budapesti önkormányzatok 50%-a településfejlesztési, gazdasági szempontból stratégiai jelentőségűnek tartja a kreativitást és a kreatív tevékenységeket, épít rájuk a 2008–2020-as időszakban. A kulturális kreativitás valamennyi önkormányzat kötelezően elkészítendő Közművelődési rendeletében megtalálható. A nemzeti stratégia mellett a fővárosi és hat kerületi önkormányzat stratégiai terveiben szerepel a kulturális kreativitás.

A kulturális szervezetek száma 2009-től folyamatosan nőtt. A tevékenységeké 2015-re 50%-os emelkedést, majd csökkenő tendenciát mutatott. A kulturális szervezetek látogatószáma Budapesten 2008-2018-ig 163%-ra emelkedett, majd kisebb csökkenés után, 2020-ban 67%-ára esett vissza. A múzeumok száma nőtt, a bennük folyó tevékenységek száma viszont 2015 után fokozatosan csökkent. Összességében 24%-os emelkedés volt tapasztalható a pandémia előtti látogatottságban. A könyvtárak száma jelentős mértékben csökkent, forgalmuk 2010-től enyhe, tartós csökkenést mutat, a látogatószámuk azonban 11%-kal nőtt. Jelentős növekedés mutatkozott közművelődési intézmények számában, amely több, mint felével nőtt. A tevékenységek számában 2015-ig 55%-os növekedés volt tapasztalható, majd 7-9%-os csökkenés mutatkozott a bezárások időszakáig. Látogatószámuk 2017-ben érte el csúcspontját, 11 987 000 fővel. Jelentős növekedéstörtént a színházak számában, amelyet a pandémia sem akasztott meg, 2020-ra már az eredetihez képest 43%-os növekedéssel számolhatunk. A színházak érték el a legnagyobb látogatószám növekedést is, 2017-re majd másfél-szeresével több ember járt az előadásokra.

A koronavírus járvány okozta bezárások a tevékenységek számát a 2018-as állapothoz képest, a könyvtárak és művelődési házak esetében 57%-ra, a színházaknál 55%-ra csökkentették, a múzeumoké 85%-ra esett vissza.

3. ábra: A kulturális szervezetek látogatószáma Budapesten 2008–2020
Number of visitors to cultural organisations in Budapest 2008–2020

Forrás: Saját szerkesztés a kulturális statisztikai adatok alapján.

ÖSSZEGZÉS

A kulturális és a kreatív ipar, a művészet és szórakoztatás nemzetgazdasági szerepet tölt be Budapesten, meghaladva néhány iparág teljesítményét. A kelet-közép-európai országokban a kulturális terület állami és önkormányzati kézben maradt, de megindult a kultúra és a kreativitás piaci alapokra helyezése. Az Európai Unió fontosnak tartja a közszféra, a közintézmények bevonását a kulturális és kreatív ipar hosszú távú működtetésébe, de alternatív finanszírozási lehetőségeket is javasol. Kiemelt szerepet kap Európa kulturális örökségének védelme és népszerűsítése, a kulturális és kreatív iparágak számára kedvező ökoszisztémák megteremtése, finanszírozása, az audiovizuális és zenei produkciók létrehozása, valamint az irodalmi művek fordítás útján való terjesztése. A stratégiai tervek magyarországi megvalósulását az Európai Unió különféle internetes adatbázisaiban megtalálható információk igazolják. Kulturális kreatív megjelenésének számos formája az Európai Unió által támogatott programoknak is megfeleltethető.

A Nemzeti Fejlesztés 2030-ig tartó stratégiája szerint a kulturális és kreatív ipari termékek és szolgáltatások jelentős hányadát a fővárosi és a kerületi önkormányzatoknak kell előállítaniuk a kormányzat támogatásával. A fővárosi önkormányzat és az állam is támogatja a kulturális és kreatív kis- és középvállalkozásokat, Budapest épített értékeinek, kulturális örökségének megőrzésére és fejlesztésére irányulva. Tizenkét önkormányzatnál kiemelt szerepet kap, hét kerületnél vezető stratégiai elemként jelenik meg a kreativitás. Magyarország kreatív ipari központtá válását a kulturális intézmények is segíthetik, az alkotóművészetek (festészet, szobrászat és zene), valamint az előadóművészetek (színház) kiemelt támogatásával. Emellett fontosnak ítéli meg a kormányzat a média és a funkcionális kreativitás, a nemzeti digitális kultúra és film-

gyártás támogatását, amely a kreatív ágazat versenyképességét is elősegítheti. Fontos a minőségi környezet létrehozása az építészet támogatása útján, a barnamezős területek város rehabilitációjával.

A stratégiai szándékok és támogatások, valamint beruházások eredményeképpen a kulturális szervezetek száma 2009-től folyamatosan nőtt. Jelentős növekedés mutatkozott közművelődési intézmények tevékenységének és látogatottságuknak számában a színházak érték el a legnagyobb látogatószám növekedést is, 2017-re majd másfélszerezésével több ember járt színházba. A könyvtárak számának csökkenése a digitalizációs törekvésekkel is magyarázható.

Összességében megállapítható, hogy az európai uniós, nemzeti és önkormányzati kulturális törekvések a kulturális és kreatív ágazat sikerét eredményezték a 2008–2020 közötti időszakban. A színházi szervezetek és előadások, valamint a látogatottságuk jelentős mértékű növekedése, a pandémia idején való viszonylag magas aktivitása a piaci szereplők jelenlétét feltételezi a fővárosban. Ezért remélhető, hogy a gazdasági megszorítások ellenére fokozatos javulás érzékelhető majd a kulturális kreativitás területén, s az állami-önkormányzati támogatás mérséklésétől függetlenül az ágazatban jelentősebb aktivitás tapasztalható.

IRODALOM

- Alberti, V. et al. (2019): *The cultural and creative cities monitor*. Publications Office, European Commission, Joint Research Centre.
- Borsi, B. – Viszt, E. (2010): *A kreatív és kulturális ágazatok (CCI) szerepe és növekedési lehetőségei a Budapest Metropolisz Régió gazdaságában*. Budapest, 2010. december 5.
- Egedy T. (2021): *A kreatív gazdaság városföldrajza a budapesti agglomeráció példáján*. Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Budapest. ISBN: 978-963-8361-61-5.
- Egedy T. – Kovács Z. (2009): *The capacity and potentials of Budapest to attract creative economy*. Hungarian Geographical Bulletin, 58/4. 281–294.
- Egedy T. – Kovács Z. – Kondor, A. Cs. (2017): *Metropolitan region building and territorial development in Budapest: the role of national policies*. International Planning Studies, 221. 14–29.
- Egedy T. – Kovács Z. – Szabó, B. (2014): *A kreatív gazdaság helyzete Magyarországon a globális válság időszakában*. In: *Turizmus és településmarketing tanulmánykötet*. BCE Gazdaságföldrajz és Jövő kutatás Tanszék, Budapest. 17–26.
- Enyedi Gy. (2012): *Városi világ*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Florida, R. (2002): *The rise of the creative class: and how it is transforming work, leisure, community and everyday life*. New York, Basic Books.
- Florida, R. (2006): *The Flight of the Creative Class*. Liberal Education, 92/3. 22–29.
- Florida, R. (2012): *The rise of the creative class, Revisited*. Basic Books, New York.
- Hall, P. (1998): *Cities in civilization: culture, innovation and urban order*. Weidenfeld-Nicolson, London.
- Healey, P. (2007): *Urban Complexity and Spatial Strategies*. Routledge, New York.
- Kézai P. K. – Rechnitzer J. (2022): *A kulturális és kreatív ipar társas vállalkozásainak teljesítménye a magyar nagyvárosokban, 2008–2018*. Területi Statisztika, 62/2. 218–248. DOI: 10.15196/TS620204

- Lőrincz E. (2022): Településfejlesztés és kreativitás Budapesten, a kreativitás mint településfejlesztési elem megjelenése a budapesti önkormányzatok stratégiai terveiben. In: Koncz I. – Szova I. (szerk.): *Tizenkilenc éve az európai Magyarország tudományos megújulása és a fiatal kutatók szolgálatában*. Professzorok az Európai Magyarországiért Egyesület, Budapest. 91–94. ISBN 978-615-5709-16-6.
- Miszlivetz F. – Márkus E. (2013): *A KRAFT-Index – kreatív városok – fenntartható vidék*. Vezetéstudomány, XLIV/9. ISSN 0133-01792.
- Pratt, Andy C. (1997): *Production values: from cultural industries to the governance of culture*. Environment and planning A, 29/11. 1911–1917. DOI: 10.1068/a291911. 1997
- Román A. (szerk.) (2011): *Karták könyve. Műemlékvédelmi, örökségvédelmi dokumentumok gyűjteménye*. Második, bővített kiadás. ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság, Budapest. ISBN 963 513 157 7.
- Scott, A. J. (1997): *The cultural economy of cities*. International Journal of Urban and Regional Research, 21/2. 323–339. DOI: 10.1111/1468-2427.00075.
- Zlinszky J. – Balogh D. (szerk.) (2016): *Világunk átalakítása: a fenntartható fejlődés 2030-ig megvaló sítandó programja*. Pázmány Press, Budapest. ISBN 978-963-308-279.

INTERNETES FORRÁSOK

- CCCM (2022): *Cultural and Creative Cities Monitor Official EU website*. <https://composite-indicators.jrc.ec.europa.eu/cultural-creative-cities-monitor>.
- CCCM Hungary (2019): *Cultural and Creative Cities Monitor 2019 edition Hungary*. publications.jrc.ec.europa.eu.
- Cultural Gems website (2022). culturalgems.jrc.ec.europa.eu.
- Cultural Routes. Council European Portal (2022). www.coe.int/en/web/cultural-routes.
- *EU competences (2022) in the field of culture. Culture and Creativity. Policies*. European Commission website. culture.ec.europa.eu.
- EU KM 2015-2018 (2014): *A Tanács és a tagállamok kormányainak a Tanács keretében üléselő képviselői által elfogadott következtetések a 2015–2018-as időszakra szóló kulturális munkaterről*. Az Európai Unió Hivatalos Lapja, 2014.12.23. eur-lex.europa.eu.
- EU KM 2019-2022 (2018): *A Tanács következtetései a 2019–2022-re szóló kulturális munkaterről (2018/C 460/10)*. C 460/12 HU Az Európai Unió Hivatalos Lapja, 2018.12.21 eur-lex.europa.eu.
- EUMSZ (2012): *Consolidated Version Of The Treaty On The Functioning Of The European Union*. Title XIII. Culture. Official Journal of the European Union. C 202/1. 121. 21 eur-lex.europa.eu.
- Europeana (2022). www.europeana.eu/en.
- KultStat. <https://kultstat.oszk.hu>.
- KEA (2015): *Feasibility study on data collection and analysis in the cultural and creative sectors in the EU*. KEA European Affairs. Funded by European Commission. 37–38. <https://ec.europa.eu/>.
- Kreatív Európa történetek (2019): *Sikeres magyar projektek 2018–2020*. HU ISSN–2064-2113 Creative Europe Stories. www.kulturpont.hu.
- KSH 16. *Kultúra, sport: Kulturális intézmények, szórakozás*. www.ksh.hu.
- New Cultural Agenda (2018): *Communication from the Commission to the Europe-*

an Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A New European Agenda for Culture COM/2018/267 final European Commission Brussels, 22.5.2018. eur-lex.europa.eu.

- New Urban Agenda (2017): *United Nations publication issued by the Habitat III Secretariat.* ISBN: 978-92-1-132731-1. habitat3.org.
- OMC Report (2018): *The role of public policies in developing entrepreneurial and innovation potential of the cultural and creative sectors Report of THE OMC (Open Method of Coordination) working group of Member States' experts: executive summary.* 1–2, 7. <https://op.europa.eu>.
- *Performance map. Cultural and Creative Cities Monitor Official EU website (2022).* composite-indicators.jrc.ec.europa.eu/.
- Story Maps (2022). eu-commission.maps.arcgis.com/.
- UNESCO Intangible Heritage Hungary (2022). ich.unesco.org.
- UNESCO WHC Budapest (2022). *Budapest, including the Banks of the Danube, the Buda Castle Quarter and Andrásy Avenue.*

STRATÉGIÁK

- Budapest 2030: Hosszútávú Városfejlesztési Konceptió 2013. budapest.hu
- Budapest Gazdaságélénkítési és Munkahelyteremtési Stratégiája 2015–2021 1049/2015. (VI.23.) Főv. Kgy. határozatával jóváhagyott dokumentáció, 2015. június Középtávú Tematikus Fejlesztési Program. budapest.hu
- KIP (2010): Kreatív Iparágak Platformja – Stratégia Kutatási Terv a 2008. november 1. – 2010. március 15. közötti időszak tevékenységei alapján docplayer.hu/15951867
- Nemzeti Fejlesztés 2030 Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió. 2013. *Magyar Közlöny*, 2014/1. www.terport.hu
- Otthon Budapesten (2021): Integrált Településfejlesztési Stratégia (ITS) otthonbudapesten.hu

JOGSZABÁLYOK

- 1295/2013/EU Rendelet (2013. december 11.) a Kreatív Európa program (2014–2020) létrehozásáról és az 1718/2006/EK, az 1855/2006/EK és az 1041/2009/EK határozat hatályon kívül helyezéséről. Európai Parlament és a Tanács. Az Európai Unió Hivatalos Lapja. L 347/221, 2013.12.20. eur-lex.europa.eu

Területi identitás és kultúra városi megközelítésben

Territorial Identity and Culture in Urban context

Absztrakt

A területi identitás és a kultúra támogatásának kapcsolatrendszerét érdemes olyan szempontból vizsgálni, hogy az Európa Kulturális Fővárosa (EKF) program hogyan járul hozzá egy város fejlődéséhez, illetve hogyan lehet ezt a lakosság aktív részvételével megvalósítani. Ennek keretében összehasonlításra kerül Marseille és Temesvár városok EKF programja, illetve az eredmények mellett bemutatásra kerülnek a lakosság bevonásának nehézségei is. Az elemzés következtetései nemcsak Temesvár esetében lehetnek hasznosíthatók a területi identitást és ennek változásait vizsgálva, hanem más hasonló városok EKF programjára vonatkozóan is (pl. Veszprém-Balaton 2023).

Kulcsszavak: területi identitás, kulturális programok, városi közösségek

Abstract

The relationship between territorial identity and the promotion of culture is examined from the perspective of how the European Capital of Culture (ECC) programme contributes to the development of a city and how this can be achieved with the active participation of its inhabitants. This includes a comparison of the ECC programmes of Marseille and Timisoara as well as presentation of the results and the difficulties of involving the population. The conclusions of the analysis may be useful not only for Timisoara in terms of territorial identity and its changes, but also for the ECC programmes of other similar cities (e.g. Veszprém-Balaton 2023).

Keywords: territorial identity, cultural programmes, urban communities

JEL codes: R11, R58

BEVEZETÉS

Az Európai Unió területi politikájának célja az, hogy a strukturális különbségeket a régiók között és a régiókon belül kiegyenlítse. Az európai országokban ez még jellemzően kiegészül a kulturális identitás támogatásával is,^[2] bár Magyarországra ez kevésbé jellemző.

[1] Doktori hallgató, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Széchenyi István Egyetem.

[2] Somlyódy Péter. (2007): *Mozaikok a regionális identitás értelmezéséhez*. Tér és Társadalom, 21/4. 57–71.

A területi identitás és a kultúra támogatásának kapcsolatrendszerét érdemes ezért olyan szempontból vizsgálni, hogy az Európa Kulturális Fővárosa (EKF) program hogyan járul hozzá egy város fejlődéséhez, illetve hogyan lehet ezt a lakosság aktív részvételével megvalósítani. Az elemzés első része ezért összefoglalja az EKF program főbb jellemzőit. A következő rész részletesen bemutatja Temesvár programját a vizsgálat során elsősorban arra fókuszálva, hogy egy város szintjén hogyan lehet eredményesen fejlesztési programot tervezni és megvalósítani kulturális fókusszal a lakosság bevonásával. Összehasonlításként bemutatásra kerülnek Marseille város 2013-ban megvalósult EKF programjának eredményei mellett a lakosság bevonásának nehézségei is. Az elemzés következtetései nemcsak Temesvár esetében lehetnek hasznosíthatók a területi identitást és ennek változásait vizsgálva, hanem más hasonló városok EKF programjára vonatkozóan is (pl. Veszprém-Balaton 2023).

1. TERÜLETI IDENTITÁS TÁRSADALMI ALAPOKON

Az identitás társadalmi szempontból egyéni és kollektív jelleget is ölthet. Thoits és Virshup (1997) ezt úgy határozta meg, hogy az egyéni identitások általában az egyén személyes azonosulási faktoraira utalnak, és a „ki vagyok én?” kérdésre adnak választ, a társadalmi identitások viszont az egyén társadalomban elfoglalt helyével kapcsolatban hordoznak információt, és a „kik vagyunk mi?” kérdésre válaszolnak. A területi identitásokat ezért a társadalmi alapokon nyugvó kollektív identitásokhoz lehet besorolni.

Ezzel kapcsolatban fontos azt is hangsúlyozni, hogy a társadalmi identitás modellek általában csoportokon belüli és csoportközi folyamatokon, kapcsolódásokon alapulnak, nem pedig az emberek egyéni identitásán. Nagy Gábor Dániel (2012) tanulmányában ezért a területi kötődés, a társadalmi aspektus, a részvétel és a bizalom, valamint az elégedettség és elégedetlenség dimenzióit jeleníti meg a területi identitás elemeiként. Véleménye szerint fontos vizsgálni azt is, hogy az egyének mennyire aktív vagy passzív társadalmi szereplőként vesznek részt a közösségi életben, mert a részvétel útján növekedni tud a kötődés és így az identitás értéke is. A folyamatban fontos szerepe lehet a civil szervezeteknek még akkor is, ha a lakosság aktivizálása valamilyen közösségi cselekvésre a helyi sajátosságok miatt kevésbé általános Magyarországon, mint számos más európai országban.^[3]

A kötődés szerepe domináns a spontán identitásképzés folyamatában, mert a területi identitás, mint a közös élményekre és közös hangulatokra épülő tudat kialakulása fontos érzelmi háttérén alapul. Ez egy „kvázi szociális azonosság-tudat”, amely szerint *„a területi identitásunk az a kiválasztott földrajzi tér, amit lelkiünkben otthonunkként fogadunk el, ám korántsem függetleníthető az ott élőkötől, a társas és társadalmi környezettől”*.^[4] Az egyének és civil szervezetek beágyazódása ugyanakkor egy új, nagyobb léptékű térbe

[3] Reisinger, A. (2012): *A társadalmi részvétel a helyi fejlesztési politikában Magyarországon – fókuszban a civil/nonprofit szervezetek*. Civil Szemle, 1. 23–44.

[4] Bugovics Z. (2012): *A területi kategóriák és identitás-elemek a társadalmi bizalom és elégedettség tükrében*. In: *Társadalmi konfliktusok – társadalmi jól-lét és biztonság versenyképesség és társadalmi fejlődés*. TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069. 4.

anyagi, egzisztenciális lehetőségek függvénye is, külső-belső infrastrukturális, közlekedési feltételeknek erősen kitett, lassan építkező folyamat.^[5]

Fogalmi megközelítésekben különbséget szoktak tenni deskriptív és normatív régiófogalom között, azonban mindkettő esetében lényeges, hogy a régió, amelyhez való kötődés létrejön, az egység és a különbözőség sajátos feszültségében helyezkedik el. Valószínűsíthető ugyanakkor, hogy a deskriptív régió lakosai könnyebben megtalálják az identifikációjukhoz szükséges tényezőket. Oláh (2000) kutatásai például azt bizonyítják, hogy a területi kötődés kialakulásában a jövedelemszerző képességnek lényeges szerepe van. A mindennapi élet kommunikációs stratégiáinak vizsgálatakor Szijártó (2002) tanulmányában pedig arra világít rá, hogy az identitás felépítésében egy adott földrajzi helyvel, valamilyen vidékkel, vagy távolabbi régióval való azonosulásnak van meghatározó szerepe. A kultúrának és a térnek ez a meghatározó jelentősége abból következik, hogy a területi kötődés az adott térkategória megéléséből, szocializációs mintákból, a társadalmi-gazdasági helyzetből, a kulturális tradíciókból és a társadalmi interakciókból építkezik.^[6]

2. A TÁRSADALMI TŐKE ÉS AZ INNOVÁCIÓ KAPCSOLATA

Az innováció és a társadalmi tőke összefonódik. A társadalmi tőke elősegíti az innovációt, míg az innovációs folyamatok javítják a társadalmi tőkét azáltal, hogy alapot teremtenek új kapcsolatok kialakításához, új interakciók ösztönzéséhez, új hálózatok létrehozásához vagy a meglévők bővítéséhez, a közös megértés kialakításához stb. A társadalmi tőke szorosan összefonódik az innováció dinamikájával, mert az innováció minden szakaszában jelen van. A hálózatépítésen keresztül pedig – ahol az ötletek és a tudás cseréje zajlik – a társadalmi tőke megkönnyíti az innovatív ötletek és kezdeményezések kialakulását, amelyeket a kölcsönös bizalom, a közös normák és a tudás segítenek megszilárdítani. Az innovatív gyakorlat terjesztése révén pedig a társadalmi tőke elősegíti annak megisméltetését és megsokszorozódását.

Az innováció társadalmi dimenziója kétféleképpen nyilvánul meg: (1) az innovátorok társadalmi kapcsolatainak szerveződése, valamint (2) az innovációkat alátámasztó értékek és célok formájában. Bármely új technológia bevezetése a társadalmi szervezet megfelelő átalakítását igényli, beleértve ebbe a normákat és értékeket is. Egyre több innováció érinti ezért a stratégiát, a marketinget, a szervezést, a menedzsmentet és a tervezést, ami átalakítja a társadalmi kapcsolatokat.^[7]

Az innovációk célja lehet a társadalmi szükségletek kielégítése is, illetve az innováció maga is lehet társadalmi jellegű, amely a társadalmi szerepek új elrendezésében és funk-

[5] Somlyódy Péter (2007): i. m. 60.

[6] Somlyódy Péter (2007): i. m. 61.

[7] Brunori, G. – Rand, S. – Proost, J. – Barjolle, D. – Granberg, L. – Dockès, A.-C. (2007): *Towards a conceptual framework for agricultural and rural policies*. Unpublished reports for IN-SIGHT, Sixth Framework Programme, SSP 44510. <http://www.insightproject.net>.

ciók új formában nyilvánul meg. Az innovációk így nem csak az innovátorok személyes céljait valósítják meg, hanem – mint társadalmi innováció – a helyi társadalmak javát is szolgálják általában véve.

A társadalmi tőke ezért megkönnyíti az innovatív ötletek kialakulását és az innovatív projektek elindítását. Számos innováció helyi szinten születik, és az innovatív ötletek gyakran a helyi hálózatokból származnak. A formalizált hálózatok sokfélék: érdekcsoportok, nem kormányzati szervezetek stb. működnek (környezetvédelmi, vadászati, állatjóléti, élelmiszeripari, fogyasztói csoportok, falusi egyesületek, egyházi és vallási csoportok stb.), amelyek ötleteket és motivációt adnak az innovációhoz, és különösen alkalmasak a közvetítői tevékenység végzésére.^[8]

A társadalmi tőke az információk, a tudás és a pozitív tapasztalatok cseréjének megkönnyítésével hozzájárul az innováció elterjedéséhez is. Az új gyakorlati formák gyorsabban terjednek a megbízhatónak tartott és interaktív szereplők között; gyakran ők az alapvető szereplők és a közösség vezetői. A bizalmon alapuló kapcsolatok ösztönzik az új szereplők bevonását, és így hozzáférést biztosítanak az erőforrásokhoz – információhoz, tudáshoz, finanszírozáshoz, felszereléshez –, amelyek az innováció kiterjesztéséhez szükségesek.^[9]

3. EURÓPA KULTURÁLIS FŐVÁROSA PROGRAM TERÜLETI HATÁSAI

Az EKF program előfutára 1985-ben indult útjára és mára széles körben áhított kulturális eseménnyé vált. Egy egész éven át egy kijelölt európai város ünneplheti a művészeteket és a kultúrát, valamint az európai országok közötti együttműködést. Harminc évvel a megalakulása után az esemény – amely az európai országok kulturális teljesítményének és közös kötelekeinek bemutatására indult – mára odáig fejlődött, hogy az Európa Kulturális Fővárosa rendezvényt a városok megújulásának lehetőségként, valamint a társadalmi, kulturális és gazdasági fejlődés katalizátoraként tartják számon. Ez a kultúra támogatását célzó korábbi kezdeményezéseken alapulva „Európa Kulturális Fővárosa” (European Capital of Culture) néven 1999-től működő európai program.^[10]

A célkitűzések nagyrészt azóta is változatlanok maradtak, bár a kijelölési folyamatot többször áttervezték. Az Európai Bizottság szándéka szerint a cím célja, hogy „kiemelje Európa kulturális gazdagságának sokszínűségét és az európaiakat összekötő kapcsolatokat”. Prózaibb értelemben arról van szó, hogy több tucatnyi kiállítás, fesztivál és egyéb rendezvény szervezésével népszerűsítik örökségüket és kulturális dinamizmusukat, miközben az európai címkének köszönhetően jelentős médiafigye-

[8] Proost, J. – Savelkouls, C. (2008): *Innovations in rural services*. WP5 Report of the Netherlands. <http://www.insightproject.net>.

[9] Brunori, G. – Guidi, F. – Rossi, A. (2008): *In-depth review of innovation systems and processes / practical experiences in the field of agriculture and agricultural marketing*. (WP 3 Case Study). <http://www.insightproject.net>.

[10] Európai Parlament és Tanács (1999).

lebenben részesülnek. Előzetesen meghatározásra kerül, hogy mely országok városai jogosultak a cím elnyerésére. A tagállamok közötti rotációt pontos szabályok biztosítják.

A címen 2009 óta legalább két város osztozik: az egyik egy „régí”, a másik egy „új” tagállamból. E két nyerteshez csatlakozhat egy harmadik országból, például egy uniós tagjelölt országból származó harmadik nyertes. (Így például 2010-ben, amikor Isztambul nyerte el a címet a magyarországi Péccsel és a németországi Essennel együtt, az egykori oszmán főváros ki akarta használni a lehetőséget, hogy jelezze európai gyökereit és kulturális modernitását.) Miután a „házigazda ország” ismert, a következő lépés az, hogy kiválasztják azokat a városokat, amelyek az év során a középpontba kerülnek. Négy évvel az esemény előtt a kijelölt ország benyújtja az európai intézményeknek az előzetesen kiválasztott városok listáját. Az Európai Bizottság ezután összehív egy zsűrit, amely megvizsgálja az egyes pályázatokat, és ajánlást tesz.

A 2006-ban érvénybe lépett újítás három fontos dolgot vezetett be.^[11] Ezek egyike egy olyan ellenőrző testületet, amely folyamatosan figyelemmel kíséri és nyomon követi a kijelölt városok előrehaladását, valamint útmutatást ad a rendezetnek való megfeleléshez, illetve a program célkitűzéseinek és operatív céljainak teljesítéséhez. Ehhez kapcsolódik a Melina Mercouri díj létrehozása, amelyet az ellenőrző testület sikeres értékelése után ítélnék oda. Végül az Európai Bizottság elindította a program sikerének utólagos értékelését a kitűzött célok és a program célkitűzései alapján. Az EKF program születése óta ezért mára egyértelművé vált, hogy az esemény számos érdekelt számára kulcsfontosságú eszközt jelent.^[12] Az EKF program megvalósításáért és az események lebonyolításáért a címet elnyert város önkormányzata a felelős. Az előkészületek általában 3-4 évig tartanak, és magukban foglalják az év során megrendezendő események és tevékenységek meghatározását, az esemény és a program kommunikációját és népszerűsítést, valamint az infrastruktúra átalakítását és fejlesztését annak érdekében, hogy a város képes legyen az eseménynek otthont adni és látogatókat vonzani. A kutató azért van nehéz helyzetben, amikor tendenciákat akar meghatározni ezen a területen, mert a megközelítésben meglevő különbségek miatt ezek az előkészületek és az ezekhez kapcsolódó pénzügyi erőfeszítések méretükben, intenzitásukban és formájukban is eltérőek.^[13]

Az Európai Bizottság támogatása egy város EKF programra fordított teljes költségvetésének csak kis hányadát teszi ki. A program története során a városok földrajzi helyzetüktől, méretüktől és egyéb társadalmi-politikai körülményeiktől függően különböző finanszírozási forrásokhoz folyamodtak, a nemzeti kormányoktól (átlagosan a teljes költségvetés 37%-át), a helyi és regionális önkormányzatoktól (átlagosan 34%), valamint a magánszektorban megszerzett szponzoroktól (a többi). Érdemes azonban megjegyezni, hogy a költségvetések nagysága és összetétele nagy mértékben eltér a városok között, és bár a rendelkezésre álló adatokat elemezve megfigyelhető néhány tendencia,

[11] Európai Parlament és Tanács (2006).

[12] European Capitals of Culture Policy Group (2010).

[13] Palmer, R. (2004): *European Capitals/Cities of Culture, Study on the European Cities and Capitals of Culture and the European Cultural Months (1995–2004)*. Palmer/Rae Associates, European Commission, Brussels.

az összehasonlítás nehézkes a városok változatos jellege miatt.^[14] A legambiciózusabb kutatások némelyike olyan módszert alkalmaz, amely a meglévő szakirodalom áttekintését kombinálja a városoktól származó elsődleges adatokkal kérdőívek és interjúk segítségével. A szakirodalom jelentős része Myerscough (1994), illetve Palmer (2004) tanulmányaira épül, amelyek az 1985 és 1995 közötti, illetve az 1995 és 2005 közötti időszak európai kulturális fővárosairól szólnak.

A fenti tanulmányok az eredmények összehasonlíthatóságával is részletesen foglalkoznak, mert rámutatnak az egyik fogadó város és a másik összehasonlításának nehézségeire. Először is nehezíti az összehasonlítást a szervező városok heterogenitása a méret, a költségvetés, a programozás megközelítések, kulturális stratégiák, örökségi adottságok és meglévő létesítmények tekintetében. Ezen felül az adatok és a kutatási technikák is jelentős heterogenitást mutatnak, mert a kezdeményezés kezdete óta hiányoznak az adatgyűjtési és értékelési módszerekre vonatkozó iránymutatások. Nehezíti továbbá az összehasonlítható adatbázis létrehozását az is, hogy a városok különböző mértékben kötelezték el magukat az adatgyűjtés és -elemzés mellett.

A szakirodalomban széles körben jelzett kutatási hiányosság még az is, hogy a rendezvényt követő hosszú távú hatásokról nincsenek megalapozott bizonyítékok.^[15] Az 1999-ben az EU által bevezetett rendelet ugyanakkor kimondja, hogy a rendezvényt olyan előrelátó módon kell programozni, hogy az a városfejlesztés vagy a városrehabilitáció előmozdítása érdekében hosszútávú örökséget teremtsen, és a városok e hosszútávú hatások alapján tarthatnak igényt a címre.

Gomes és Librero-Cano (2018) tanulmányában ezért a fő mutatónak a régió egy főre jutó GDP-jét tekintve arról számolt be, hogy a kulturális főváros megrendezése átlagosan 4,5 százalékkal növeli a régió egy főre jutó GDP-jét. Elemzésük alapján ezért egyértelműen kijelenthető, hogy az Európa Kulturális Fővárosa programnak hatása van a fogadó régiókra, mert a második helyezett régiókkal összehasonlítva a kulturális fővárosokban jelentősen nő az egy főre jutó GDP. Ez a növekedés jelentős nagyságrendű, és indokolhatja a városok szándékát arra, hogy otthont adjanak az eseménynek. A hatás a program valamennyi szakaszában hasonló mértékű, a rendezvényt megelőző szakasztól kezdve a rendezvényt követő több mint 5 évig. Ezek az eredmények különösen azért érdekesek, mert ellentétben állnak a nagy rendezvények, például az olimpiai játékok gazdasági hatásával foglalkozó szakirodalommal, ahol jellemzően kevés vagy negatív hatásokról számolnak be.

Gomes és Librero-Cano (2018) statisztikai elemzésében az egyik kritikával illethető feltételezés az volt, hogy az egyik városban végzett megfigyelést nem befolyásolhatja az eseménynek egy másik városhoz való hozzárendelése. Elemzésükben implicit

[14] García, B. – Cox, T. (2013): *European Capitals of Culture: Success Strategies and Long-Term Effects*. Directorate General For Internal Policies. Policy Department B: Structural and Cohesion Policies. http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/513985/IPOLCULT_ET%282013%29513985_EN.pdf.

[15] Langen, F. – Garcia, B. (2009): *Measuring the impacts of large scale cultural events: a literature review*. Impacts 08: The Liverpool Model, European Capital of Culture Research Programme.

az a feltételezés szerepelt, hogy a tovaggyűrűző hatások vagy elhanyagolhatók, vagy a pozitív tovaggyűrűző hatások meghaladják a negatív hatásokat, így a becsült együtthatók alacsonyabb értéket képviselnek, mint a valódi hatás. A gyakorlatban azonban ez nem feltétlenül áll fenn. Egyrészt a nyertes város nemzeti erőforrásokat vonhat el egy vesztes várostól, másrészt a nyertes város vonzhat külföldi turistákat az eseményre, akik aztán egy vesztes várost is meglátogatnak. A tovaggyűrűző hatásokat ezért nehéz mérni, mert nem lehet megkülönböztetni a vesztes régiót érintő egyéb potenciális gazdasági hatástól. A tanulmány egyik nyitott kérdése ezért, hogy a nyertes városokban van-e olyan új növekedés, amely átgyűrűzik a szomszédos régiókba, vagy a növekedés elsősorban a növekedés más városokból történő átcsoportosításának köszönhető.

Az Európa Kulturális Fővárosai kétségtelenül sok európai turistának tették lehetővé, hogy felfedezzék a kontinens legszebb városainak gazdagságát. A jelentés azonban vegyes következtetésekre jutott e címke európai integráció megerősítésében való részvételével kapcsolatban. Kevés város tűnt elkötelezettnek az esemény európai dimenziója iránt. Az Európai Bizottság megállapította, hogy az EKF címet elnyert városok közötti együttműködéssel kapcsolatos elvárások nem teljesültek, illetve nem maradtak fenn hosszabb távon. Az Európai Bizottság ezért évente értékelő jelentést készít a nyertes városok által szervezett eseményekről. Ez is egyértelműen mutatja azt, hogy az európai dimenzió egyre nagyobb jelentőségre tesz szert és ezért a kiválasztási folyamatban is lényeges kritériumává válik.

A szakirodalmi áttekintése alapján tehát kijelenthető, hogy számos eredmény ellenére az Európai Bizottság még sok tennivalót határozott meg ahhoz, hogy az Európa Kulturális Fővárosa programban rejlt potenciál kiaknázása megtörténhessen. A tervezőknek és az európai intézményeknek egyaránt szándékuk az, hogy szorosabb kapcsolatot teremtsenek az esemény kulturális és gazdasági dimenziója között. Ennek tovaggyűrűző hatása a program eredményességét növelni tudja és lehetővé teheti a városok számára, hogy gazdaságukkal együtt fejlesszék kulturális hálózataikat is.

4. EURÓPA KULTURÁLIS FŐVÁROSA – ESETTANULMÁNY TEMESVÁRRÓL

A tanulmány jelen fejezete Temesvár EKF programját mutatja be, amit eredetileg 2021. évre vonatkozóan fogadtak el, de később a COVID válság hatásai miatt a megvalósítás 2023-ra csúszott. A program előkészítő lépései így már folyamatban vannak, de az események csak a következő évben fognak megvalósulni.

Temesvár a történelmi Bánság régió fővárosa, amelynek mintegy 1,7 millió lakosa van. Ez megkönnyítette az együttműködést számos uniós finanszírozású projektben, valamint a Temesváron működő Regionális Határon Átnyúló Együttműködési Központ létrehozását. A Bánság régió északi határvidékén fekszik Arad városa, amely az első fordulóban az EKF korábbi jelöltje volt, és amely a végső fordulóban Temesvár partnereként vett részt. A kulturális program néhány projektjét ezért a két város közösen készítette el, valamint Temesvár néhány projektjét az aradi partnerekkel közösen hozza létre. Ezen felül Újvidék városával, mint a 2021-es Európa Kulturális Fővárosa címre pályázó

testvérvárossal szorosan együttműködött Temesvár, különösen a kulturális kapacitások fejlesztése terén.^[16]

A kulturális program fejlesztéséhez regionális és határokon átnyúló megközelítést választottak, szorosan együttműködve a tágabb Bánság régió és Románia más részeinek szereplőivel, valamint Szerbiával és Magyarországgal, beleértve a fővárosokat, Belgrádot és Budapestet is, mint a tehetség és tudás két kulcsfontosságú forrását. Ehhez az együttműködéshez nyújt szervezeti háttérrel a Duna-Körös-Maros-Tisza (DKMT) Eurorégió, amelynek Temesvár a legnagyobb városa. Ez 70 000 négyzetkilométeren terül el, és a Kárpát-medence délkeleti részén húzódik, lakossága mintegy 5,3 millió fő. Temesvár a Bega-csatornán keresztül a Dunával is összeköttetésben van és ezt a kapcsolatot a város igyekszik is helyreállítani, nemcsak infrastrukturális és turisztikai, hanem kulturális szinten is. Két tervezett program – a Light over Borders és a Moving Fireplaces – a meglévő partnerségekre épül és így Temesvár 150 km-es körzetében megvalósítandó projekteket foglal magában, többek között Aradon (RO), Szegeden (HU), Újvidéken, Kikindán, Pancsevóban, Vršacban és Zrenjaninban (SRB).^[17]

Temesvár programjának fókuszában az áll, hogy az Európa Kulturális Fővárosa cím révén a közös értékek válságára szeretnének megoldást adni az európaiak között. Pályázatukban leírták, hogy „*a jelenlegi helyzet megköveteli, hogy a párbeszéd művészetének helyreállítását, egy konstruktív és kritikus hozzáállást, amely megteremtí az általunk megálmodott Európát*”.^[18]

Az évszázadok során Temesvár és térsége, a Bánság régió úgy tudott fejlődni, hogy ehhez sokféle területről érkezett emberek leleményességét használta fel Európa számos pontjáról. Temesváron készült el például 1771-ben Közép- és Délkelet-Európa első német nyelvű újságja, a Temeswarer Nachrichten. Később itt jött létre az első nyilvános könyvtár és az első mozi is három különböző nyelven. Temesvár fontos ipari központ, kereskedelmi, pénzügyi és kulturális város volt 1880 és 1914 között: a régió olyan városa, amely maradandót alkotott az irodalom, festészet, szobrászat és építészet terén, valamint műszaki és tudományos innovációban is. Sokszínű város lévén, több százezer embernek nyújtott így életteret.

Az utóbbi időszakban viszont a Bánság régióból sok román ember – többnyire képzett szakember és szakmunkás – vándorolt ki Európa más részeire. Temesvár diaszpórája Európa-szerte szétszóródva így még mindig szoros kapcsolatokat ápol szülőföldjével. Tagjai potenciálisan az EKF legjobb nagykövetei, két fő okból kifolyólag: transznacionális kapcsolatokat tartanak fenn az otthon maradt családjukkal, és migránsokként nemzeti büszkeségük újraéledhet annak ellenére, hogy új közösségekben és kultúrákban telepedtek le. Mindezeknek a városukkal szoros vagy távoli kapcsolatban álló embereknek az aktív bevonását tervezik az olyan programokba, amelyek a közösségépítést szolgálják.^[19]

[16] Temesvár (2021): *Dosarul de candidatura Timisoara 2021*. Bidbook. 6.
<https://timisoara2023.eu/en/about/transparency/>.

[17] Temesvár (2021): i. m. 5.

[18] Temesvár (2021): i. m. 4.

[19] Temesvár (2021): i. m. 6.

Temesvár EKF-koncepciójának egyik célja, hogy „*megteremtse a feltételeket ahhoz a bátorsághoz, amely egy új közösségi érzés kialakításához szükséges*”. Ez megfelelő kulturális válasz a bizalom és a bizonytalanság mély válságára, amellyel Európa és Temesvár egyaránt szembesül a 21. században. Temesvár szellemét „*újra fel kell éleszteni – ezúttal a kultúrán keresztül*”.^[20] Az ilyen jellegű célrendszer pedig várhatóan a területi identitás erősödésének irányába hat majd.

A polgári elkötelezettség előmozdítására a város programja épít a kulturális gazdagságra és a vállalkozói szellemű polgárainak képességeire is. A bevonásra három szakaszt határoztak meg:

1. Elkötelezettség: aktivizálják a kultúra iránt már valamelyest elkötelezett embereket és bátorítják őket, hogy egyre jobban bekapcsolódjanak a kultúrába.
2. Részvétel: bevonják azokat az embereket, akik aktívan elköteleződnek. Társalkotókká válnak, közvetlenül és aktívan részt vesznek a kulturális tevékenységek előállításában és megvalósításában.
3. Terjesztés: a részvétel révén terjeszkednek a közönség által, amely másokat is meghív a részvételre, felhasználva saját társadalmi hálózataik segítségét is.

Szintén példa az elkötelezettség erősítésére Temesvár 2022 februárjára elkészült „Okos Város és Digitális Transzformációs Stratégiája”,^[21] amelynek keretében a lakosság bevonása a fentebb leírt szakaszokhoz hasonló módon történt. Az intelligens városok témájához közvetlenül kapcsolódó területeken jártas és szakértelemmel rendelkező szakértőkből álló irányítócsoportot alakítottak ki, akik a polgárok részvételére irányuló folyamatok, városfejlesztés, környezetvédelem, életminőség, átláthatóság és nyílt adatok, információs technológia, mobilitás és innováció témakörökkel foglalkoztak. Ezt tovább szélesítette a kibővített érdekelt csoportja: több mint 500 szakember az üzleti élet, a tudományos élet, a pénzügyek, a kutatás, a közigazgatás, a vállalkozásokat támogató szervezetek, a civil társadalom és a szabadúszók köréből.^[22]

A kulturális stratégia hangsúlyozza Temesvár erős kapcsolatait a régió többi városával, valamint stratégiai helyzetét a határ menti régió szívében, amely Szerbia és Magyarország egy részét is magában foglalja. Erősíteni célozza ezért a kulturális és kreatív iparágak, valamint a közönségfejlesztési folyamatok kulcsszerepét a város kulturális kapacitásainak fejlesztésében és Európával való kapcsolataiban.^[23]

A temesvári EKF-év legfontosabb hatásainak a következőket várják: a városról alkotott európaibb kép, a polgárok kulturális tevékenységekben való fokozott részvétele, a marginalizált és kiszolgáltatott csoportok elérése, valamint a kultúrához és a demok-

[20] Temesvár (2021): i. m. 7.

[21] TM (2022): *Smart City Timisoara – Strategy in English*.

https://d37frk053gnamp.cloudfront.net/smartycity/ro/Smart%20City%20Strategy%20-%20Timisoara_compressed_v2.pdf.

[22] TM EN (2022): *Smart City Timisoara – English presentation*.

https://d37frk053gnamp.cloudfront.net/smartycity/en/EN_presentation_all%20%28optimized%29_v3.pdf.

[23] Temesvár (2021): i. m. 9.

rációhoz szorosabban kapcsolódó gazdaság. A városfejlesztés szempontjából pedig arról van szó, hogy az emberek – a kulturális és kreatív szereplők, a közönség, valamint a politikai döntéshozók – lesznek azok, akikre a folyamat a legnagyobb hatással lesz, és akik a 2023-ig (eredeti verzióban: 2021-ig) vezető úton és azon túl a tényleges változásokat véghez viszik.^[24]

A temesvári EKF program hatásainak előre jelzéséhez fontos azt figyelembe venni, hogy az érdekelttek csoportjai hogyan alakulnak át és hogyan lépnek kölcsönhatásba egymással. A tapasztalatok szerint a legtöbb érdekelt fél számára ez egy olyan folyamat lehet, amely során képessé válnak arra, hogy kihívásokkal nézzenek szembe és ezekre európai szintű megoldásokat keressenek.

1. A kulturális és kreatív szereplők lesznek a változás mozgatórugói, akik az EKF program különböző aspektusait egyaránt előmozdítják. El kell érniük és gazdagítaniuk kell a nyilvánosságot, hogy minél több és különböző háttérű polgárt ösztönözzenek arra, hogy közös utat kövessenek az EKF program megvalósításában. Kihívást jelentenek majd a döntéshozóknak, és valódi energiával és művészi ihlettel töltik fel a színpadokat, és erősítik a közönséget.
2. A művészeti program által érintett közönségtől elvárják, hogy bekapcsolódjon, kritikusan gondolkodjon, és az európai normáknak megfelelő, mélyebb kulturális tartalmakat igényeljen. E folyamat során jobban tudatosítják majd a kultúra erejét, valamint azt a potenciált, hogy bizalmat és biztonságos helyet teremtsen a konstruktív vitákkal való kísérletezéshez. Ez a gyakorlat, amelyet már a jelölési folyamat során elkezdtek gyakorolni, szisztematikusabbá és intenzívebbé válik.
3. A döntéshozókat és a politikai döntéshozókat arra ösztönzik, hogy lépjenek túl a komfortzónájukon a kulturális politikákhoz és az állami költségvetésekhez való hozzáférésük és befolyásuk tekintetében. Elvárás feléjük, hogy a maguk részéről megértsék a művészi kiválóságot és a polgárok energiájában rejlő lehetőségeket, amennyiben valóban részt vesznek a kulturális beavatkozásokban. Ez elkötelezeté teheti őket arra, hogy kedvezőbb kereteket teremtsenek a kulturális programok számára, és hogy a közpénzeket úgy osszák el, hogy a várt kulturális hatás megvalósuljon.

A területi identitás a mindennapokban is megjelenik a városban. Ezt mutatja például az is, hogy Banat IT néven működik egyesület Temesváron, amely szerb és magyar partnerekkel együtt fejleszti az informatikai közösséget már hosszú évek óta. Éves rendezvényük „HackTM” néven sikeresen működik és a regionális közösségfejlesztés jó példája a fiatalabb korosztály körében, ezért a helyi médiában is nyilvánosságot kap.^[25]

Toró Tibor és a Bálványos Intézet egy friss kutatása (2021) is azt mutatta ki, hogy a regionális identitás egyaránt erősödik Erdély különböző régióiban (székelyföldi, partiumi, bánági), de erősödik a településekhez tartozás érzése is. Ideális megoldás lehet

[24] Temesvár (2021): i. m. 13.

[25] HackTM (2022): *Software and hardware development hackathon im Timisoara*. <https://stiridetimisoara.ro/eticheta/hacktm-banat-it>.

ezért az, hogy Temesvár kulturális programja a városi fókusz mellett a regionális együttműködést is fontos ügyként értelmezi. Jól mutatja ezt például az is, hogy a temesvári EKF program hivatalos honlapja (timisoara2023.eu) román és angol nyelv mellett magyarul is elérhető.

5. EREDMÉNYEK ÉS TAPASZTALATOK KRITIKAI ÖSSZEVEETÉSE MARSEILLE VÁROS PÉLDÁJÁN

Temesvár mellé azért volt érdemes Marseille városát választani megvizsgált esetnek, mert – Temesvárhoz hasonlóan – Marseille is együtt pályázott az EKF címre a szomszédos kisebb városokkal együtt. Különösen akkor vonhatók le hasznos tanulságok, ha a tapasztalatokat a helyi civil szervezetek oldaláról is megvizsgáljuk.

5.1. EKF ORSZÁGOS SZINTRŐL NÉZVE

Marseille várost 2008 szeptemberében választották meg, hogy 2013-ban Európa Kulturális Fővárosa legyen. A Marseille-Provence 2013 Európa Kulturális Fővárosa csapat 2000 ember előtt bemutatta a 2013. január 12-én kezdődő rendezvények előzetes programját. A programhoz létrejött a „Marseille-Provence 2013” szövetség, amely felügyelte a 90 résztvevő településen szervezett mintegy 900 rendezvényt, amelyeknek – becslésük szerint – egy év alatt összesen több mint 6 millió látogatója volt.^[26]

A 2013-as Marseille-Provence, Európa Kulturális Fővárosa programja három epizódból álló történetként írható le: „Marseille-Provence üdvözlí a világot”, „Marseille-Provence a szabadban” és „Marseille-Provence ezer arccal”. A 2013-as év során a cél a kortárs alkotás támogatása és a lehető legtöbb ember bevonása volt, köszönhetően jelentős részben a környékbeli iskolák akcióinak, valamint az ingyenes nagyszabású rendezvényeknek.

A Marseille-Provence 2013 kulturális program építeni tudott a régió számos ismert fesztiváljára: pl. lírai művészet Aix-ban, Fiesta des Suds Marseille-ben stb.). Érdemes megemlíteni sok más, kevésbé ismert rendezvényt is: Marsatac (új zene), az Öt Kontinens Jazz Fesztivál, Les Suds Arles-ban (világzene) vagy az act'Oral (kortárs írás). Olyan új fesztiválok is elindultak 2013-ban, mint a Húsvéti Fesztivál (klasszikus zene), az „Août en danse” és a „Cahier de vacances” (fiatal közönség számára). Ezek a fesztiválok azzal a szándékkal alakultak, hogy jóval 2013 után is fennmaradjanak, mert a szervezők szándéka szerint az események által teremtett dinamika 2013 után is tovább folytatódhat. A regionális prefektust ezért a kulturális és kommunikációs miniszter megbízta azzal a feladattal, hogy biztosítsa a Marseille-Provence 2013 keretében létrehozott helyszínek fenntartható működését.

[26] Francia Kulturális Minisztérium (2013): *Marseille-Provence 2013, capitale européenne de la culture*. <https://www.culture.gouv.fr/Actualites/Marseille-Provence-2013-capitale-europeenne-de-la-culture>.

5.2. EKF HELYI CIVILEK SZEMSZÖGÉBŐL

A Basta! egy 2008 decemberében indult független oknyomozó média, amely társadalmi és környezetvédelmi kérdésekkel foglalkozik vizsgálatok, jelentések és elemző cikkek révén. Deklarált céljuk az, hogy a lehető legtöbb ember számára tegyék elérhetővé szabadon hozzáférhető módon „a világ megértésének kulcsát és a világ megváltoztatásához szükséges eszközöket”. Ők készítettek egy jelentést 2013 végén, amelyben arra világítottak rá, hogy sokszor „a kultúra a turistáknak, konzultáció a médiának” szülő tevékenység, viszont sokkal kevésbé „a munkásosztályhoz tartozó helyi lakosoknak”.^[27]

Az EKF beruházásoknál is érvényesült ez a lakossággal szembeni szakadék. Az Európai és Mediterrán Civilizációk Múzeuma reklámkampányt kellett indítson, mert kevésbé volt ismert a lakosok körében. Az a törekvés, hogy Marseille-t megnyissák a sétahajókon érkező turisták előtt, hidegen hagyta a történelmi helyek szomszédságában élőket. A lakosok iránti tisztelet és bevonás hiánya jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Marseille lakossága megosztottá vált a kulturális projekt kapcsán. Jól jelzi ezt, hogy többen „a szakadás fővárosának” (*capitale de la rupture*) nevezték a várost, ami franciául rímel a „kultúra fővárosára” (*capitale de la culture*).

Problémaforrás volt az tehát, hogy a polgárokkal folytatott konzultációk későn kezdődtek és nem ösztönözték a lakosok bevonását ezekbe a projektekbe. Az utóbbiakat kizárták a döntéshozatalból, miközben a médiakonzultációk során eszközként használták őket. Ez az igazságtalansággként megélt helyzet több egyesületet arra készítetett, hogy a koherencia és a konzultáció hiánya miatt visszalépjen az együttműködésből.

Ellentétben a fentebb kirajzolódó képpel, Marseille-ben az emberek általában azonban nyitottak a művészeti és kulturális projektekre. Senki sem ellenzi a leromlott állapotú épületek felújítását, a lakosok kényelmének növelését és a kulturális terek fejlesztését. Ez azért fontos pont, mert a városhoz való jogért küzdő egyesületeket a felújítási projekt ellenzése miatt támadják, miközben ők ahhoz ragaszkodnak, hogy „a rehabilitáció a lakosokkal együtt történjen”. Nem akarják hagyni, hogy az épületek leromoljanak, hanem a lakhatáshoz való jog tiszteletben tartását, átláthatóságot és a lakosok bevonását követelik a környéküket érintő valamennyi kérdésben.

Egy példa erre a „Centre-Ville Pour Tous” (Városközpont Mindenkiért) egyesület, amely segítséget nyújt az embereknek a jogi eljárásokban, látogatásokat szervez Noailles, Belsunce és Le Panier városrészekbe, valamint felméréseket és észrevételeket osztogat a marseille-i városi átalakulás témájában. A célok között szerepel, hogy a hatóságok tartsák tiszteletben a városközpontban az élethez való jogot és a tisztes lakhatáshoz való jogot. Ezek a kezdeményezések olyan erőt jelentenek, amely mozgósít, nyilvánosságra hozza és bíróság elé viszi a jogok legsúlyosabb megsértését. Különösen fontos ez olyan helyi hatóságokkal szemben, amelyek a spekulatív logikán keresztül a turisztikai vonzerőt részesítik előnyben, ami negatív társadalmi követke-

[27] BASTA Media (2021): *Marseille, capitale européenne de la culture... ou de la spéculation?*
<https://basta.media/Marseille-capitale-europeenne-de>.

ményekkel jár. A civil társadalom azonban ilyenkor – legalábbis Marseille városban – megszervezte magát és reagált a problémákra.

A civil szakértők idézett tanulmánya alapján elmondható, hogy Marseille városában a 2013-ban elnyert Európa Kulturális Fővárosa cím előnyeit kihasználva a rehabilitáció a város akaratának megfelelően zajlott, azonban a hatalmas városfelújítási projektek az ingatlanspekulációnak kedveznek. Ezt nem kísérte elégedettség a belváros történelmi munkásnegyedek lakóinak körében, mert rehabilitációt a konzultáció hiánya és a kirekesztés jellemezte, a kulturális projektek pedig inkább a turisztikai vonzerőt szolgálták, mint a lakosok jólétét.

ÖSSZEGZÉS

A bemutatott elemzés célja annak megállapítása volt, hogy a területi identitás milyen kapcsolatban van a társadalmi innovációval és a kultúra fejlesztését támogató intézkedésekkel. Esettanulmányként ezért két olyan város szerepelt, ahol az Európai Kulturális Fővárosa program jelentős területi hatást is célzott elérni és ebben a lakosság részvételére jelentős mértékben épít. Temesvár esetében – egyelőre – még elsősorban csak tervezett intézkedéseket lehet értékelni, bár a közelmúltban lezajlott hasonló lépések (pl. okos város stratégia) már gyakorlati tanulságokat is hoztak. Marseille esetében az EKP program eredményeiről és tapasztalatairól éles ellentétben van egymással a kulturális minisztérium hivatalos véleménye és a helyi civil szervezetek álláspontja.

Közös pontként lehet meghatározni mindkét város esetében, hogy a területi identitást is erősíteni hivatott lakossági részvétel szerepelt a tervekben. Kijelenthető tehát, hogy a kulturális célú programoknak is lehet területi hatása a lakosság identitásának erősítése vonatkozásában. Az EKF program beruházásainak és eseményeinek megvalósulása azonban nem jelenti azt „automatikusan”, hogy a lakosság biztosan magáénak érzi a helyi hatóságok és az állami hatalom közös finanszírozásában lezajló programot. A helyi társadalom érdemi bevonása esetén lehet csak arra számítani, hogy a helyi és térségi identitás is erősödni fog az érintettek között.

Marseille-ben ez nem valósult meg teljes sikerrel, Temesváron viszont még van idő arra, hogy a tervezett célokat valóban el tudják érni. Temesvárra vonatkozóan ezért az EKF-év után érdemes lehet hasonló vizsgálatot elvégezni a társadalmi partnerek (elsősorban a lakosság és az érdekvédő civil szervezetek) bevonásának módjára és mértékére vonatkozóan. A vizsgálatba további városként bevonható lehet pl. Veszprém is, ahol a Balaton északkeleti térségével együtt valósul meg EKF program 2023 folyamán.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A szerző kutatási munkáját támogatja az Innovációs és Technológiai Minisztérium Kooperatív Doktori Programjának doktori hallgatói ösztöndíjprogramja a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott támogatás formájában „Mesterséges intelligencia a jövő okos városában” című kutatási program alapján.

IRODALOM

- BASTA Media (2021): *Marseille, capitale européenne de la culture... ou de la spéculation?* <https://basta.media/Marseille-capitale-europeenne-de>.
- Brunori, G. – Guidi, F. – Rossi, A. (2008): *In-depth review of innovation systems and processes / practical experiences in the field of agriculture and agricultural marketing*. (WP 3 Case Study). <http://www.insightproject.net>.
- Brunori, G. – Rand, S. – Proost, J. – Barjolle, D. – Granberg, L. – Dockès, A.-C. (2007): *Towards a conceptual framework for agricultural and rural policies*. Unpublished reports for INSIGHT, Sixth Framework Programme, SSP 44510. <http://www.insightproject.net>.
- Bugovics Z. (2012): A területi kategóriák és identitás-elemek a társadalmi bizalom és elégedettség tükrében. In: *Társadalmi konfliktusok – társadalmi jól-lét és biztonság versenyképesség és társadalmi fejlődés*. TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069.
- European Capitals of Culture Policy Group (2010): *An international framework of good practice in research and delivery of the European Capital of Culture programme*. University of Liverpool, Liverpool.
- Francia Kulturális Minisztérium (2013): *Marseille-Provence 2013, capitale européenne de la culture*. <https://www.culture.gouv.fr/Actualites/Marseille-Provence-2013-capitale-europeenne-de-la-culture>.
- García, B. – Cox, T. (2013): *European Capitals of Culture: Success Strategies and Long-Term Effects*. Directorate General For Internal Policies. Policy Department B: Structural and Cohesion Policies. http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/513985/IPOL-CULT_ET%282013%29513985_EN.pdf.
- Gomes, P. – Librero-Cano, A. (2018): *Evaluating three decades of the European Capital of Culture programme: a difference-in-differences approach*. Journal of Cultural Economics, 42. 57–73. <https://doi.org/10.1007/s10824-016-9281-x>.
- HackTM (2022): *Software and hardware development hackathon im Timisoara*. <https://stiri-detimisoara.ro/eticheta/hacktm-banat-it>.
- Langen, F. – Garcia, B. (2009): *Measuring the impacts of large scale cultural events: a literature review*. Impacts 08: The Liverpool Model, European Capital of Culture Research Programme.
- Myerscough, J. (1994): *European Cities of Culture and Cultural Months: Summary Report*. Network of Cultural Cities of Europe.
- Nagy G. D. (2012): *Területi szintek, területi identitás és kötődés*. Belvedere, XXVI/1.
- Oláh M. (2000): Adalékok a regionális identitás megújulásához. In: Glatz F. (szerk.): *Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés (Megye, régió, kistérség)*. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 143–182.
- Palmer, R. (2004): *European Capitals/Cities of Culture, Study on the European Cities and Capitals of Culture and the European Cultural Months (1995–2004)*. Palmer/Rae Associates, European Commission, Brussels.
- Proost, J. – Savelkouls, C. (2008): *Innovations in rural services*. WP5 Report of the Netherlands. <http://www.insightproject.net>.
- Reisinger, A. (2012): *A társadalmi részvétel a helyi fejlesztési politikában Magyarországon – fókuszban a civil/nonprofit szervezetek*. Civil Szemle, 1. 23–44.
- Somlyódy Péter (2007): *Mozaikok a regionális identitás értelmezéséhez*. Tér és Társadalom, 21/4. 57–71.

- Szijártó Zs. (2002): Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében. Egy kutatás tapasztalatai. In: Fejős Z. – Szijártó Zs. (szerk.): *Egy tér alakváltozásai*. Tabula könyvek 4. Néprajzi Múzeum, Budapest. 7–21.
- Thoits, P. A. – Virshup, L. K. (1997): *Me's and We's: Forms and Functions of social Identity*. In: Ashmore, R. D. – Jussim, L. (ed.): *Self and Identity*. New York.
- Temesvár (2021): *Dosarul de candidatura Timisoara 2021*. Bidbook. <https://timisoara2023.eu/en/about/transparency/>.
- TM (2022): *Smart City Timisoara – Strategy in English*. https://d37frk053gnamp.cloudfront.net/smartycity/ro/Smart%20City%20Strategy%20-%20Timisoara_compressed_v2.pdf.
- TM EN (2022): *Smart City Timisoara – English presentation*. https://d37frk053gnamp.cloudfront.net/smartycity/en/EN_presentation_all%20%28optimized%29_v3.pdf.
- Toró T. (2021): *Nemzeti identitás és Magyarországhoz való viszony az erdélyi magyarok körében*. Bálványos Intézet. <https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/veszelyben-a-virtualis-erdely-projekt-feljovoben-a-regionalis-identitas-a-transzilvaniuzmus-rovasara#>

JOGSZABÁLYOK

- Európai Parlament és Tanács (1999): Decision 1419/1999/EC of the European Parliament and of the Council of 25 May 1999. European Council. <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1999D1419:20040501:EN:PDF>
- Európai Parlament és Tanács (2006): Decision No. 1622/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 2006. European Council. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:304:0001:0006:EN:PDF>

Kulturális és kreatív ipar Kelet-Közép-Európában

Cultural and creative industries in East-Central Europe

Absztrakt

Dolgozatomban a kreatív ipar néhány szegmensét mutatom be a kelet-közép-európai nagytérségben. A kreatív és kulturális iparral kapcsolatban több problémával is szembesülünk, hiszen nincs egységesen elfogadott meghatározás a fogalomra. A kulturális gazdaság mellett a kreatív osztály a másik kulcsfogalom, amellyel dolgozni kívánunk, így Florida koncepcióját is bemutatjuk. Az Eurostat adatait felhasználó kutatásom a térség országainak kulturális foglalkoztatottjait, valamint kulturális vállalkozásait tekinti át. Hipotézisem szerint 2011-től 2020-ig a térségben mindenhol nőtt a kulturális dolgozók száma, a vállalkozások pedig nemzeti sajátosságokat mutatnak.

Kulcsszavak: kreatív ipar, kulturális ipar, kreatív osztály

Abstract

In my dissertation, I present some segments of the creative industry in the East-Central European region. We face several problems with the creative and cultural industries, as there is no uniformly agreed definition of the concept. In addition to the cultural economy, the creative class is the other key concept we want to use, so we also introduce the concept of Florida. My research, which uses Eurostat data, reviews cultural workers and cultural enterprises in the countries of the region. According to my hypothesis, from 2011 to 2020, the number of cultural workers increased everywhere in the region, and businesses show national characteristics.

Keywords: creative industry, cultural industry, creative class

BEVEZETÉS

Az elmúlt időszakban egyre többet foglalkozik a szakirodalom a versenyképesség, a gazdaság nem megfogható, ún. puha tényezőivel, és egyre inkább válik a gazdasági befektetési

[1] Horváth Zoltán, doktorandusz, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, zoltan.h.82@gmail.com.

politika és -stratégiák fontos tényezőjévé a kutatás-fejlesztés, a humántőke, az élethosszig és az élet minden területére kiterjedő tanulás, a kulturális- és közösségi tőke. Egyre többen foglalkoznak a társadalmi tőke tényezőinek vizsgálatával. Az elmúlt időszakban kevésbé a nemzeti, sokkal inkább a globális, illetve lokális tényezők váltak meghatározóvá. A helyi értékeknek, helyi termékeknek, az ezekre épülő szokásoknak, a településen kívül élőket is megszólítani tudó fesztiváloknak, nagyrendezvényeknek, vásároknak, turisztikai attrakcióknak ugyanis gazdaságélénkítő hatása van. A helyi hagyományokra épülő lehetőségek mellett a klasszikus gazdasági csomópontokból irányítható digitális, információs, média és kommunikációs technológiák és platformok, a kreatív ipar, a kulturális termékipar (szórakoztatóipar, reklám, divat, díjazn, formatervezés stb.), a szerzői jogi-, valamint tartalomipar, játékipar, a modern, kreatív művészetek, a kézműves gasztrótermékek, a kulturális turizmus újszerű formái is megjelennek a települési és térségi gazdaságfejlesztésben. Ezek nem csupán a helyi gazdaságot erősítik, hanem a településfejlesztésben, az okos, intelligens városok kialakításában is megkerülhetetlen tényezőkké válnak.

A fenti jelenségeket elfogadva nem szabad elfelejtkeznünk a regionális hatásokról sem. Dolgozatomban ennek figyelembevételével kívánok Kelet-Közép-Európa térségének egyes kulturális gazdasági és kreatív ipari szegmenseire koncentrálni tendenciákat megvizsgálni.

Ahhoz, hogy ezt sikeresen tehesük meg, előbb egy elméleti áttekintést adok a kulturális alapú gazdaságfejlesztés, a kreatív ipar elméleti alapjairól. Kutatásunk szempontjából fontos lesz számunkra, hogy a kreatív szektor résztvevőit adó, Richard Florinda által kreatív osztálynak nevezett csoportról szóló elméletekkel is tisztában legyünk. Szólnunk kell továbbá arról, hogy jelen tanulmányban mit értünk pontosan Kelet-Közép-Európa alatt, mely államokat soroljuk ide, illetve ezek között milyen kulturális sajátosságok (hasonlóságok, azonosságok, különbözőségek) figyelhetők meg.

Ezt követően dolgozatom azzal a szekunder kutatással zárul, amely a kiválasztott országokra vonatkozóan az EUROSTAT adatbázisából kiszűrt adatokból a kulturális ágazatban dolgozóakra, valamint a kulturális vállalkozások jellemzőire vonatkozik. Hipotézisem szerint a vizsgált térség országaiban a kulturális ágazatban foglalkoztatottak, valamint a kulturális vállalkozások száma is egyaránt nő, ami összefüggésben állhat a világhírességgel, hogy a kreatív gazdaság jelentősége az összgazdaságon belül fokozatosan emelkedik. A 2020-ig rendelkezésre álló adatok miatt azt nem, illetve csak részben tudjuk megállapítani majd, hogy a COVID-19 járvány hol milyen hatásokat gyakorolt a szektorra (tudjuk, hogy a közösségi események, programok elmaradása, a kulturális terek bezárása miatt az ágazat az egyik legsúlyosabb elszenvédője volt a pandémia időszakának). További hipotézisem, hogy a kulturális vállalkozások vizsgálatakor taláunk olyan jellegzetességeket, amelyek nagyban meghatározzák egyes államok kreatív iparát, tehát, hogy a kulturális gazdaságon belül nemzeti sajátosságokra lelünk.

KULTÚRA ÉS GAZDASÁG

KULTURÁLIS GAZDASÁG, GAZDASÁGI KULTÚRA

Jelenleg a negyedik ipari forradalomban járunk. Kulcsfogalmi az automatizálás, az informatika, a világháló voltak és immáron a régiós szintet meghaladó, globális szintéren zajlott. Az ipar 4.0 (negyedik ipari forradalom) a 21. században jelent meg. Nagyfokú rugalmasság, robotizáció jellemzi. Összekapcsolódnak a biológiai, fizikai és digitális dolgok, amellyel kialakul a dolgok internete (web 4). Meghatározó szerepet kap a biotechnológia, a nanotechnológia, a 3D-s nyomtatás, a virtuális valóság és -terek. A fenti összefoglalást Radó Péter adja *Az iskola jövője* című könyvében (2017). Radó szerint ebben a gazdasági környezetben megváltoznak a társadalom tagjaival szemben állított elvárt készségek. A 21. századi készségek már nem a lexikális tudás elsajátítását jelentik, hanem adaptív készségeket. Amíg a 20. század elején az volt az oktatási rendszer célja, hogy felszámolja az analfabetizmust, addig egy évszázaddal később már a kommunikációs és infokommunikációs készségek, rugalmasság, kreativitás, komplex gondolkodás fejlesztését kell középpontba állítani. Ezen folyamatokkal párhuzamosan pedig egyre kevésbé lesz szükség a fizikai munkára, amelyet kivált a robottechnológia, viszont megnő az igény azokra a munkavállalókra, akik a gépek által nem, vagy nehezen kiváltható, magas fokú szakirányú tudással és szociális készségekkel együtt járó ágazatokban dolgoznak (ilyen többek között az oktatás, a szociális szféra, vagy akár a kultúra is). Ezzel kapcsolatban pesszimistább jóslatokat fogalmaz meg Martin Ford jövőkutató, aki a *Robotok kora* (2017) című könyvében több példát is hoz arra, hogy a leginkább emberinek gondolt foglalkozások is veszélyben vannak. 2012-ben például a Londoni Szimfonikus Zenekar előadott egy új zeneművet, amelyet a műkritika kitörő lelkesedéssel fogadott. A művet (*Transist – Into an Abyss*) azonban teljes egészében egy számítógépes program alkotta.

Attól függetlenül, hogy melyik előrejelzés válik valósággá a munkavállalók felé, az a trend egyértelmű, hogy az iparon belül jelenleg egyre növekszik a szerepe a tudás-gazdaságnak és az egyéb olyan puha tényezőknél, mint a kultúra, az értékek, kreativitás és az erre épülő ipar.^[2] Abban is egyre nagyobb a közmegegyezés, hogy a kulturális tőke gazdasági versenyképességi tényezőnek számít részben azért is, mert a turizmus egyik hátere, részben pedig azért, mert „minősége a lakosság jólétét, életminőségét befolyásoló tényező”, mellyel nagy hozzáadott értéket jelentő szolgáltatások keletkeznek.^[3]

Az elmúlt időszakban azt is megfigyelhetjük, hogy a kulturális struktúrák átalakulnak. Az információs társadalom megjelenéséig a kulturális politika szerte a világon nagyrendszerekben gondolkodott és nagy intézményrendszereket működtetett (hatalmas múzeumok, kőszínházak, könyvtárak), ugyanakkor mára kisebb, rugalmasabb szervezetek jöttek létre, mellyel párhuzamosan az állam feladata és szerepe is csökkent.

[2] Jin, Zhouying (2019): *Az emberiség jövője*. Pallas Athené Könyvkiadó, Budapest.

[3] Csath Magdolna (2019): *Bevesszük a kanyart? Tudás – érték – jövő*. Kairosz Kiadó, Budapest.

Megjelentek viszont új hálózatok, amelyeket már művészek, közösségek, a magánszféra alakított ki.^[4] Magyarország a puha gazdasági tényezők tekintetében lemaradóban van a környező országokhoz képest és az gazdaság országon belüli térbeli szerkezetének eloszlásában is óriási különbségeket fedezhetünk fel. A nagyvárosok gazdasági kiemelkedését figyelhetjük meg, amelyek mellett a periférikus kistelepülések leszakadnak.^[5] Vannak kitörési lehetőséget mutató biztató jelek, ilyen például az ország infrastruktúrális ellátottsága, különösen figyelemreméltó a digitális infrastruktúra minősége, azonban a hazai humántőke mutatói rosszak általában is, de digitális tudás tekintetében is,^[6] a felsőoktatásban résztvevők száma az európai átlaghoz képest alacsony.^[7] Magyarország az Európai Innovációs Teljesítménytáblán is lemaradásban van, a 28 Európai Unió tagállam között a 21., az eredmény egyik legrosszabb elemét a magyar humánvagyon színvonala jelenti. Ennél a szegmensnél csupán a 26. helyre sorolódunk.^[8] A probléma azért is jelentős, mert hazánk nem képes a tömegtermékekkel szemben sikeres lenni, ezért gazdaságunkat egyediségen, minőségi tudástartalmon alapuló kreatív és innovatív termékekkel lenne lehetőségünk megerősíteni.^[9] Egyes ágazatokról ugyanakkor elmondhatjuk, hogy az elmúlt időszakban egyre jelentősebb gazdasági szerepet vittek. A turizmus hazánkban ilyen szegmensnek számított, amely a covid válság előtt, 2018-ban már közel 6 millió turistát jelentett (ez 2020-ban jelentősen, 48%-kal csökkent a globális veszélyhelyzet miatt). Láthatók azonban azok az adatok is, hogy a környező országokhoz képest még mindig elmaradásban vagyunk a vendégéjszakák számához és az elköltött összeghez képest is,^[10] és bár a turisztikai kínálatunk erős közepesnek mondható nemzetközi összehasonlításban, kiemelkedő helyszínnek csak a főváros, a Balaton, valamint a hazai gyógyfürdők mondhatók.^[11]

A kultúra és az ipar szavakat először a Frankfurti iskolához tartozó Adorno és Horkheimer illesztették össze A felvilágosodás dialektikája című 1947-es könyvükben. A szerzők nem tekintettek a kultúrára igazi iparként, ugyanakkor megállapították, hogy a kulturális termékek előállítására a hagyományos gyártásra hasonlít. Élesen bírálják az Egyesült Államok szórakoztatóiparának rohamos terjeszkedését, amelyre negatív tendenciaként tekintettek. Szerintük a tömegtermelés és a tömegmédiát a kulturális termékekre negatív hatással van. Példaként hozzák a filmipart, amelyet nem tekintenek már művészetként, hanem csupán kereskedelmi és politikai üzenetek hordozóinak. Véleményük szerint, ha a kultúra áruvá válik, akkor a művészeti értékük drámaian lecsökken. A kulturális termékek véleményük szerint megtévesztik a fogyasztókat hamis

[4] Pál Tamás (2003): „Kreatív iparok” a közép-európai információs társadalmakban. Kultúra és közösség, 30/4.

[5] Boros Tamás – Filippov Gábor (2020): *Magyarország 2030*. Osiris, Budapest.

[6] Csath Magdolna (2018): *A holnap ma kezdődik*. Kairosz Kiadó, Budapest.

[7] Boros Tamás – Filippov Gábor (2020): i. m.

[8] Csath Magdolna (2019): i. m.

[9] Csath Magdolna (2018): i. m.

[10] Smit, Sven – Jánoskúti Levente – Havas András – Puskás Péter – Békés Márton (2020): *Repülőrajt – A magyar gazdaság növekedési pályája 2030-ig*. McKinsey&Company, Budapest.

[11] Szabó Zsolt – Mészáros Ádám – Szikszai Szabolcs (2008): Főbb gazdasági ágazatok. In: Andor László (szerk.): *Magyar gazdaság*. Pannonic Kiadó, Budapest.

igéretekkel és a fogyasztók feletti kontroll gyakorlásának szándékával. A szórakozás a valóságból való elmenekülést jelenti. A szerzőpáros ebben a művében nem foglalkozik a kultúra és az állam szerepével, viszont Adorno 1978-as írása a Kultúra és a közigazgatás igen. Adorno szerint a kultúra és a közigazgatás közötti kapcsolat elkerülhetetlen, ugyanakkor a kettő között szakadék tátong, azok eltérő célja miatt. A közigazgatás célja az igazságos irányítás a szubjektív szempontok és az egyéni akarat kiiktatásával. A kultúra célja ennél sokkal tisztább és magasabb rendű. Adorno felveti annak a lehetőségét, hogy a művészek szakítsanak meg minden kapcsolatot a közigazgatási rendszerrel, ám ezt mégsem tartja járható útnak, hiszen az alkotókat ez megfosztaná a megélhetési lehetőségtől, illetve a műveket magától a társadalomtól. Adorno felfogásával szembehelyezkedik Tony Bennett a Putting policy into cultural studies című 1992-es tanulmányában. Egyrészt azt állítja, hogy a kultúra és a politika szorosan összefüggenek, másrészt azzal sem ért egyet, hogy a szórakoztatóipar negatív fogalom lenne. Szerinte a kultúra mára abszolút iparrá vált, az esztétikai megfontolások pedig csupán egy szűk szeletet jelentenek a teljes ágazaton belül. Bennett a kultúra és az igazgatás kapcsolatáról szólva alulról felfelé, valamint felülről lefelé irányuló folyamatokat különböztet meg, de az utóbbit tartja a meghatározóbbnak a kultúrpolitika szemszögéből, így a kreatív ipar vizsgálatát ebből a megközelítésből kell végeznünk.^[12]

A következő alfejezetben a kulturális alapú gazdaságfejlesztés fogalmát és lehetőségeit járom körül.

KULTURÁLIS ALAPÚ GAZDASÁGFEJLESZTÉS MEGHATÁROZÁSA

A kreatív gazdaságot és a kulturális alapú gazdaságfejlesztés fogalmát átfogó módon körüljáró Marosán Gréta és Márkus Edina 2019-es tanulmányukban megállapítják, hogy a kulturális és kreatív iparág definíciójában jelenleg nincs közmegegyezés. Kreatív ipar helyett más országok és szerzők más-más fogalmat használnak, így fordul elő a kulturális ipar, az élményipar is, ugyanakkor jelentéstartalmuk is eltérhet. Azonban általában a kreatív ipar alatt kulturális tartalmak, tevékenységek, szolgáltatások köre szerveződő gazdaságot értünk, habár tartalma bővebb lehet, mint a kulturális ipar, hiszen olyan szegmensek is a kreatív iparhoz tartozhatnak, amelyek nem kulturálisak ugyan, de magas fokú kreativitást, szellemi tőkét igényelnek. A kulturális alapú gazdaságon elsősorban a helyi kulturális és közösségi erőforrásokon, az épített, szellemi és természeti örökségen alapuló gazdaságot is értjük. A kreatív gazdasággal párhuzamos fogalomként írják le Marosánék a kreatív város, vagy település fogalmát, amely az erőforrás-hiányos térségek esetén hazánkban gyakran egy kívülről jövő ötlet megjelenésével járnak, amely adott esetben a helyi hagyományokra és erőforrásokra is támaszkodhat.

[12] Lin, Shuao (2021): Creative Industry: Cultural Production or Cultural Control? In: Wang, J. –Achour, B. – Huang, C. Y. (eds.): *Proceedings of the 7th International Conference on Humanities and Social Science Research (ICHSSR 2021)*. Doi: 11 (Letöltés: 2021.11.13.)

Kovács Henrietta, a témát körüljáró írásában a kreatív gazdaságot az információs társadalomhoz is kapcsolja, amely egyre inkább elválik az informatikától és az internet-től. Kovács John Howkins-t idézve jelzi, hogy a kreatív iparhoz tartozás egyik lehetséges definíciója szerint azok a szellemi termékek számíthatnak ide, amelyek valamilyen termékvédelmi, vagy szabadalmi oltalom alatt állnak.^[13] Megfigyelhetjük ugyanakkor, hogy az internet megjelenése a kreatív iparban épp a tulajdonjogokkal, szerzői jogokkal kapcsolatos addigi ismereteinket írta felül, ahol a világhálós kalózkodás ha nem is elfogadott, de ellenőrizhetetlen lett, de megjelentek azok a szerzők is, akik saját jogaikról mondtak le a közösségi érdek érdekében, vagy azért, mert alkotásaik után más üzletpolitikával szereztek bevételt (lásd például a creative commons kezdeményezéseket, amely olyan műveket jelöl, amelyek az alkotójuk feltűntetése mellett szabadon felhasználhatók).^[14]

Egy másik megközelítés a következő fogalom meghatározást tartja helyesnek: „kulturális és kreatív gazdaság alatt azokat a kulturális és kreatív vállalkozásokat értjük, amelyek döntően piac-, illetve profitorientáltak és az alkotással/létesítéssel, termeléssel, elosztással és/vagy a kulturális/kreatív javak és szolgáltatások terjesztésével foglalkoznak.”^[15] Szabó János Zoltán a művelődés-gazdaságtan kifejezést használja arra a területre, amely a gazdaságtudományon belül a kulturális tevékenységeket vizsgálja. Ő a művelődés-gazdaságtan részterületként tekint a kulturális iparra és a kreatív iparra, amelyhez tartozónak érti az általa vizsgált fesztiválipart.^[16]

Enyedi György (2005) A városok kulturális gazdasága című tanulmánya szerint mind a kulturális gazdaság, mind a kultúra fogalmának meghatározása nehézségeket okoz. A kultúrát a szerző a legtágabb értelemben használja, és nem csupán a magaskultúrát, hanem a mindennapi viselkedéseket, szokásokat is beleérti. A földrajz és a közgazdaságtan más irányból, de az 1960-as évektől kezdődően kezdett egyre erőteljesebben kulturális témákkal foglalkozni. Hazánkban kezdetben művelődésgazdaságtani, illetve kulturális fogyasztásokkal összefüggő szociológiai kutatásokat említhetünk meg a témában. A piaci szempontok Magyarországon a kulturális területen leginkább a rendszerváltás környékén jelentek meg, amikor az állam visszavonult monopol helyzetéből. Mára a kulturális gazdaságnak két nagyobb egysége alakult ki: a kulturális szolgáltatások köre (turizmus, oktatás, közművelődés stb.), a másik a kulturális termékipar. Ez utóbbi olyan termékeket állít elő, melyeknek szimbolikus értéke nagyobb a tényleges hasznosságuknál (gondoljunk elsősorban a divathoz, vagy a lakberendezéshez kapcsolódó termékekre). A nagyvárosok gazdaságának dinamikájában egyre jelentősebb szerepet kapnak.

Cunningham (2002) szerint a kreatív ipar egy olyan fogalom, amely az új gazdaságra reagál úgy, ahogy arra a média, a művészetek, vagy a kultúra önmagában nem tudna. A szerző felidézi, hogy a brit Kreatív munkacsoport által kiadott 1998-as dokumentum

[13] Kovács Henrietta (2015): *A kreatív ipar meghatározásai, jellemzői és jelentősége*. Kulturális Szemle, II/2. <http://www.kulturalisszemle.hu/4-szam/junior-kutato-i-muhely/kovacs-henrietta-a-kreativ-ipar-meghatározasai-jellemzoi-es-jelentosege> (Letöltve: 2020.11.21.)

[14] Lessing, Lawrence (2005): *Szabad kultúra. A kreativitás természetes és jövője*. Kiskapu, Budapest.

[15] Stefán Klára – Trócsányi András (2010): *A kulturális gazdasági kínálat térstruktúrája Pécssett*. Savaria University Press, Szombathely.

[16] Szabó János Zoltán (2014): *A fesztiváljelenség*. Typotex, Budapest.

erőteljesen hozzájárult a kreatív iparágak jelentőségének felismeréséhez. A dokumentum a kreatív iparhoz sorolja a reklámot, az építészetet, a művészeti és antik piaci szektort, a dizájnt, a divatot, a filmet, a szoftvereket, a zenét, a televíziót és a rádiót, az előadó-művészeteket, valamint a kiadói tevékenységet. A felsorolásban vannak hagyományos analóg (művészet, kézművesség, építészet stb.), már régebb óta jelen lévő kereskedelmi (TV, rádió, film), valamint új digitális (pl. szoftverek) szektorokat.

Szintén Enyedi (2002) megkülönbözteti a hagyományos kulturális szolgáltatásokat (az oktatást, a művészeteket, a turizmust, a közművelődést sorolja ide) magába foglaló kulturális gazdaságot a kulturális termékipartól, amely olyan termékeket állít elő, amelyeknek hasznosságuknál jelentősebb a szimbolikus értéke (divat, ékszeripar). Kenyeresi Krisztina és Egedy Tamás a tudásintenzív iparágak kifejezést is beemeli a diskurzusba, azt a kulturális gazdaságon belül helyezve el olyan ágazatokra értve, „amelyek magasan képzett, specializált munkaerőt alkalmaznak” (infokommunikáció, K+F, jogi szolgáltatások). (2015)

Czirfusz (2013) a téma kapcsán felhívja a figyelmet arra, hogy a kreatív (kulturális) gazdaság fogalma nem véletlenül az elmúlt csupán pár évtizedben jelent meg akkor, amikor a nagyvárosok klasszikus ipari központjai az 1970-es évek végét követően kezdtek leépülni. A létesítményeknek ebben a helyzetben új funkciót kellett találni. A terek, épületek átalakulásával a kreatív város fogalma is bekerült a diskurzusba. A jelenségre az építészet és az urbanisztika is felfigyelt és Magyarországon is egyre inkább tárgyalt terület a kulturális településfejlesztés.

KREATÍV OSZTÁLY

A kreatív ipar, kreatív gazdaság, kreatív város fogalomhasználat után Richard Florida, a társadalom- és gazdaságelmélettel foglalkozó urbanista 2002-ben megjelent *The Rise of the Creative Class* című könyvében már az új jelenségek mögött lévő emberek felé fordult, és megfogalmazta a kreatív társadalmat és a kreatív osztályt, amely kimagasló tudással és információmennyiséggel rendelkezik, amelyeket nagyfokú kreativitással használ. A kreatív osztályt két csoportba sorolva beszél szuper kreatív magról, valamint kreatív szakemberek köréről. Az előbbi kategóriába tartoznak azok az emberek, akik a tulajdonképpeni kreatív iparhoz kapcsolódnak (mármint ahhoz, amit ma értünk alatta: művészetek, tudatipar, kulturális területek stb.), a második kategóriába sorolja azokat, akik szerinte kreatív problémamegoldással foglalkoznak, ide sorolva akár a pénzügyi szektorban dolgozókat is. Florida a kreatív fejlődést az úgynevezett 3T-ben (tehetség, technológia, tolerancia) látta biztosítottnak. Újszerű mutatókat vezetett be a kreatív területek kimutatása érdekében: sokszínűségű mérőszám (külföldön születettek aránya egy térségben), „bohém-index” (művészek aránya), vagy a „meleg-index” (Florida szerint a melegek ott élnek nagyobb arányban, ahol a közeg elfogadóbb, nyitottabb, ennek megfelelően kreatívabb, ám elméletét többen kritizálták.). A kreatív trident elv szerint az osztályhoz tartoznak azok a kreatív szakemberek, akik kreatív iparban dolgoznak, de azok is, akik azon kívül, illetve azok a kreatív iparban dolgozók, akik nem kreatív munkát végeznek, hanem segítőként vannak jelen.

A kreatív osztály jelenléte államonként eltérő. Kiemelkedően magas, 50% feletti Szingapúrban az államon belül, de jelentős az arányuk Dél-Koreában, Ausztráliában és Kanadában is. Azok a városok lehetnek sikeresek a jövőben, akik magukhoz vonzzák a kreatív osztály tagjait. Az amerikai vizsgálatok azt mutatják, hogy a kreatív osztály jelenléte pozitívan hat a gazdasági aktivitásra. A jelenlétük azonban inkább nagyvárosi jellemző, míg a százezer fő alatti településeken a hagyományos munkásosztály a meghatározóbb továbbra is. A kreatív osztály megtelepedéséhez az életkörülmények jó minősége az elsődleges szempont. A kedvező városi életkörülmények már csak azért is fontosak, hiszen a kreatív gazdaság kibontakozásához nem csupán kreatív osztályra, de új típusú életformát, fogyasztási kultúrát követő polgárookra is szükség van. Az új típusú életforma a kreatív osztály tagjaira is jellemző: új munkakörülmények és elvárások jelennek meg. Gondoljunk a rugalmas munkaidőre, a coworking irodákban való munkavégzésre, vagy az önfoglalkoztatásra.^[17]

KULTÚRA ÉS KELET-KÖZÉP-EURÓPA

Dolgozatomban a fenti folyamatok néhány vetületét kívánom vizsgálni nagytérségünkben. Írásom kereteit túlfeszíti, hogy a térség és nagytérség fogalmakkal mélyebben foglalkozunk. Azt azonban rögzítjük, hogy „határvonalakkal elválasztott térrészek”-ről beszélünk.^[18] Nemes Nagy József szerint értéksemleges kategóriák önmagukban (uo.), ugyanakkor ha az általunk kiválasztott nagytérség kulturális vonatkozásait kívánjuk elemezni, akkor igenis figyelembe kell venni azokat az érték dimenziókat, amelyek a földrajzi vetületek mellett megjelennek, vagy azokkal szorosan összetartoznak.

Kelet-Közép-Európa földrajzi lehatárolása önmagában is okoz nehézségeket, ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy ugyanilyen problematikus már Európa pontos meghatározása, hiszen tulajdonképpen Eurázsia nyugati nyúlványáról beszélhetünk, amelyet hagyományában, történelmében, kultúrájában tekinthetünk igazán önálló kontinensnek, mint geográfiailag.^[19] Legfőbb nehézséget a keleti határának pontos meghatározása jelent, illetve azon országoknak (Oroszország, Törökország) besorolása, amelyek egyaránt vannak jelen, mindkét földrészen. Ha problémát jelent viszont az, hogy mit tekintünk Európa keleti végének, úgy nehézséget jelent az is, hogy mit tekintünk a kontinens közepének. Így Közép-Európa meghatározása sokkal inkább politikai, hatalmi, birodalmi érdekek mentén történt, mint földrajzilag. A Közép, vagy Köztes-Európa fogalmába beletartozott a német birodalom, a Habsburgok által uralt területek, egyes szláv államkezdemények stb. Ezen keretek szakirodalmi összefoglalásában is láthatjuk a kérdőjeleket,^[20] de az egyes államokban élők nagytérségi önbesorolásának nehézségei is tisztán látszódnak (melyik

[17] Egedy Tamás (2020): *Visszatérés a kreatív osztály elméletére*. Földrajzi Közlemények, 144/3.

[18] Nemes Nagy J. (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 173.

[19] Gyurgyák János (2018): *Európa alkonya? Utak és tévutak az európai történelemben és politikában*. Osiris Kiadó, Budapest.

[20] Illés István (2002): *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest.

országban hányan sorolják önmagukat Közép-Európába, Kelet-Európába, Délkelet-Európába, esetleg a Kárpát-medencei térséghez, vagy a Balkánhoz).^[21]

Vizsgálatomba beemelt országok ezek alapján némileg önkényesen az úgynevezett Közép-Európa keleti részéhez tartozó államok közül azok, amelyek egykor szocialista rendszerben működtek, ám jelenleg az Európai Unió tagjai: Magyarország, Csehország, Szlovákia, Lengyelország, Észtország, Lettország, Litvánia, Románia, Bulgária, Szlovénia és Horvátország. Ezen országok között számos kulturális törésvonalat találunk. Nyelvcsalád alapján a többségük szláv, ugyanakkor finnugor (magyar) és újlatin (román) többségű államokat is találunk köztük. Az országok között a többség keresztény, de találunk ortodox többségűt is (Románia, Bulgária). Annak ellenére, hogy mindegyik szocialista múlttal rendelkezik, Szlovénia és Horvátország Jugoszlávia tagjaként nem volt része a Szovjetunó által dominált keleti blokknak. Orientációjuk ugyanakkor jelenleg elsősorban nyugati (tagjai az EU-nak és a NATO-nak). Samuel P. Huntington (1996) az általunk meghatározott államokat, az általa alkalmazott, elsősorban vallási hagyományokon alapuló elmélet szerint, szintén a nyugati civilizációhoz sorolja (kivételek alól Bulgária és félig Románia, akiket az ortodox civilizációhoz tagol be). A kelet-közép-európai nemzetek történelmi sorsazonosságára hívja fel a figyelmet Bibó István (1946), aki a magyar, a lengyel és a cseh nemzetek közötti párhuzamot vizsgálva az azonosságokra hívja fel a figyelmet, ahogy nyomában Szűcs Jenő (1981) is kidolgoz egy, általa közép-kelet-európainak nevezett régióra vonatkozó elméletet (ebbe a Baltikum, Kelet-Poroszország, Lengyelország, Csehország és Magyarország tartozik), amely szerint ezen államok nyugatias mintákat követnek, ám ez sajátos, inkább keleti közegben, felemásan megy végbe.

A vizsgált térségünk mélyebb történelmi, kulturális elemzésétől eltekintve annyit kijelenthetünk, hogy jelentős különbségek mellett meghatározó azonosságokat is találunk. A rendszerváltást követő időszakban mindegyik állam Nyugat-Európa felé gravitált, miközben egyaránt kellett megküzdeniük egy hirtelen jött neomerkantilista, posztfordista szerkezetváltással.^[22]

KELET-KÖZÉP-EURÓPA KULTURÁLIS ÉS KREATÍV IPARÁNAK VIZSGÁLATA

Az előző fejezetben meghatározott államok kulturális és kreatív iparának egyes aspektusait kívánom vizsgálni a következőkben az Eurostat által kibocsájtott statisztikai jelentések alapján.

Az első dimenzió, amelyet elemezni kívánok, a vizsgált nagytérség kulturális munkavállalóinak alakulása az elmúlt egy évtizedben (2011-től 2020-ig áll rendelkezésünkre statisztikai adat). A kulturális munkavállalók a Florida által meghatározott kreatív osz-

[21] Hardi Tamás (szerk.) (2015): Terek és tér-képzetek. Fórum Kisebbségkutató Intézet, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Somorja-Győr.

[22] Geröcs Tamás (2021): *Magyarország függő fejlődés. Függőség és felzárkózás globális történelmi perspektívában*. Napvilág Kiadó, Budapest.

tály részét jelentik, a szuper kreatív maghoz tartoznak. A kulturális ágazat dolgozóit két osztályozási rendszer alapján sorolta be az Eurostat: egyrészt használták az EU gazdasági tevékenységek statisztikai besorolási rendszerét, a NACE-t, másrészt az ISCO-t, a foglalkozások osztályozásának nemzetközi rendszerét. A statisztikában mindkét rendszer szerinti kulturális foglalkozásokhoz tartozók szerepelnek (1. táblázat).

1. táblázat: Kulturális foglalkoztatás a NACE és ISCO osztályozás metszéspontjában

Gazdasági tevékenységek (NACE)			
		Kulturális	Nem kulturális
Foglalkozások (ISCO)	Kulturális	I	II
	Nem kulturális	III	IV

Forrás: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/cult_emp_esms.htm
(Letöltve: 2022. május 17.)

Az ezen szempontrendszer alapján besorolt kulturális dolgozók száma az Európai Unió jelenlegi 27 országában 2011-ben 6 622 200 fő volt, míg 2020-ra 7 168 300 fő tartozott ide.^[23] A legtöbb foglalkoztatott 2020-ban (538 200 fő) Lengyelországban volt, amelyet Csehország (203 000 fő), Magyarország (174 700 fő) és Románia (120 400 fő) követnek. A foglalkoztatottak száma részben magyarázható az országok lakosság számával, azonban ez a szám önmagában még nem mond számunkra túl sokat. Ha azonban az adott országok összlélekszámahoz^[24] viszonyítva megnézzük a kulturális foglalkoztatottak arányszámát, azt látjuk, hogy a 11 ország közül a Balti államokban találunk magas arányokat (Észtország 2,6%, Litvánia 1,9%), valamint Szlovéniában (2,4%), de Csehországban (1,9%) és Magyarországon is (1,8%) magas a többiekhez képest azok száma, akik a kulturális ágazatban dolgoznak, miközben Romániában a szektorban dolgozók kicsivel haladják csupán meg a fél százalékot. (2. táblázat) (Viszonyítási pontként jegyezzük meg, hogy az EU 27 országában az összesített átlag 1,6%.)

2. táblázat: Kulturális foglalkoztatottak arányszáma

Ország	Teljes népesség (fő)	Kulturális foglalkoztatottak (fő)	Kulturális foglalkoztatottak arányszáma (%)
Bulgária	6 934 015	92 100	1,3
Csehország	10 697 858	203 000	1,9
Észtország	1 329 522	34 400	2,6
Horvátország	4 047 260	64 200	1,6
Lengyelország	37 899 070	538 200	1,4
Lettország	1 900 449	33 300	1,7
Litvánia	2 794 885	53 900	1,9
Magyarország	9 750 149	174 700	1,8

[23] Eurostat Kulturális foglalkoztatás, 2022.

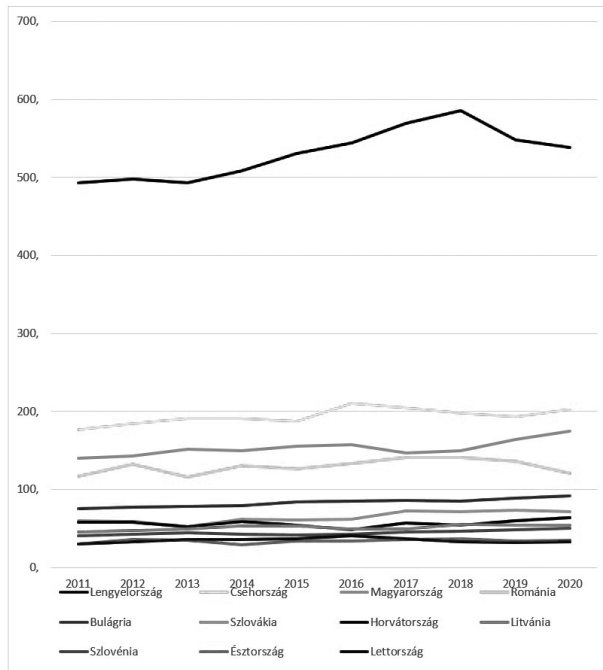
[24] Eurostat Népességváltozás, 2022.

Románia	19 265 250	120 400	0,6
Szlovákia	5 458 827	71 300	1,3
Szlovénia	2 102 419	50 300	2,4

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat Népegészítődés és Kulturális foglalkoztatás statisztika (2022) alapján.

Az arányszámokon túl az évtizedes dinamika lehet érdekes a számunkra, tehát, hogy a 2011-től 2020-ig tartó időszakban hogy alakultak az egyes országokban a kulturális dolgozók számai. Találkozunk-e csökkenéssel, vagy inkább növekedést, esetleg stagnálást tapasztalunk? Összességében elmondható, hogy az időszakon belül bár szinte mindenhol találkozhatunk kisebb-nagyobb hullámzásokkal (Románia esetében például a 2017-es év jelentette a csúcsot 141 100 fővel, ezt követően ismét kevesebb a kulturális dolgozó), ugyanakkor minden országban nőtt 2011-hez képest 2020-ra a kulturális foglalkoztatottak száma. (3. táblázat) A Covid-19 válság, amely a kulturális rendszert rendkívül erősen sújtotta, úgy látszik, hogy az első évében (2020-ban), még nem éreztette a kulturális munkaerő-piaci hatását, amely Kelet-Közép-Európában is egy meglehetősen erős hálót jelez, amely nem hagyta a kulturális dolgozókat az intézményrendszer és a rendezvények bezárásának első évében óriási arányban munkanélkülivé válni. Ugyanakkor feltételezzük, hogy a foglalkoztatási számok 2020-ban a pandémia nélkül magasabbak lettek volna.

1. ábra: Kulturális foglalkoztatottak alakulása 2011–2020 között (adatok ezer főben)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat Kulturális foglalkoztatás statisztika (2022) alapján.

A kreatív ipar tipikus szervezeti formái a mikrovállalkozások, valamint a kkv-k,^[25] ezért érdemes megvizsgálunk, hogy a kulturális foglalkoztatottakon belül az önálló, önfoglalkoztató (egyéni) vállalkozók aránya miként alakul. Az EU jelenlegi 27 tagállamában 33%-ot tesznek ki az önálló vállalkozók. Ez 3%-kal magasabb, mint az évtized elején volt. Ennél magasabb aránnyal egyedül Csehország esetében találkozunk, ahol közel negyven százalékos adatot figyelhetünk meg (5%-os emelkedés 2011-hez képest). A szlovák adatok megegyeznek EU átlaggal, esetükben óriási, 10%-os az emelkedés a 2011-eshez képest. 2011-hez képest 2020-ban hasonlóan nagyarányú növekedés Románia esetében (9%), illetve Litvánia esetében figyelhető meg (2013-ról 2020-ra 11% – az azt megelőző évekről nem áll rendelkezésünkre adat). Egyedül Horvátországban tapasztalhatjuk, hogy csökkent a vizsgált időszak alatt 17%-ról 15%-ra az önálló vállalkozók aránya (pedig 2013-ban elérte a 24%-ot is). Románia és Horvátország 15%-a, csakúgy, mint Észtország és Bulgária 19%-a, Lettország 21%-a, de még Litvánia 23%-a is messze elmarad az EU átlagtól, de a világtendenciáktól is. Esetükben azt láthatjuk, hogy a gyorsan változó területen rugalmasan, könnyebben reagáló egyéni vállalkozások aránya a kisebb, míg az állami és egyéb, de mindenképpen nagyobb rendszerekben dolgozók aránya a meghatározóbb.

3. táblázat: Önálló vállalkozók aránya a kulturális foglalkoztatottakon belül

Ország	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
EU 27 tagállam	30	31	31	31	32	32	32	32	32	33
Bulgária	12	12	13	15	16	17	18	18	16	19
Csehország	34	33	30	36	33	36	36	37	37	39
Észtország	17	15	16	14	15	12	17	21	19	19
Horvátország	17	19	24	16	15	11	14	12	17	15
Lettország	14	16	16	19	18	24	28	21	20	21
Litvánia	nincs adat	nincs adat	12	13	14	15	18	18	21	23
Magyarország	24	20	25	22	20	23	22	24	23	27
Lengyelország	21	21	21	22	21	23	23	23	23	25
Románia	6	7	10	11	14	13	13	13	14	15
Szlovénia	21	21	24	25	28	25	24	26	26	24
Szlovákia	23	29	32	31	27	25	27	29	29	33

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat Kulturális foglalkoztatás statisztika (2022) alapján.

Ha már a kulturális foglalkoztatottakon belül az egyéni vállalkozók arányát megvizsgáltuk, tekintsük át a kulturális vállalkozások számát is.^[26] A legfrissebb adatok 2019-ből valók (a vizsgált országok közül Csehországra a 2019-es évből nincs adat, ezért esetük-

[25] Cunningham, Stuart (2002): *From Cultural to Creative Industries: Theory, Industry, and Policy Implications*. Media International Australia, 102/1.

[26] Eurostat: *A kulturális ágazatban működő vállalkozások száma, 2022*.

ben a 2018-as számot tüntetem fel). A legtöbb vállalkozás az ország méretéből és a lakosságszámából adódóan is Lengyelországban működik (90 935), amelyet Csehország (53 805) és Magyarország (34 450) követ. Korábban láttuk, hogy Romániában az összes foglalkoztatotthoz képest rendkívül alacsony a kulturális dolgozók aránya a térségen belül. A vállalkozások tekintetében is hasonló tapasztalunk: a kulturális vállalkozások száma 21 274, közel 13 ezerrel kevesebb, mint Magyarországon, holott Romániában majdnem 10 millióval többen élnek.

3. táblázat: A kulturális ágazatban működő vállalkozások száma

Ország	2019
EU 27 tagállam	1 214 638
Bulgária	11 038
Csehország	53 805*
Észtország	3 901
Horvátország	9 577
Lettország	5 234
Litvánia	13 333
Magyarország	34 450
Lengyelország	90 935
Románia	21 274
Szlovénia	9 919
Szlovákia	15 270

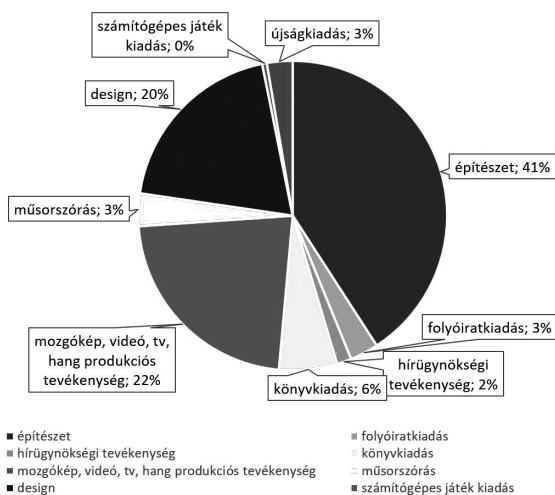
*2018-as adat

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat A kulturális ágazatban működő vállalkozások száma statisztika (2022) alapján.

Az Eurostat kulturális ágazatban működő vállalkozások száma statisztikája 9 kulturális vállalkozói tevékenységet határoz meg: építészet; folyóirat-kiadás; hírügynökségi tevékenység; könyvkiadás; mozgókép, videó, tv, hang produkciós tevékenység; műsor-szórás; design; számítógépes játék kiadás; újságkiadás. Ezek alapján az országok kulturális vállalkozásait egyesével vizsgáljuk meg.

Bulgáriában 2019-ben 11 038 kulturális vállalkozás működött, amelyen belül kiemelkedő szerepe az építészetnek (2 328), a mozgókép, videó, tv, hang produkciós tevékenységnek (1 281), valamint a design-nak (1 112) jut. (2. ábra)

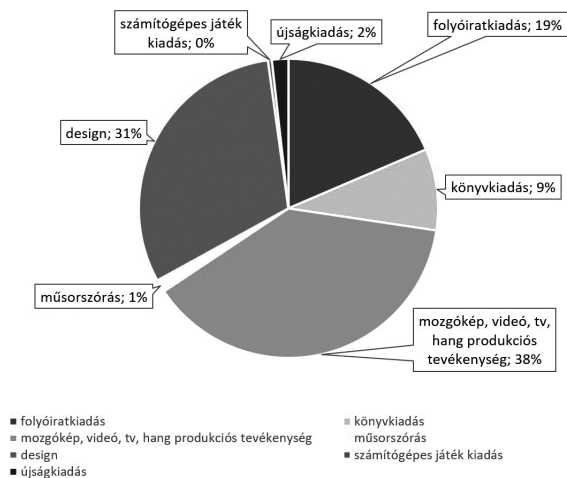
2. ábra: Kulturális vállalkozások aránya Bulgáriában (2019)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat A kulturális ágazatban működő vállalkozások száma statisztika (2022) alapján.

Csehország esetében, mint láttuk 2019-es adatok az összes vállalkozásra vonatkozólag nem állnak rendelkezésre. Sajnálatos módon külön az építészetre és a hírgyűjtői tevékenységre egyetlen évben sem rendelkezünk adatokkal, azonban a többi terület esetében megvannak a számok, amely alapján elmondható, hogy a vizsgálható szektorokon belül a mozgóképfilm, videó, tv, hang produkciós tevékenységekhez (4005), a design-hoz (3222), valamint a folyóirat-kiadáshoz (1942) tartozó vállalkozásokat emelhetjük ki. (3. ábra)

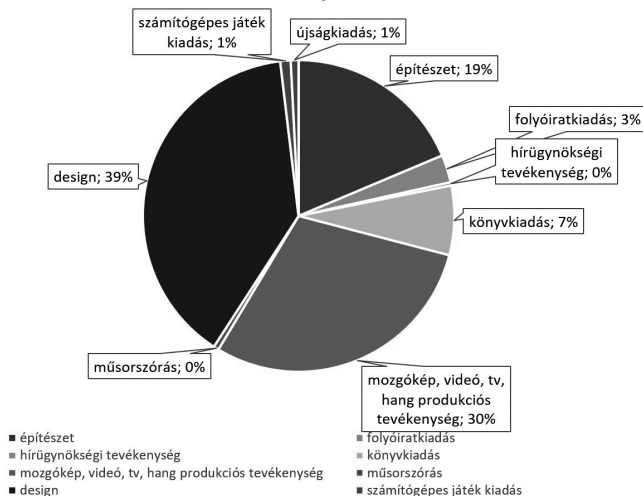
3. ábra: Kulturális vállalkozások aránya Csehországban (2019)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat A kulturális ágazatban működő vállalkozások száma statisztika (2022) alapján.

A vezető ágazatok Észtországban is azonosak, arányuk azonban eltérő. Első helyen a design áll (1008 vállalkozás), amit a mozgókép, videó, tv, hang produkciós tevékenység (765) követ, az építészet csupán a harmadik (483). (4. ábra)

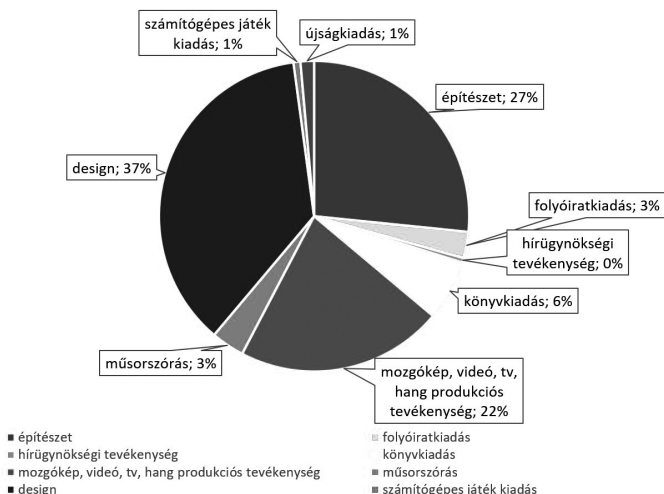
4. ábra: Kulturális vállalkozások aránya Észtországban (2019)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat A kulturális ágazatban működő vállalkozások száma statisztika (2022) alapján.

Horvátország esetében is a design az első (2137), amelyet az építészet követ (1549), de a mozgókép, videó, tv, hang produkciós tevékenység itt is jelentősnek mondható (1256) (5. ábra)

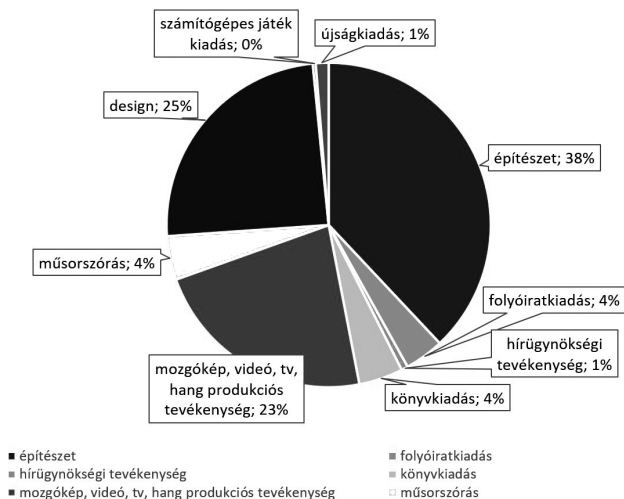
5. ábra: Kulturális vállalkozások aránya Horvátországban (2019)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat A kulturális ágazatban működő vállalkozások száma statisztika (2022) alapján.

Lettországban az építéset (1038) a legmeghatározóbb, melyet a design (670) és a mozgókép, videó, tv, hang produkciós tevékenység követ (617). A többi tevékenység itt is elhanyagolható (6. ábra)

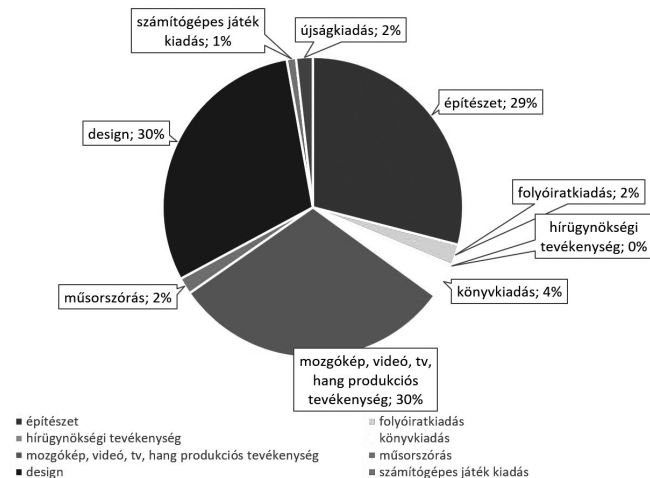
6. ábra: Kulturális vállalkozások aránya Horvátországban (2019)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat A kulturális ágazatban működő vállalkozások száma statisztika (2022) alapján.

Litvániában a három vezető ágazat szinte azonos számban (mozgókép, videó, tv, hang produkciós tevékenység 1737, design 1723, építéset 1662) van jelen kb. 30%-os aránnyal. (7. ábra)

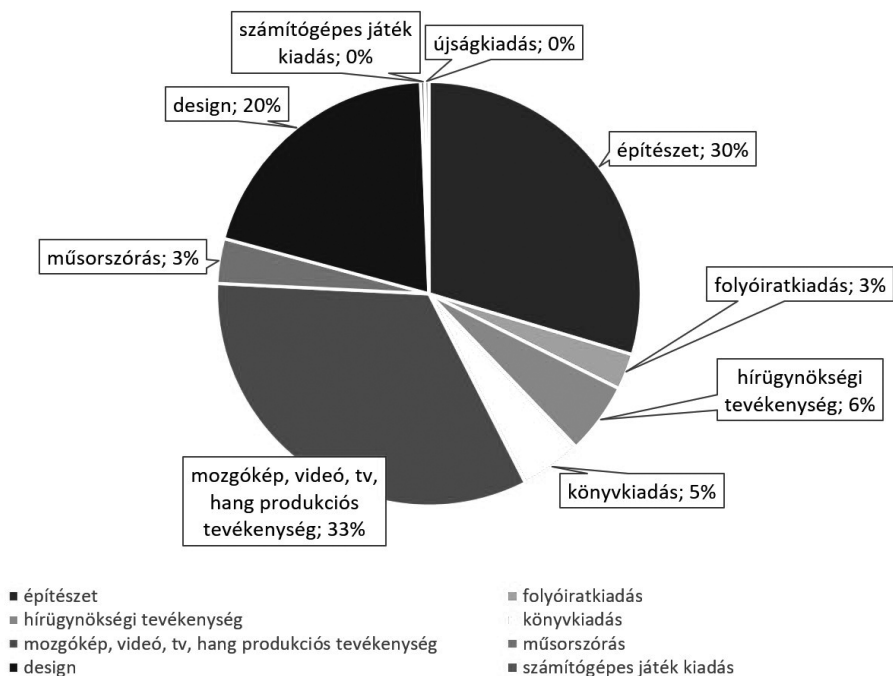
7. ábra: Kulturális vállalkozások aránya Litvániában (2019)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat A kulturális ágazatban működő vállalkozások száma statisztika (2022) alapján.

Hazánkban a vezető ágazat a mozgókép, videó, tv, hang produkciós tevékenység (7452), amit kicsit lemaradva az építészet követ (6635), majd kisebb mértékben a design (4518). Míg a többi állam esetében a hírügynöki tevékenység szinte kimutathatatlan, hazánkban 6%-os arányt képvisel. (8. ábra)

8. ábra: Kulturális vállalkozások aránya Magyarországon (2019)

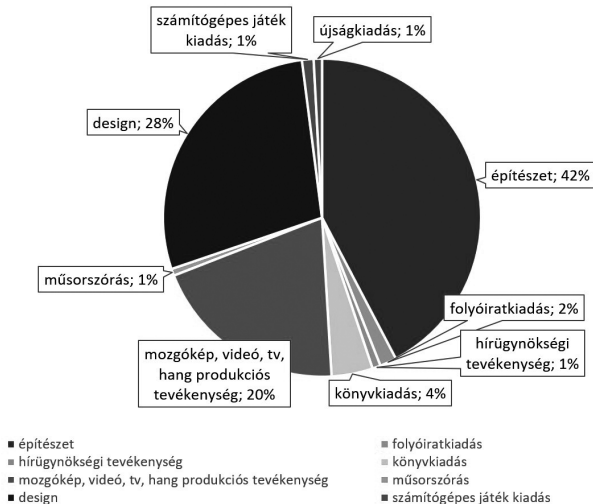

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat A kulturális ágazatban működő vállalkozások száma statisztika (2022) alapján.

A Lengyelországra vonatkozó adatokból az építészet dominanciája kitűnik (22508). A második legtöbb kulturális vállalkozás a design területén van az országban (14997), míg a harmadik helyen a film- és zeneipar áll (10653). A kisebb területek lényes arányt

itt sem képviselnek. (9. ábra)

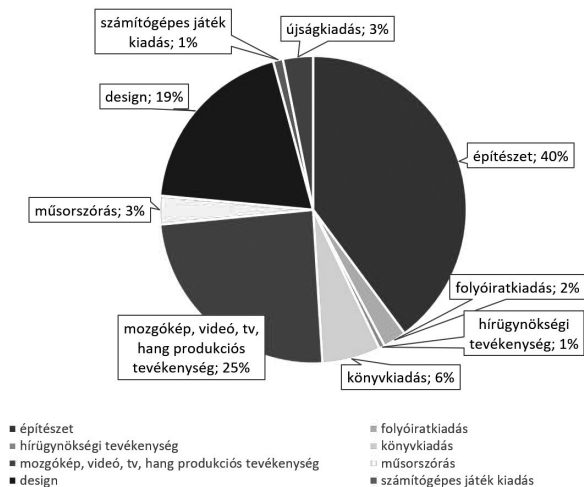
9. ábra: Kulturális vállalkozások aránya Lengyelországban (2019)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat A kulturális ágazatban működő vállalkozások száma statisztika (2022) alapján.

Romániában az építészet aránya a lengyeléhez mérhető (40%), ám a vállalkozások száma jócskán elmarad attól (4929), így ez a vezető kulturális ágazat a vállalkozásokon belül. Ezt követik a mozgóképfilm, videó, tv, hangtermelési tevékenységek (3022), illetve a design (2392), amely azonban nem éri el a 20%-ot az összes vállalkozáson belül.

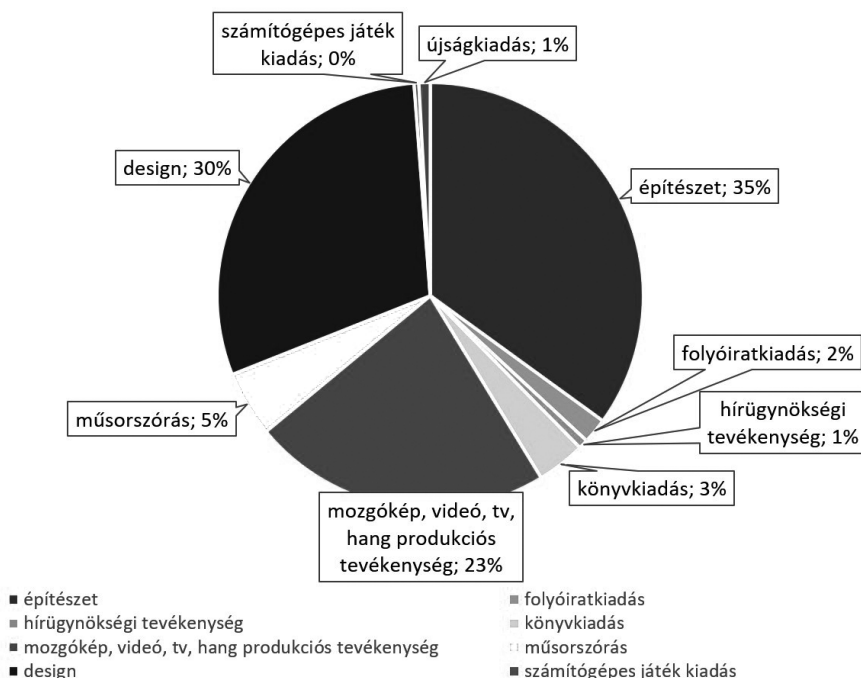
10. ábra: Kulturális vállalkozások aránya Romániában (2019)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat A kulturális ágazatban működő vállalkozások száma statisztika (2022) alapján.

Szlovéniában az egyes ágazatok közötti eloszlás a többi országnál kicsivel egyenletesebb az imént tárgyaltakénál. Az építészet 35%-ot jelent (2125 vállalkozás), a design 30%-ot (1810 vállalkozás), a film- és zeneipari produkciók csupán 23%-ot (1380 vállalkozás).

11. ábra: Kulturális vállalkozások aránya Szlovéniában (2019)

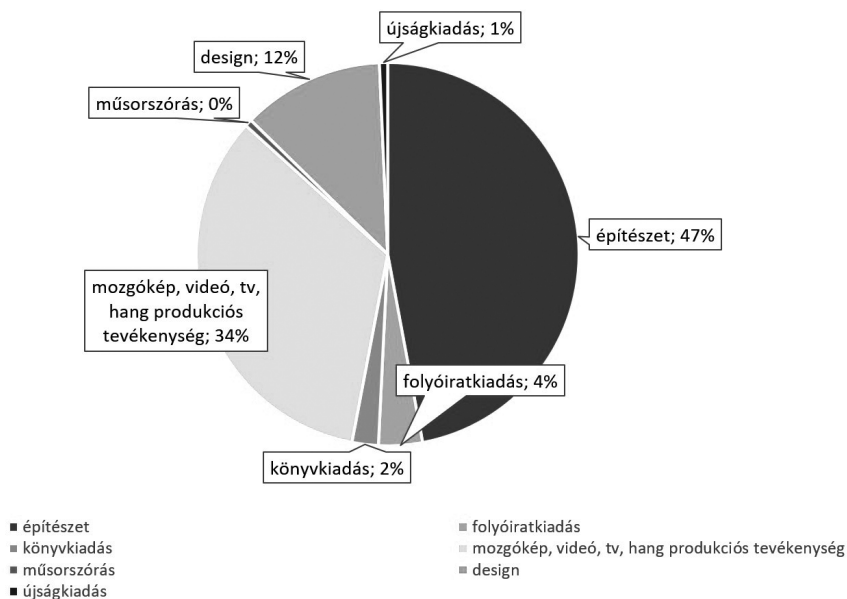

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat A kulturális ágazatban működő vállalkozások száma statisztika (2022) alapján.

Szlovákia esetében a hírügynökségi tevékenységről és a számítógépes játékiparról nincs adatunk. Az ország kulturális vállalkozásait így az építészet abszolút mértékben dominálja, megközelíti az 50%-ot a vállalkozások számának aránya (3743 vállalkozás). A mozgóképfilm, videó, tv, hang produkciós tevékenységekkel foglalkozó vállalkozások szá-

ma 2680, aránya 34%. A design a többi országnál kisebb arányban, mindösszesen 12%-kal van jelen, a vállalkozások száma nem éri el az ezret. (12. ábra)

12. ábra: Kulturális vállalkozások aránya Szlovéniában (2019)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat A kulturális ágazatban működő vállalkozások száma statisztika (2022) alapján.

A vizsgált országokat összességében elemezve szembevetendő, hogy nagyteréségi együttműködés a kreatív ipar ágazataival kapcsolatban nem létezik. Minden államnál ugyanaz a három szektor vezet (sorrendjük, arányuk változik csupán). A speciális kreatív ipari tevékenységek (pl. számítógépes játékok) egyik országra sem igazán jellemzők, holott ezek kitérés pontok lehetnének elsősorban a kisebb államok számára, de pl. a filmipar jelenléte sem annyira látványos, mint amit akár az elmúlt években lezajlott magyar háttérpári fejlesztésekről szóló hírek alapján gondolnánk.

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban körüljártam a kultúra és a gazdaság egymáshoz való viszonyát, és igyekeztem a kulturális/kreatív gazdaság/ipar fogalmát is meghatározni. Szóltam az általam kiválasztott Kelet-Közép-Európai térség sajátosságairól, illetve az általam idesorolt országok kulturális gazdaságának két kiválasztott szegmensét, a foglalkoztatottságot és a kulturális vállalkozásokat vizsgáltam meg alaposabban. A megfogalmazott hipotéziseim közül beigazolódt, hogy a foglalkoztatottak száma az elmúlt időszakban nőtt, és legalábbis 2020-ig úgy tűnik, hogy a koronavírus járvány sem

okozott jelentősebb károkat. A másik hipotézisemet, mely szerint a kulturális vállalkozások bizonyos nemzeti karaktert fognak mutatni, viszont az adatok megcáfolták, hiszen mind a 11 államban a vezető kreatív ipari ágazatok azonosak voltak, igazán sajátos mintázatok nem rajzolódtak ki.

IRODALOM

- Bibó István (1946): *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Új Magyarország, Budapest.
- Boros Tamás – Filippov Gábor (2020): *Magyarország 2030*. Osiris, Budapest.
- Cunningham, Stuart (2002): *From Culturalto Creative Industries: Theory, Industry, and Policy Implications*. Media International Australia, 102/1. 54–65.
- Czirfusz Márton (2013): Bevezetés: A kreatív város. In: Jelinek Csaba – Bodnár Judit – Czirfusz Márton – Gyimesi Zoltán (szerk.): *Kritikai városkutató*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Csath Magdolna (2018): *A holnap ma kezdődik*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Csath Magdolna (2019): *Bevesszük a kanyart? Tudás – érték – jövő*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Egedy Tamás (2020): *Visszatérés a kreatív osztály elméletére*. Földrajzi Közlemények, 144/3. 241–257.
- Enyedi György (2002): *A városok kulturális gazdasága*. Földrajzi értesítő, LI./1–2.
- Enyedi György (2005): *A városok kulturális gazdasága*. In: Enyedi Gy. – Keresztély K. (szerk.): *A magyar városok kulturális gazdasága*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. 13–27.
- Florida, Richard (2002): *The rise of thecreativeclass: and howit is transformingwork, leisure, community and everyday life*. Basic Books, New York.
- Ford, Martin (2017): *Robotok kora*. HVG Kiadó, Budapest.
- Geröcs Tamás (2021): *Magyarország függő fejlődés. Függőség és felzárkózás globális történelmi perspektívában*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Hardi Tamás (szerk.) (2015): *Terek és tér-képzetek*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Somorja-Győr.
- Huntington, Samuel P. (1996): *The Clash of Civilization and theRemaking of the World order*. Simon and Schuster, New York.
- Gyurgyák János (2018): *Európa alkonya? Utak és tévutak az európai történelemben és politikában*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Jin, Zhouying (2019): *Az emberiség jövője*. Pallas Athené Könyvkiadó, Budapest.
- Illés István (2002): *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest.
- Kovács Henrietta (2015): *A kreatív ipar meghatározásai, jellemzői és jelentősége*. Kulturális Szemle, II/2. <http://www.kulturalisszemle.hu/4-szam/junior-kutatoj-muhely/kovacs-henrietta-a-kreativ-ipar-meghatarozasai-jellemzoi-es-jelentosege> (Letöltve: 2020.11.21.)
- Lessing, Lawrence (2005): *Szabad kultúra. A kreativitás természetes és jövője*. Kiskapu, Budapest.
- Lin, Shuao (2021): *Creative Industry: Cultural Production or Cultural Control?* In: Wang, J. – Achour, B. – Huang, C. Y. (eds.): *Proceedings of the 7th International Conference on Humanities and Social Science Research (ICHSSR 2021)*. Doi: [11](https://doi.org/10.11113) (Letöltés: 2021.11.13.)
- Nemes Nagy J. (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pál Tamás (2003): „Kreatív iparok” a közép-európai információs társadalmakban. *Kultúra és közösség*, 30/4. 1518–1523.
- Radó Péter (2017): *Az iskola jövője*. Noran Libro, Budapest.

- Stefán Klára – Trócsányi András (2010): *A kulturális gazdasági kínálat térstruktúrája Pécsett*. Savaria University Press, Szombathely.
- Smit, Sven – Jánoskúti Levente – Havas András – Puskás Péter – Békés Márton (2020): *Repülőrajt – A magyar gazdaság növekedési pályája 2030-ig*. McKinsey&Company, Budapest.
- Szabó János Zoltán (2014): *A fesztiváljelenség*. Typotex, Budapest.
- Szabó Zsolt – Mészáros Ádám – Szikszai Szabolcs (2008): Főbb gazdasági ágazatok. In: Andor László (szerk.): *Magyar gazdaság*. Pannonica Kiadó, Budapest.
- Szűcs Jenő (1984): *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Történelmi Szemle, 1981/3. 313–359.

EUROSTAT ADATBÁZISOK

- Népeségváltozás (2022). https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/DEMO_GIND/default/table?lang=en&category=demo.demo_ind (Letöltés ideje: 2022.05.17.)
- Kulturális foglalkoztatás (2022). https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/CULT_EMP_SEX/default/table?lang=en&category=cult.cult_emp (Letöltés ideje: 2022.05.17.)
- A kulturális ágazatban működő vállalkozások száma (2022). https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/CULT_ENT_NUM/default/table?lang=en&category=cult.cult_ent (Letöltés ideje: 2022.05.17.)

Science centerek tevékenységeinek hatásai és lehetőségeik a területfejlesztésben

Absztrakt

A tanulmány újszerű, hazánkban az elmúlt évtizedben elterjedt intézmények, a természettudományos élményközpontok működését és fejlesztési lehetőségeit mutatja be. Internetes források elemzése révén ad áttekintést az iparág magyarországi helyzetéről, majd személyes anyaggyűjtés eredményeként illusztrálja egy rendkívül összetett szerepet játszó intézmény, a győri Mobilis fő funkcióit és azok területfejlesztési hatásait. A megállapítások ismeretében konkrét javaslatot fogalmaz meg az intézményhálózat költséghatékony és fenntartható fejlesztésére, amely egyúttal a jelentős kihívásokkal küzdő közoktatás számára is megoldást kínál a STEM területek oktatásának modernizációjára.

Kulcsszavak: science center, természettudományos oktatás, STEM, területfejlesztés, emberi erőforrások

JEL kódok: I20, I25, J24, O15

Abstract

This paper discusses the operation and development potential of science centers which is a novel type of institution that has become widespread in Hungary in the last decade. An overview of this industry is presented by analysis of internet sources, and main functions and spatial development effects of Mobilis, which plays an extremely complex role, are illustrated through personal data collection. Based on the findings, a concrete proposal is made for the cost-effective and sustainable development of science center network, which can so contribute to the evolution of STEM education, facing significant challenges now a days.

Keywords: science center, science education, STEM, spatial development, human resources

JEL codes: I20, I25, J24, O15

BEVEZETÉS

A rohamosan átalakuló világgazdaságban a gazdasági kormányzás és a regionális gazdaságfejlesztés egyik fontos feladata a tudástermelés elősegítése, ezért jelen tanulmány egy olyan intézménytípus hatásait vizsgálja, amely kulcsszerepet játszhat ezen a téren. A science centerek^[1] működését elemző nyugat-európai és észak-amerikai szakirodalmak

[1] A nemzetközi szakirodalomban használt, angol nyelvű science center kifejezés a hazai szaknyelvben is elterjedt. Magyar megfelelőjeként a természettudományos élményközpont terminus technicus használatos. Jómagam a tanulmány további részében a szóismétlések elkerülése érdekében ezeket, valamint az élményközpont kifejezést egymás szinonimáiként alkalmazom.

főbb megállapításai megerősítik, hogy a természettudományos élményközpontok világszerte egyedülálló lehetőségeket rejtenek a globális munkaerőpiacon kiemelkedő jelentőségű műszaki és természettudományok iránti érdeklődés felkeltésében, egyfajta tudományos alpműveltség kialakításában, valamint az ún. 21. századi képességek fejlesztésében.

A téma szakirodalmi alapjainak bemutatását követően áttekintem e sajátos intézménytípus és a hasonló célok mentén működő nem-formális, informális tanulási színterek magyarországi helyzetét. Elemzésem a klasszikus science centerektől, az innovatív élménypedagógiai programokat megvalósító egyéb intézményeken keresztül, az elmúlt években létrejött digitális élményközpontok hálózatáig terjed. Ezt követően, személyes anyaggyűjtés eredményeként egy rendkívül összetett szerepet játszó intézmény, a győri Mobilis élményközpont példáján keresztül illusztrálok a science center mint egyedi intézménytípus hatásait és lehetőségeit. Az évtizedes működésre visszatekintő élményközpont több ezer csoportlátogatásának adatait elemezve kimutatom, hogy milyen területre terjed ki az intézmény egyes funkcióinak hatása. A kutatás megállapításainak ismeretében konkrét javaslatokat fogalmazok meg a science centerek és rokon intézményeik fejlesztésének lehetséges irányaira, amely költséghatékony és fenntartható megoldást kínálhat a jelentős kihívásokkal szembesülő közoktatás egyes problémáira, a jelenleginél kiegyenlítettebb területi fejlődést hozhat és különösen a rurális térségek versenyképességének növekedését eredményezheti.

1. TERMÉSZETTUDOMÁNYOS ÉLMÉNYKÖZPONTOK JELENTŐSÉGE A TUDÁSALAPÚ TÁRSADALMAKBAN

Az elmúlt évtizedek robbanásszerű technológiai fejlődése, a teljes létezésünket gyökeresen átalakító digitalizáció és robotika térnyerése, majd legújabb fejleményként a koronavírus világjárvány és az orosz-ukrán háború sajnálatos társadalmi-gazdasági következményei drámai változásokat okoznak a fejlett világ gazdaságaiban. A súlyosbodó környezeti problémák, a globális energiakrízis, a gazdasági megtorpanás és az egyes országokban fenyegető politikai instabilitás tovább gyorsíthatja a társadalmak és a munkaerőpiac átalakulásának évtizedek óta tartó folyamatát.

A munkaerőpiac változásai az ezredforduló táján kezdtek felgyorsulni, elsősorban a STEM^[2] területek látványos térnyerésével. A technológiai fejlődés mind több speciális, jellemzően műszaki-természettudományos végzettséggel rendelkező szakember munkáját igényli.^[3] Az elmúlt években széles körben ismertté vált prognózisok szerint az Európai Unió munkaerőpiacán jelentős átrendeződés várható és egy-két

[2] A STEM kifejezés a Science + Technology + Engineering + Mathematics, azaz természettudományok + technológia + mérnöki területek + matematika szakterületek világszerte elterjedt, angol nyelvű rövidítése.

[3] Csehne Papp I. (2021): *A munkaerőpiac folyamatai és kihívásai*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.; Klein S. – Nemeskéri Zs. – Szellő J. – Zádori I. (2021) (szerk.): *A munka jövője: MTMI foglalkozások jövőképe a 21. században*. EDGE 200 Kiadó, Budapest.

évtizeden belül több millió üres álláshely jön létre STEM területeken.^[4] E globális trend természetesen hazánkat sem kerüli el, gondoljunk csak a közismerten súlyos munkaerőhiánnyal küzdő informatikai szektorra. A digitalizáció, a kommunikáció átalakulása korábban elképzelhetetlen technológiai fejlődést hozott.^[5] A fenti változások eredményeképpen az új évezred hajnalára a vállalkozások és az egyes régiók számára a humán erőforrás, a megfelelő létszámban rendelkezésre álló, jól képzett és motivált, rugalmas munkaerő vált a versenyelőnyt biztosító, legfontosabb erőforrássá. Napjainkban a várostérségek kiemelt feladata a tudástermelés elősegítése, a képzett munkaerő bevonása, megtartása, amelyet elsősorban magas színvonalú köz- és egyéb szolgáltatások, vonzó életkörnyezet, egyfajta innovációs miliő megteremtése révén igyekeznek elérni.^[6] Fontos aláhúznunk, hogy a városok nyilvánvaló módon „nem érnek véget” közigazgatási határaiknál, működésük, tevékenységük a közelükben fekvő településekkel együtt, (nagy)városi régióként értelmezendő és vizsgálendő. „A város attól város, hogy térségi szerepköröket gyakorol.”^[7] Ha elfogadjuk, hogy a vidék saját jövőjének alakítására képes, virágzó közösséggé kell válnia, ahol stabil foglalkoztatottsági szint és sokoldalú helyi gazdaság garantálja a helyben maradáshoz szükséges életkörülményeket és magas színvonalú közszolgáltatásokat, könnyű belátni, hogy ez aligha valósítható meg a közelségében működő várossal való intenzív együttműködés nélkül. Példaként említhetjük a későbbiekben esettanulmányyszerűen bemutatásra kerülő győri élményközpont kapcsán a város vonzáskörzetét, amelyről Szórényiné Kukorelli (2014) az ingázás térkapcsolatainak elemzése során megállapította, hogy az összes vizsgálati szempontban^[8] kiemelkedő Győr vonzó hatása.

Európa-szerte problémát jelent, hogy a gazdasági élet gyorsan átalakuló munkaerő-igényét nehezen tudja követni a közoktatás, a pályaorientáció eredményei pedig szerénynek mondhatók. Számos uniós ajánlás és szakpolitikai javaslat született, valamint széles körben terjednek az ígéretesnek tűnő kezdeményezések a műszaki-termé-

[4] Caprile, M. – Palmén, R. – Sanz, P. – Dente, G. (2015): *Encouraging STEM Studies for the Labour Market*. Study for the EMPL Committee. European Parliament, Brussels.; CEDEFOP (2012): *Futures kills supply and demand in Europe – Forecast 2012*. Publications Office of the European Union, Luxembourg.

[5] Bencsik A. (2016): *A tudásmenedzsment elméletben és gyakorlatban*. Akadémiai Kiadó, Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789630597845>; Mészáros R. (2017) (szerk.): *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó, Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789630598774>.

[6] Enyedi Gy. (2012): *Városi világ*. Akadémiai Kiadó, Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789630597982>; Fekete D. – Rechnitzer J. (2018): *Együtt nagyok – Város és vállalat 25 éve*. Dialógus Campus Kiadó, Budapest.; Rechnitzer J. (2016): *A területi tőke a városfejlesztésben – A Győr-kód*. Dialógus Campus Kiadó, Budapest – Pécs.

[7] Somlyódy P. (2008): *A városi térségek közigazgatási struktúrája és a „governance” keresztmetszetében*. Tér és Társadalom, 22/1. 28.

[8] Kereskedelem, pénzügyi szolgáltatások, értékesítés, oktatás, kultúra, egészségügyi és szociális szolgáltatások, elköltözés és ingázás.

szettudományos pályaorientáció terén,^[9] de a STEM képzési területekre beiskolázott egyetemisták aránya ennek ellenére hosszú ideje stagnál.^[10] Hazánkban tovább súlyosbítja a közoktatás helyzetét a tanítói, tanári hivatás alacsony társadalmi presztízse és a szakemberek elöregedése. A 30 év alattiak aránya 4,5% a teljes pedagógus társadalomban, amely a fejlett közoktatásáról ismert Szingapúr értékének kevesebb, mint egyötöde. Ugyanakkor, a hazai pedagógusok 47,7%-a tartozik az 50 év feletti csoportjába, ami az OECD országok átlagának közel másfélszerese.^[11] Az új megközelítést, innovatív tanítási módszereket igénylő, ún. Google-generáció szemléletformálását és a hatékony ismeretátadást világszerte tovább nehezítik a pedagógusok módszertani felkészültségének hiányosságai. Az oktatók alig több mint fele használ infokommunikációs eszközöket az osztálytermi munka során, projektfeladatokat pedig a pedagógusok alig több mint egynegyede alkalmaz a mindennapokban.^[12]

A fentiek alapján kiemelt jelentőségű minden olyan kezdeményezés, amely a közoktatást támogatja a gazdasági élet által elvárt, modern tudástartalmak átadásában és a módszertani sokszínűség biztosításában. Ezek közül ki kell emelnünk a science centereket, amelyek kipróbálható egyedi interaktív játékok mellett a legmodernebb IKT eszközök használatával, frontális és interaktív természettudományos kísérletekkel, robotika és egyéb techprogramokkal, hagyományos és digitális alkotóműhelyekkel, élménypedagógiai foglalkozásokkal törekednek a (természet)tudományok és a technológia élményszerű, közérthető bemutatására. Noha egyediségük miatt bizonyos esetekben a turisztikai hatásuk is jelentős lehet, az újabb generációs élményközpontok messze meghaladják egy idegenforgalmi attrakció nyújtotta lehetőségeket, egyedi, innovatív oktatásmódszertani megoldásaik és élménypedagógiai tapasztalataik a közoktatás kiemelt partnerévé teszik ezeket az intézményeket. E különleges intézménytípus határai sok esetben nehezen határozhatók meg, amit jól mutat, hogy a science centerek legismertebb nemzetközi szakmai

[9] Caprile, M. – Palmén, R. – Sanz, P. – Dente, G. (2015): *Encouraging STEM Studies for the Labour Market*. Study for the EMPL Committee. European Parliament, Brussels.; European Committee of the Regions (2019): *Strengthening STE(A)M education in the EU*. <https://cor.europa.eu/en/our-work/Pages/OpinionTimeline.aspx?opId=CDR-6435-2018>. (Letöltés ideje: 2022.06.01.); Joyce, A. (2014): *Stimulating interest in STEM careers among students in Europe: Supporting career choice and giving a more realistic view of STEM atwork*. *European Schoolnet, Brussels*. https://www.educationandemployers.org/wp-content/uploads/2014/06/joyce_-_stimulating_interest_in_stem_careers_among_students_in_europe.pdf. (Letöltés ideje: 2022.06.01.); STELLA (2009): *Science Teaching in a Lifelong Learning Approach, Science Education in European Schools, Selected Practices from the STELLA Catalogue*. https://www.stella-science.eu/documents/STELLA_eBook.pdf. (Letöltés ideje: 2022.06.01.).

[10] Becker, F. S. (2010): *Why don't young people want to become engineers? Rational reasons for disappointing decisions*. *European Journal of Engineering Education*, 35/4, 349–366. <https://doi.org/10.1080/03043797.2010.489941>; Eurostat (2022): *Students enrolled in tertiary education by education level, program orientation, sex and field of education*. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=educ_uae_enrt03&lang=en. (Letöltés ideje: 2022.06.01.).

[11] TALIS (2018): *TALIS 2018 Results (Volume I) – Teachers and School Leaders as Lifelong Learners*. https://read.oecd-ilibrary.org/education/talis-2018-results-volume-i_1d0bc92a-en#page58. <https://doi.org/10.1787/1d0bc92a-en>. (Letöltés ideje: 2022.06.01.).

[12] TALIS (2018): i. m.

szervezetében^[13] a modern élményközpontok szorosan együttműködnek számos, innovatív módszertant használó múzeummal, noha utóbbi intézményeket a közvélemény minden bizonnyal a nem-formális tanulás klasszikus színtereként tartja számon.

A természettudományos élményközpontok területi megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy elsősorban Észak-Amerikában és Nyugat-Európában terjedtek el az 1980-90-es évektől kezdődően. Ennek megfelelően a működésüket elemző, immár több évtizedes múltra visszatekintő nemzetközi szakirodalom vizsgálatai is elsősorban ezekre a térségekre fókuszálnak, a téma magyarországi irodalma egyelőre nem jelentős. A kutatások többsége a science centerek látogatókra gyakorolt, egyéni hatások vizsgálatát célozza és roppant biztató eredményekről ad számot. Falk és Needham (2011) kutatása során a California Science Centerben látogatást tett diákok szüleinek 87%-a arról számolt be, hogy gyermekeik a látogatás után jobban értettek tudományos és technológiai jelenségeket, 79%-uk szerint nőtt gyermekeik kíváncsisága a tudományok iránt. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a kutatók szignifikáns kapcsolatot mutattak ki egy mindenki által tanult, de nehezen megérthető jelenség, a homeosztázis ismerete és a központban korábban tett látogatás ténye között. Falk és szerzőtársai (2014, 2016) szerteágazó vizsgálatokat folytattak, amelyek során 13 ország 17 science centerének hatását mérték, több mint hatezer fiatal és felnőtt látogató részvételével. Megállapították, hogy a központokban tett látogatások pozitívan korrelálnak a természettudományok és a technológia ismeretével, megértésével, a tudományok iránti nyitottsággal és pozitív azonosulással, valamint a témához kapcsolódó szabadidős tevékenységek iránti érdeklődéssel, amely a későbbi pályaválasztási döntést is befolyásolhatja. Bamberger és Tal (2008) kutatása az Israel Institute of Technology három interaktív játékának rövid és hosszú távú hatásait mérte. Bizonyították, hogy a látogatásnak vannak azonnali és késleltetve jelentkező hatásai is. A tesztalanyok egyharmad része hónapokkal a látogatás után is tudta kötni a látottakat tanulmányaihoz és a science center eszközei által okozott emlékek 16 hónap elteltével sem fakultak. A kutatás felhívta a figyelmet a science center látogatás szociális jelentőségére is: kiemelte, hogy a társas tanulás, valamint a múzeumpedagógusok és a diákok közötti kommunikáció a látogatás egyik fő eredménye. A szerzők szorgalmazták, hogy hasonló intézmények működésének tervezésekor fordítsanak kiemelt figyelmet a látogatók közötti, valamint a látogatók és a személyzet közötti interakció lehetőségének tudatos megteremtésére. A szociális hatás mellett olyan további eredményeket mutattak ki, mint pozitív attitűd kialakulása a tudományok irányába, az egész életen át tartó tanulás iránti készségek fejlődése, valamint az érdeklődés és a motiváció erősödése.

Persson (2000) és Garnett (2002) vizsgálatai komplex megközelítésben elemezték a tudományos központok működését. Eredményeik alapján megállapítható, hogy e különleges intézménytípus hatásrendszere jóval túlmutat a látogatók attitűdjének, tudásszintjének és pályaválasztási nyitottságának fejlesztésén; az egyénekre gyakorolt pozitív hatások mellett társadalmi, gazdasági, sőt, politikai hatásuk is jelentős.

[13] European Network of Science Centres and Museums (ECSITE), magyarul Európai science centerek és múzeumok hálózata.

A nemzetközi szakirodalom megállapításait összegezve kijelenthetjük, hogy a science centerek kulcsszerepet játszhatnak tudomány és technológia újszerű módszerekkel történő, élményszerű bemutatásában és egyfajta (természet)tudományos alpműveltség kialakításában. Működésük nem csupán a STEM pályaorientáció tárházát gazdagítja, hanem innovatív oktatásmódszertani megoldásaiknak köszönhetően a jelentős kihívásokkal küzdő közoktatás számára is különös értéket rejtenek. Komplex hatásrendszerének köszönhetően, a vizsgált intézménytípus a működésével érintett terület általános tudástőkéjének fejlesztéséhez is nagyban hozzájárulhat.

2. TERMÉSZETTUDOMÁNYOS ÉLMÉNYKÖZPONTOK MAGYARORSZÁGON

2.1. A KUTATÁS MÓDSZERTANA

A magyarországi természettudományos élményközpontok hasonlóan széles körű, tudományos igényű hatásvizsgálatáról nincs tudomásunk, így az ezt célzó, folyamatban lévő doktori kutatás hiánypótló lehet. Jelen tanulmány a science centerek működésének területi hatásaira fókuszál. Áttekintést ad a hazai élményközpontok köréről, az intézmények (és hasonló, non-formális tanulási szinterek) területi elhelyezkedéséről, jellemző funkcióiról és azok vonzáskörzetéről. Meddig terjednek egy science center képzeletbeli határai? Milyen területegységet fednek le az egyes funkciói? Ezekre a kérdésekre keresi a választ az elemzés, amely célja, hogy az eredmények ismeretében konkrét és költséghatékony javaslatokat fogalmazzon meg a science centerek és további, kisebb non-formális tanulási szinterek fejlesztésére, hálózatának kialakítására.

Az írás esettanulmányyszerűen dolgozza fel egy egyedülállóan komplex cél- és hatásrendszerrel bíró intézmény, a győri Mobilis élményközpont működését, fő funkcióit és azok kiterjedését. Személyes adatgyűjtés eredményeként állt össze az az egyedülálló adatbázis, amely kiválóan alkalmas az évtizedes működésre visszatekintő science center területi hatásainak kimutatására. Mivel az élményközpont egyéni látogatóinak lakhelyéről nem állnak rendelkezésre adatok, a teljes látogatószám évről-évre növekvő hányadát jelentő csoportlátogatások adatai alapján mutatható ki, hogy az intézmény mely területegységen élő lakosságra fejt ki hatásait. A három fő funkció (interaktív játszótér, Digitális Élményközpont, Diáklabor) adatainak vizsgálata során több mint 3.700 látogatás adatainak manuális feldolgozását a Diáklabor adatbázisából nyert információk teszik teljessé, így összesen több mint 8.600 csoportlátogatás adatainak feldolgozása történt meg. A területi hatás térképes ábrázolása a QGIS térinformatikai szoftver használatával történt.

2.2. SCIENCE CENTEREK ÉS TÁRSINTÉZMÉNYEIK MAGYARORSZÁGON

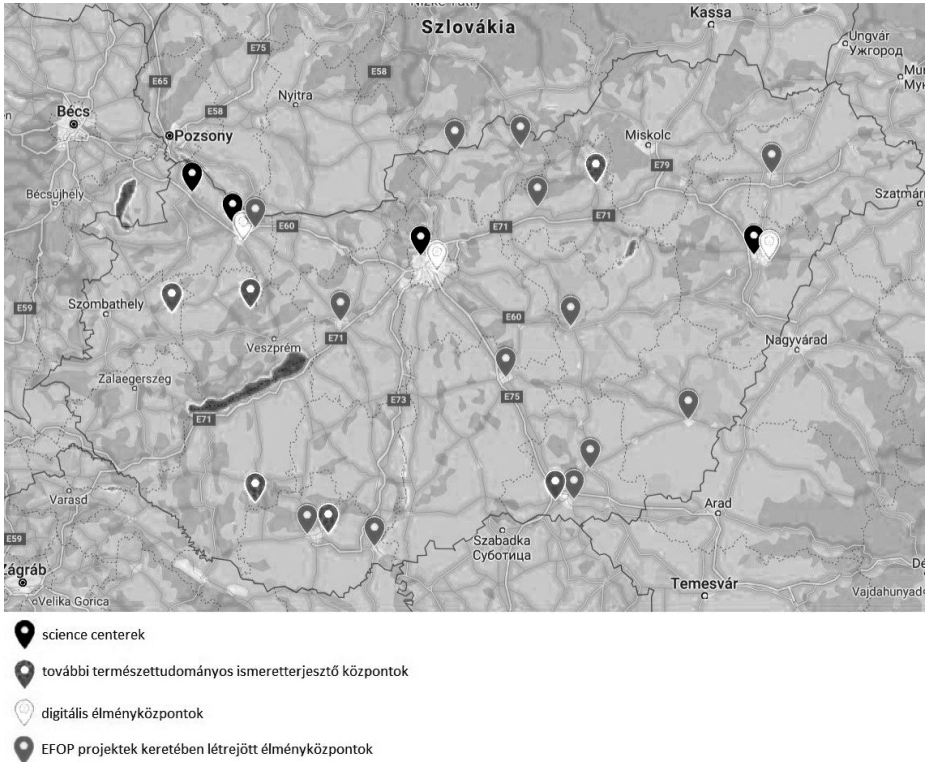
A science center mint újszerű, élménypedagógiai módszereket és interaktív attrakciókat használó non-formális tanulási színtér úttörője a Csodák Palotája volt Magyarországon. Az 1995-ben nyílt, nagy sikerű ideiglenes kiállítás bázisán létrejött intézmény az elmúlt évtizedekben több alkalommal változtatott helyszínt Budapesten, 2017 óta Óbudán fogadja látogatóit. Egyedi játszótere több mint 250 attrakciót kínál, mintegy 5.000 m² alapterületen. 2012–2015 között három vidéki városban jöttek létre hasonló módszertant használó intézmények. A győri Mobilis kiállítótere a járműipar-közlekedés-mozgás témakör élményszerű bemutatását célozza, folyamatos fejlesztései (MobilITy-Győr Digitális Élményközpont, Mobilis Diáklabor, Digitális Alkotóműhely) pedig kiválóan alkalmasak a működés fókuszának szélesítésére. Szintén 2012-ben kezdte meg működését a Futura Interaktív Természettudományi Élményközpont Mosonmagyaróváron. Egy ipari műemlék épület újrahasznosításával jött létre a science center, amely a természettudományokat, valamint a Szigetköz és a Duna értékeit mutatja be. Az Agóra Tudományos Élményközpont 2015-ben nyitotta meg kapuit Debrecenben, a nagyerdei botanikus kert területén. Kiállítóterében a világ számos hasonló élményközpontjából ismert, klasszikus játékok mellett vállalati partnerek által fejlesztett, egyedi attrakciók várják az érdeklődőket. A látogatók számára kínált attrakciók, a felhasznált módszertan és a működés jellegzetességei alapján ezt a négy intézményt tekinthetjük klasszikus science centernek Magyarországon.

A fenti funkciók mindegyikét nem hordozza, de a szakmai tartalmak és a működés módszertana alapján több hasonló vonást mutat további néhány intézmény, amelyre a későbbiekben „további természettudományos ismeretterjesztő központok”-ként utal a tanulmány. Ezek körébe tartozik a Labor – Interaktív Varázstér (Pécs), a Szent-Györgyi Albert Agóra (Szeged), a Varázstorony (Eger), a Kemenes Vulkánpark (Celldömölk), a Pannon Csillagda (Bakonybél) és a Zselici Csillagpark (Zselickisfalud).

A kifejezetten STEM fókuszú non-formális tanulási színterek következő kategóriájába azokat a digitális élményközpontokat sorolhatjuk, amelyek aligha tekinthetők klasszikus science centernek, ugyanakkor kétségkívül innovatív élménypedagógiai módszereket és egyedülállóan izgalmas szakmai tartalmakat kínálnak felhasználóik számára. Ilyen a – győri Mobilisben létrejött – MobilITy, a – debreceni Agórában működő – DigITér, valamint a budapesti EDU&FUN élményközpont.

Végül, regisztrálni érdemes azokat a kisebb természettudományos élményközpontokat, amelyek az EFOP-3.3.6-17 Természettudományos élménypedagógiai programkialakításra és természettudományos élményközpontok fejlesztése c. projekt keretében kerültek kialakításra a következő 13 vidéki városban: Balassagyarmat, Békéscsaba, Gyöngyös, Győr, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Mohács, Nyíregyháza, Pécs, Salgótarján, Szeged, Székesfehérvár, Szolnok.

1. ábra: STEM fókuszú természettudományos élményközpontok Magyarországon
Science centers and further non-formal learning arenas with STEM focus in Hungary

Forrás: Saját szerkesztés személyes adatgyűjtés alapján.

A STEM fókuszú természettudományos élményközpontok területi elhelyezkedését illusztráló 1. ábra alapján jelentős területi egyenlőtlenségeket figyelhetünk meg. Országosan is kiemelkedő a győri Mobilis élményközpont szakmai jelentősége, mivel egy intézmény égisze alatt három jól körülhatárolható, különböző funkció jelenik meg: a klasszikus interaktív tudományos játszótér mellett a MobilITy-Győr Digitális Élményközpont és a Mobilis Diáklabor. A tudománynépszerűsítés és élménypedagógia győri központját Budapest, Debrecen, Pécs és Szeged követi, két-két hasonló funkciójú intézménnyel. Örömteli tény, hogy az EFOP pályázati konstrukció olyan kisebb városok számára is lehetővé tette az élménypedagógiai intézmények hálózatába való bekapcsolódást, mint Balassagyarmat és Gyöngyös. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az ország 4. legnépesebb városa, Miskolcnem kínál ilyen innovatív tanulási környezetet a térség lakosai számára, valamint az is aggodalomra ad okot, hogy az ország északkeleti és délnyugati részein jelentős területek maradnak ki ebből a szolgáltatásból.

2.3. A MOBILIS ÉLMÉNYKÖZPONT FŐBB FUNKCIÓI

A természettudományos élményközpontok lehetséges funkcióinak és azok hatásainak elemzése a továbbiakban a győri Mobilis példáján keresztül történik. A fenti helyzetkép alapján az intézmény ideális kutatási szintér, mivel komplexitása egyedülálló Magyarországon.

A Mobilis Interaktív Kiállítási Központ 2012. március 15-én kezdte meg működését Győrben, a Széchenyi István Egyetem campusán. Alapfunkciója egy jelentős nyugat-európai élményközpontok mintájára kialakított, egyedi eszközökkel felszerelt interaktív játszótér volt, amely – a térség első számú gazdasági szereplője, az Audi Hungaria Zrt. tevékenységi köréhez és a központnak otthont adó egyetem műszaki fókuszához kapcsolódóan – a járműgyártás-közlekedés-mozgás témák élményszerű bemutatását célozta. Az egyedi játszótér olyan szolgáltatások egészítették ki, mint látványos természettudományos bemutatók, tudományos játékbolt, STEM szakkörök, szórakoztatva tanító nyári táborok, LEGO robotprogramozó kurzusok és tudomány-épszerűsítő közönségrendezvények.

1. táblázat: A Mobilis főbb funkcióinak jellemzői
Characteristics of the main functions of Mobilis

	„interaktív játszótér”	MobilITy-Győr Digitális Élményközpont	Mobilis Diáklabor
az igénybevétel módja	belépőjegy ellenében látogatható	pályázati finanszírozásban működik, ingyenesen látogatható	pályázati finanszírozásban működik, ingyenesen látogatható
látogatók	egyéni látogatók, családok, iskolai (sok esetben osztálykiránduláson részt vevő) csoportok	a díjmentes foglalkozásokra regisztráló egyéni látogatók, családok és iskolai csoportok	a 20 együttműködő partneriskola által delegált diákok
látogatók lakhelye	egyéni látogatók, családok esetében nem ismert, csoportok az ország egész területéről, akár a határon túlról	egyéni látogatók esetében nem ismert, iskolai csoportok 6 megye területéről (Észak-Dunántúl)	Győr és Győr környéki települések
látogatások gyakorisága	jellemzően egyszeri látogatás, legfeljebb ritkán visszatérő csoportok	jellemzően egyszeri látogatás, a felhasználók kis része esetében rendszeres részvétel szakkörökön	félévente 3-5 látogatás
látogatás célja	játék, az interaktív játszótér felfedezése, ritka esetekben részvétel konkrét iskolai igény alapján kialakított foglalkozáson	jellemzően az élményközpont attrakcióinak felfedezése, kisebb arányban szakköri foglalkozásokon való részvétel	konkrét kapcsolódás az iskolai tananyaghoz, annak élménypedagógiai módszerekkel történő kiegészítése

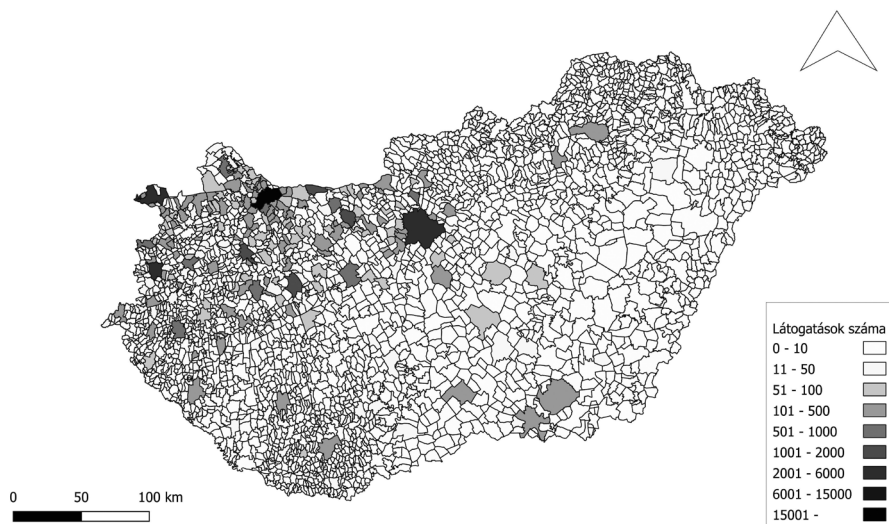
Forrás: Saját szerkesztés személyes adatgyűjtés alapján.

A központ 2016 óta egyre erőteljesebben kapcsolódik a Széchenyi István Egyetemhez és működése kezdete óta látható, hogy turisztikai attrakció helyett sokkal inkább oktatást kiegészítő intézményként, módszertani és pályaaorientációs központként

definiálja önmagát. Az elmúlt évek jelentős fejlesztéseinek köszönhetően az intézmény újabb funkciókkal gazdagodott. 2018 óta szélesíti a Mobilis kínálatát a robotika, digitalizáció, informatika alapjait bemutató MobilITy-Győr Digitális Élményközpont, valamint a közoktatás munkáját élménypedagógiai módszerekkel kiegészítő Diáklabor. E sorok írásakor már működik a központ legújabb fejlesztése, az alkotópedagógia módszertanára építő műhely, amely a hagyományos megmunkálási eszközöket ötvözi a legmodernebb technológiákkal és kiválóan alkalmas arra, hogy fejlessze a programokon résztvevők látásmódját és problémamegoldó képességét. A Mobilis egy évtizedes működése három jól elkülöníthető funkció köré csoportosítható, ezek jellemzőit foglalja össze az 1. sz. táblázat.

A továbbiakban a központ egyes funkcióinak területi hatálya kerül bemutatásra. Fontos ezúton is kiemelni, hogy az ábrázolt adatok a 2012–2021 között megvalósult csoportos látogatásokat tartalmazzák, a különböző szolgáltatásokat igénybe vevő egyéni látogatók, családok lakhelyéről nem áll rendelkezésre információ. A valós adatok köre az interaktív játszótér és a MobilITy élményközpont esetében ennél valamivel szélesebb, tehát az alábbi elemzések az intézmény egyes funkcióinak minimális területi hatását ábrázolják, amely a valóságban ennél szélesebb lehet.

2. ábra: A Mobilis interaktív játszótér funkciójának vonzaskörzete
Territorial scope of the scientific playgroundfunction of Mobilis

Forrás: Saját szerkesztés személyes adatgyűjtés alapján.

A klasszikus interaktív játszótér funkció vonzaskörzete elsősorban a Dunántúl északi részére terjed ki (2. ábra). A csoportos látogatáson résztvevő felhasználók többsége Győrből érkezett, de ugyancsak számottevő a Budapestről érkezett látogatók száma. Nagyszámú látogató kereste fel a Mobilist a Győrtől legfeljebb egy óras autótúra fekvő, több tízezres lélekszámú településekről, a térképen kirajzolódó Mosonmagyaróvár–Sopron–Szombathelyi térségre.

hely–Pápa–Veszprém–Székesfehérvár–Tatabánya gyűrű városaiból. Jelentős részük a késő tavaszi–kora nyári időszakban látogat a Mobilisbe, jellemzően a városba érkező kiránduló diákcsoport tagjaként. A kiállítótéri játékok egyediségének – és feltehetően Győr turisztikai vonzerejének – köszönhetően jóval távolabbi települések lakói is megjelentek a központban, mint pl. Hódmezővásárhely, Miskolc vagy Szeged. Az adatok elemzése alapján megállapítható, hogy az intézmény vonzáskörzete az ország nagy részére kiterjed, de a legmélyebb hatást Győr és az észak-dunántúli városok lakosságára gyakorolja.

A digitális élményközpont működése – a fejlesztést lehetővé tevő pályázat elvárásainak megfelelően – hat megye (Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Somogy, Vas, Veszprém, Zala) területére fókuszál. Csoportos látogatóinak többsége Győrből keresi fel a központot. Jelentős különbség az interaktív játszótér vonzáskörzetéhez képest, hogy a Győrön kívüli, legtöbb látogatót küldő települések kisebb lélekszámú városok, mint Csorna, Kapuvár és Pannonhalma.

Amennyiben a központ harmadik jelentős funkciójának, a Diáklabornak a hatókörét vizsgáljuk, a korábbiaktól gyökeresen eltérő képet kapunk. A fejlesztést támogató pályázat felhívásában rögzített elvárásnak megfelelően az együttműködő partnerintézmények fele győri iskola, így a Mobilisnek otthont adó város diákjaira különösen erős hatást gyakorol a központ.

3. ábra: A Mobilis Diáklabor vonzáskörzete
Territorial scope of Mobilis Student Lab

Forrás: Saját szerkesztés személyes adatgyűjtés alapján.

A Diáklabor pedagógiai programjának központi eleme, hogy az iskolai tanmenetekbe integrált, havi-kéthavi rendszerességgel megvalósuló, tehát sűrűn ismétlődő, nagyszámú látogatások sorozatáról van szó. Ennek két fontos következménye van a Diáklabor hatásait illetően. Egyrészt, mivel a nagyszámú látogatás miatt a programban való részvétel fontos

feltétele a gyors és könnyű megközelíthetőség, a Gyórhöz közeli, jellemzően max. 15-20 km távolságra fekvő települések oktatási intézményei tudnak részt venni a programban. Ennek következményeként, a korábbiakban vizsgált funkcióknál jóval szűkebb területegységen fejti ki hatását ez a tevékenység. A Diáklabor működési modelljének másik sajátossága, hogy a nagyszámú foglalkozás és a projekt hosszú futamideje miatt a résztvevők összességében sokkal több látogatást tesznek, mint az átlagos science center felhasználók. A gyakori részvételnek, az iskolai tananyaghoz konkrétan kapcsolódó, sőt, kifejezetten az oktatási intézmények és a pedagógusok egyedi igényei mentén összeállított foglalkozás-mixnek és a nagy nemzetközi oktatási felmérések (PISA, TIMSS) ajánlásai alapján összeállított szakmai programnak köszönhetően feltételezhetjük, hogy a Diáklabor által érintett, viszonylag szűk területegységen kifejezetten erős fejlesztő hatást tud gyakorolni a központ. A Diáklabor pedagógiai hatásait mérő kutatás még folyamatban van, de az intézményvezetők, pedagógusok, résztvevő diákok és szülei formális és informális visszajelzései, értékelése arról tanúskodik, hogy a programban való részvétel óriási értéket rejt a partnerintézmények, különösen a Győrön kívüli települések intézményei és azok diákjai számára.

3. AZ ÉLMÉNYKÖZPONTOK HÁLÓZATÁNAK FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI

A science center intézménytípus magyarországi úttörőjének tekinthető Csodák Palotája 1995. évi indulását követően jónéhány évnek kellett eltelnie további, hasonló funkciójú non-formális tanulási szinterek létrejöttéig. A 2010-es évek jelentős előretörést hoztak, mind a klasszikus science centerek számának növekedésében, mind hasonló profilú, de bizonyos funkcióiban, lehetőségeiben mégis eltérő „rokon intézmények” létrejöttében. Az iparág magyarországi helyzetét áttekintő elemzés – az örömteli fejlemények megállapítása mellett – bizonyos hiátusokat is mutat. A kisszámú klasszikus science center hatása az ország nagy részére kiterjed. Egyediségüknek, különleges tematikájuknak köszönhetően turisztikai attrakcióként is megállják a helyüket és egyszeri (vagy legfeljebb ritkán visszatérő) látogatóként joggal tarthatnak számot távolabbról, akár több száz km-ről érkező csoportok, családok érdeklődésére.

Ugyanakkor, a felhasználók szemléletét formáló, a látogatók tudásszintjét fejlesztő, a diákok műszaki-természettudományos pályák iránti nyitottságát növelő rendszeres műhelymunka jellegű foglalkozások hatása sokkal mélyebb lehet. Amennyiben mindent kiegészítjük azzal a szemponttal, hogy égetően fontos lenne a leghaladóbb non-formális tanulási szinterek által kifejlesztett egyedi szakmai tartalmakat és innovatív módszertani megoldásokat integrálni a jelentős kihívásokkal küzdő közoktatás munkájába, tisztán kirajzolódik, hogy napjaink természettudományos élményközpontjainak első számú küldetése az oktatási intézményekben zajló tevékenységek támogatása, élményszerű kiegészítése.

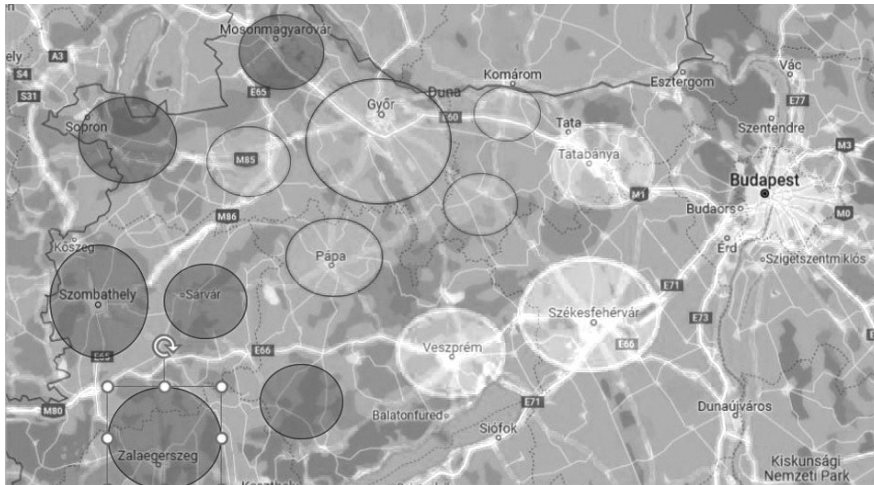
A Diáklabor területi hatásainak elemzése során bizonyítást nyert, hogy a humán fejlesztés szempontjából értékelhető területegység egy-egy intézmény legfeljebb 15-20 km sugarú körzete. Meg kell állapítanunk, hogy ezek a körzetek jelenleg az országnak csupán kis részét fedik le.

A természettudományos élményközpontok és további STEM fókuszú tanulási szinterek fejlődési útja néhány kiemelt, a Mobilishez hasonló komplexitású és jelentős szakmódszertani bázissal bíró science center fejlesztése, valamint az azokhoz kapcsolódó alközpontok hálózatának kialakítása lehet. Az elképzelt alközpontok semmiképpen nem egyedi, nagy értékű berendezéssel felszerelt, turisztikai funkciójú intézmények, ezáltal beruházási igényük jóval szerényebb, ami napjaink megváltozott társadalmi-gazdasági környezetében nyilvánvalóan kritikus szempont. A 2010-es évek több milliárd forintos befektetéssel kialakított élményközpontjaihoz képest a közelmúlt EFOP fejlesztései bizonyítják, hogy jóval szerényebb költségvetésből, néhány százmillió forintos befektetéssel létrehozhatók, majd legalább 3 éven keresztül üzemeltethetők olyan kisebb központok, amelyek akár több tucat oktatási intézmény egyedi igényeit hatékonyan ki tudják szolgálni és évente több tízezer látogatást tudnak lebonyolítani. Ilyen, egy-egy térség számára könnyen, gyorsan és olcsón elérhető intézmények akár már működő közösségi terekben, könyvtárakban, (iskolai) diáklaboratóriumokban létrehozhatók.

A science centerek és alközpontjaik lehetséges hálózati modelljét illusztrálja a 4. ábra, a Széchenyi István Egyetem elsődleges beiskolázási körzetében, a Balatontól északra eső területen. A sematikus térképen azonos színnel jelölt intézmények logikai összetartozást szimbolizálnak, pl. egy nagyobb science center és annak egyedi tematikáját, sajátos oktatásmódszertani megoldásait képviselő kisebb alközpontok együttműködése révén. Ilyen kooperáció alakulhat ki pl. győri központtal és a hozzá kapcsolódó csornai, pápai, kislébéri és komáromi alközponttal.

4. ábra: Science centerek és további non-formális tanulási szinterek lehetséges hálózati modellje az Észak-Dunántúlon

Possible network model of science centers and further non-formal learning arenas in North Transdanubia

Forrás: Saját szerkesztés.

ÖSSZEGZÉS

A nemzetközi szakirodalom megállapításai egyetértenek abban, hogy a science centerek látogatókra gyakorolt hatásai rendkívül pozitívak, mind a tudásszint növekedése, mind a tudományok iránt tanúsított pozitív attitűd kialakítása terén. A rendszeres foglalkozásoknak köszönhetően a résztvevő diákok műszaki-természettudományos szakterületek – és STEM életpályák – iránti nyitottsága nő. A Diáklabor projekthez hasonló, természettudományos oktatást élménypedagógiai módszerekkel kiegészítő programok révén nem csupán a tanulók tudásszintje nő, hanem a megvalósításba bevont pedagógusok módszertani tárháza is gyarapodik, ami a közoktatás színvonalának emelkedéséhez vezet. Amennyiben sikerül biztosítani a rurális térségben működő oktatási intézmények részvételét a hasonló programokban, az áttételesen a vidéki iskolák megtartó erejének – ezáltal a vidék versenyképességének – növekedését eredményezheti.

Kutatásom eredményei alapján a science centerek egyes, jellemző funkciói nagyon eltérő területegységekre fejtenek ki hatást. Míg az országos érdeklődésre számot tartó, turisztikai jellegű attrakciók jóval nagyobb területről, jellemzően a környező nagyobb városokból, vagy akár távoli országrészekből vonzanak egyszeri, vagy legfeljebb ritkán visszatérő látogatót; a jóval mélyebb hatással kecsegtető, kihelyezett iskolai tanórák és egyéb rendszeres, műhelymunka-jellegű foglalkozások résztvevői jóval szűkebb területről érkeznek. Ilyen fejlesztő hatást – a nagyszámú látogatás, valamint a rendszeres utazás idő- és költségigénye miatt – az élményközpontok legfeljebb 15-20 km sugarú körzetükre gyakorolhatnak, ezért az intézmények fejlesztésének javasolt módja a hálózatosodás, költséghatékonyan létrehozható és működtethető kisebb alközpontok hálózata, amely egy-egy klasszikus science center égisze alatt működve jelentős területfejlesztési hatást generálhat.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönettel tartozom a Gróf Bethlen István Kutatóközpontnak a Gróf Bethlen István Erdélyi Nyári Egyetemen való részvétel lehetőségének biztosításáért, valamint a Mobilis Közhasznú Nonprofit Kft. vezetőinek a primer kutatás lehetőségének biztosításáért.

IRODALOM

- Bamberger, Y. – Tal, T. (2008): *An Experience for the Lifelong Journey: The Long Term Effect of a Class Visit to a Science Center*. Visitor Studies, 11/2. 198–212. <https://doi.org/10.1080/10645570802355760>.
- Becker, F. S. (2010): *Why don't young people want to become engineers? Rational reasons for disappointing decisions*. European Journal of Engineering Education, 35/4, 349–366. <https://doi.org/10.1080/03043797.2010.489941>.
- Bencsik A. (2016): *A tudásmenedzsment elméletben és gyakorlatban*. Akadémiai Kiadó, Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789630597845>.
- Caprile, M. – Palmén, R. – Sanz, P. – Dente, G. (2015): *Encouraging STEM Studies for the Labour Market. Study for the EMPL Committee*. European Parliament, Brussels.

- CEDEFOP (2012): *Futures kills supply and demand in Europe – Forecast 2012*. Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Csehné Papp I. (2021): *A munkaerőpiac folyamatai és kihívásai*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Enyedi Gy. (2012): *Városi világ*. Akadémiai Kiadó, Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789630597982>.
- European Committee of the Regions (2019): *Strengthening STE(A)M education in the EU*. <https://cor.europa.eu/en/our-work/Pages/OpinionTimeline.aspx?opId=CDR-6435-2018>. (Letöltés ideje: 2022.06.01.)
- Eurostat (2022): *Students enrolled in tertiary education by education level, programme orientation, sex and field of education*. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=educ_uoe_enrt03&lang=en. (Letöltés ideje: 2022.06.01.)
- Falk, J. H. – Needham, M. D. (2011): *Measuring the Impact of a Science Center on Its Community*. *Journal of Research in Science Teaching*, 48/1. 1–12. <https://doi.org/10.1002/tea.20394>.
- Falk, J. H. – Needham, M. D. – Dierking, L. D. – Prendergast, L. (2014): *International Science Centre Impact Study–FinalReport*. John H. Falk Research, Corvallis.
- Falk, J. H. – Dierking, L. D. – Prendergast Swanger, L. – Staus, N. – Back, M. – Barriault, C. – Catalao, C. – Chambers, C. – Chew, L-L. – Dahl, S. A. – Falla, S. – Gorecki, B. – Lau, T-C. – Lloyd, A. – Martin, J. – Santer, J. – Singer, S. – Solli, A. – Trepanier, G. – Tyystjärvi, K. – Verheyden, P. (2016): *Correlating Science Center Use With Adult Science Literacy: An International, Cross-Institutional Study*. *Science Education*, 100/5. 849–876. <https://doi.org/10.1002/sce.21225>.
- Fekete D. – Rechnitzer J. (2018): *Együtt nagyok – Város és vállalat 25 éve*. Dialógus Campus Kiadó, Budapest.
- Garnett, R. (2002): *The Impact of Science Centres/Museums on their Surrounding Communities: Summary Report*.
- Joyce, A. (2014): *Stimulating interest in STEM careers among students in Europe: Supporting career choice and giving a more realistic view of STEM at work*. European Schoolnet, Brussels. https://www.educationandemployers.org/wp-content/uploads/2014/06/joyce_-_stimulating_interest_in_stem_careers_among_students_in_europe.pdf. (Letöltés ideje: 2022.06.01.)
- Klein S. – Nemeskéri Zs. – Szellő J. – Zádori I. (2021) (szerk.): *A munka jövője: MTMI foglalkozások jövőképe a 21. században*. EDGE 200 Kiadó, Budapest.
- Mészáros R. (2017) (szerk.): *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó, Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789630598774>.
- Persson, P-E. (2000): *Community Impact of Science Centers: Is there Any?* Curator: The Museum Journal, 43/1. 9–18. <https://doi.org/10.1111/j.2151-6952.2000.tb01156.x>.
- Rechnitzer J. (2016): *A területi tőke a városfejlesztésben – A Győr-kód*. Dialógus Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- Somlyódy Péter E. (2008): *A városi térségek a közigazgatási struktúra és a „governance” keresztmetszetében*. *Tér és Társadalom*, 22/1. 28.
- STELLA (2009): *Science Teaching in a Lifelong Learning Approach, Science Education in European Schools, Selected Practices from the STELLA Catalogue*. https://www.stella-science.eu/documents/STELLA_eBook.pdf. (Letöltés ideje: 2022.06.01.)
- Szörényiné Kukorelli I. (2014): *Város és vidéke – térkapcsolatok elemzése Győr térségében*. In: Lados M. (szerk.): *A gazdaságszerkezet és vonzáskörzet alakulása. A Győri Járműipari Körzet, mint a térségi fejlesztés új iránya és eszköze c. kutatás monográfiái 5*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 22–48.

- TALIS (2018): *TALIS 2018 Results (Volume I) – Teachers and School Leaders as Lifelong Learners*. https://read.oecd-ilibrary.org/education/talis-2018-results-volume-i_1d0bc92a-en#page58. <https://doi.org/10.1787/1d0bc92a-en>. (Letöltés ideje: 2022.06.01.)

A Kárpát-medence kisvárosainak és falvainak
elfeledett, kihasználatlan kincsei
Utolsó (utáni) pillanat

The forgotten untapped treasures of the small towns
and villages in the Carpathian Basin
At the last moment or at the point of death

Absztrakt

Nemzeti identitásunk hősök és államférfiak cselekedetein, művészeti alkotásokon és felfedezéseken keresztül épül fel. Az épített örökség egyrészt művészi alkotás, másrészt őrzi a neves tulajdonosok emlékét. Amikor azonban fel szeretnénk keresni őket, sokszor csalódnunk kell. Egyes kastélyok romos állapotúak, termeik üresek, vagy nehéz a megközelíthetőségük. Közgazdasági megközelítésben tudomásul kell vennünk, hogy a javak szűkösen állnak rendelkezésre, az államkassza és az önkormányzatok költségvetése nem kimeríthetetlen. Publikációnkban arra törekszünk, hogy olyan értékekre hívjuk fel a figyelmet, melyekre érdemes lenne pénzüsszegeket átcsoportosítani vagy teret adni a magánszemélyek befektetéseinek. Vizsgálatunk három ország területére terjed ki: Magyarország, Szlovákia és Románia.

Kulcsszavak: nemzeti kincsek, rurális térségek, építészeti emlékek, természeti adottságok, Kárpát-medence

Abstract

Our national identity is built through the actions of heroes and statesmen, works of art, and discoveries. On the one hand, the built heritage is a work of art and, on the other hand, preserves the memory of the famous owners. However, when we want to visit them, we often must be disappointed. Some castles are in a dilapidated state, their halls are empty or difficult to access. We need to acknowledge that goods are scarce in an economic approach, and the treasury and local government budgets are not inexhaustible. The publication begins with a recollection, and we acknowledge that although we still have many neglected architectural monuments, the buildings that preserved the past had an even more difficult fate in the socialist era. Our publication seeks to draw attention to values for which it would be worth reallocating funds or providing an opportunity for private owners to invest. Our study covers three countries: Hungary, Slovakia, and Romania.

Keywords: national treasures, rural areas, architectural monuments, natural features, Carpathian Basin

BEVEZETÉS

Történelmi múltunk épített emlékeit és a természeti kincseket kötelességünk megőrizni. Országos jelentőségű turisztikai célpontoknak az ezredforduló utáni évek megújulást hoztak. A Nemzeti Kastélyprogram és a Nemzeti Várprogram országos jelentőségű kincsek felújításán munkálkodik.^[1] A keszthelyi Festetics kastély vagy a sárospataki Rákóczi vár eddig is nagy vonzerővel rendelkezett, megújulás után korszerűbb lesz a bemutatás, a fiatal látogatók is élményeket szerezhetnek. Azonban, ha nyitott szemmel utazunk a Kárpát-medencében, még sok helyen láthatunk szép, de rendezetlen természeti környezetet, omladozó kastélyokat. Az építmények történelmi jelentőséggel bírnak, de sajnos nem olyan mértékben, hogy állami támogatás járjon a felújítási és megújítási munkálatokra.

Ezeknek a létesítményeknek vagy természeti szépségeknek is van vonzereje, de bevételgeneráló képességük alacsonyabb. Általában állami, önkormányzati tulajdonban vannak, vagy ismételten az eredeti tulajdonos birtokába kerültek, esetleg új tulajdonos jelentkezett. A felújításba eszközölt beruházásnak leginkább a helyi lakosok számára mutatkozna haszna, a rurális vidékeken a magasabb munkanélküliség csökkenthető lenne a létesítmény üzemeltetésével. Az esetlegesen létrejövő vállalkozások is munkát adhatnának a falvak lakosainak. Publikációnkban nem tudjuk az összes kincset és hasznosítási lehetőségeit felsorolni, de igyekszünk példát hozni a következőkre:

- menthetetlen emlékek,
- önkormányzatok által kitalált hasznosíthatóság, mely magába foglalja a turisták általi látogathatóságot,
- régi tulajdonos törekvései,
- család emléket őrző kiállítások,
- új tulajdonos a hagyományokat tisztelve bizonyos közösségi funkciót is biztosít.

Nem tartjuk megfelelő megoldásnak a csak szálláshelyként vagy önkormányzati közösségi épületként való hasznosítást, de a teljes pusztulásnál még ez is jobb megoldást kínál. Az egyes érintett létesítményeket felsoroló részben magyarországi és határon túli történelmi emlékek és természeti látványosságok is szerepelnek. Ez utóbbiak esetében a szomszédos országok önállóan is cselekedhetnek, de amennyiben a magyar nemzethez kötődő értékekről van szó, hazai segítség is elvárható.

MÓDSZERTAN

A tanulmányhoz nem készült különálló szakirodalmi fejezet, az egyes bemutatott eseteknél azonban hivatkozunk az elméleti háttérre, történelmi eseményekre és természeti kincseket bemutató irodalmi művekre. A gyűjtőmunka során számtalan kallódó kincs-

[1] Virág, Zs. (2019): *Az épületek szellemi újjászületése: Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram, The Intellectual Rebirth of Buildings: National Palace and National Castle Program*. Metszet, 10/7. 40–43. <https://doi.org/10.33268/Met.2019.7.5>.

re bukkantunk, amelyek közül kiemeltünk néhány érdekes esetpárt. Ezek hét szempont szerint kerülnek bemutatásra. Legelőször a páratlanul említett építmény, melynek tulajdonosa gróf széki Teleki Kálmán, akinek törekvéseit csak tisztelettel lehet említeni. Minden műemlék és természeti érték esetében más az alaphelyzet, és más a megoldás is. A párba állított esetek a következő jellemzőkkel bírnak.

- A világörökségi védelem lehetőséget teremt az optimális hasznosításra.
- Vallási kegyhelyek esetében a fejlesztésnek nem szabad ütköznie a hely szellemével.
- Az új tulajdonosoknak tekintetbe kell venniük a történelmi értékeket és a helyi közösség igényeit.
- Egy hagyományőrző sajátosságra támaszkodva elindulhatnak a fejlesztési munkálatok, mint például a lovas kultúra.
- Ha a helyhez vagy a tulajdonoshoz negatív emóciók kapcsolódnak, akkor szinte lehetetlen találni olyan egyént vagy szervezetet, amely a felújítást támogatná.
- Nehezen összeegyeztethető, de nem megoldhatatlan az egyedi flóra és fauna védelme melletti turizmust generáló beruházás.

1. GERNYESZEG

A több évszázados múltra, harcos és politikus ősökre visszatekintő széki Teleki család szerencsésnek tarthatja magát. XIII. Mihály gróf utódai pereltek és visszakapták a román államtól gernyeszegi birtokukat. A terület azonban nem minden, a kisajátítás óta felbecsülhetetlen kincsek tűntek el. Kálmán gróf és felesége életcéljának tekinti a kastély felújítását és hasznosítását (1. kép). A kastély felújítása az anyagi lehetőségek függvényében lépésről lépésre halad.^[2] A látogatóknak kiállításaként tudják bemutatni a megmaradt értékeket és a szocializmus idején megvalósult egészségügyi hasznosítást. Rendezvényeket is gyakran tartanak a birtokon, a gróf Bethlen István Kutatóközpont által szervezett konferencián volt szerencsénk a tulajdonosok vendégszeretetéét élvezni, és a nagy múltú falakhoz illő témájú előadásunkat megtartani. A továbbiakban az ott elhangzottakhoz kapcsolható eredmények kerülnek bemutatásra.

[2] Marosi, I. (2009): *Örökbe hagyott beszélgetés gróf Teleki Mihállyal*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csík-szereda. ISBN: 978-973-665-086-4.

1. kép: Gernyeszegi Teleki kastély
Teleki Castle, Gernyeszeg

Forrás: Saját készítés.

2. TALIÁNDÖRÖGD ÉS SALFÖLD

Kegyhelynek minősülnek az olyan templomok, vagy szent helyek, ahova csoda vagy történelmi vonatkozás miatt sok hívő látogat el. Taliándörögdi lakossága a Szent András templom romjait kegyhegynek tartja. A település a művészetek völgye kulturális fesztivál kapcsán ismert, és évekkel ezelőtt a romnál is művészeti előadásokat tartottak. Sajnos a tömeges turizmus, a kikapcsolódni vágyó tömegek viselkedése és a hely szelleme nem volt összeegyeztethető. Mi lenne a helyes megoldás az egyházzal kötődő különleges jelentőségű emlékhelyek esetében? Dörögdot 1249-ben említik először. Már a Római Birodalom idején lakott település volt. A templomot Szent András tiszteletére a XIV. század elején Dörögdi Miklós egri püspök építette. Ezen korból maradt fenn egy vöröshomokkőből faragott keresztelőmedence, mely napjainkban a taliándörögdi plébániatemplom szenteltvíztartójául szolgál. Dörögdi Miklós 1347 körül teljesen átalakította és megnagyobbította a templomot kora-gótikus stílusban. A templomot és a környező településeket, Alsó- és Felső-Dörögdot 1548-ban pusztították el a törökök. A falu az erdő fedezékében épült újjá.

A Dörögdi család fiúágon való kihalása után vizeki Tallián Ferenc lovassági ezredes és feleségét iktatták be a birtokba. A keleti szentélyfal még ma is közel 20 méter magas, a szentély művészi faragású ívbordái viszonylag épek. A szentély keleti végén

magas és keskeny koragótikus ablak található, kisebb méretű ablakok helyezkednek el a másik oldalakon is. Először 1880 körül végeztek ásatást a templom körül. 1975-ben a templom körül bronzkori urnasírt találtak, ezenkívül a templomban közel száz sírra bukkantak. A templom eredeti méretének körülbelül harmada maradt meg viszonylagos épségben, a többi az enyészeté lett. A templomrom azt sugallja az oda látogatóknak, hogy csendesen, önmagukba fordulva elmélkedjenek a múlttól és a középkor elején ide eltemetett emberekről. Valóban nem arra alkalmas a hely, hogy színházi előadásokon, koncerteken tömegek szórakozzanak. A település lakosaival beszélve megtudtuk, hogy az anyagi előnyök ellenére az itt lakók nem kívánják, hogy ismét rendezvényhelyszínné váljon településük kincse. A megtartó felújításra vannak terveik, de más jellegű elképzeléseik alakultak ki. Valószínűleg követniük kellene a szintén a Balaton-felvidéken található salgföldi Pálos kolostor tanulságait. A Pálos az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend, Boldog Özséb az Esztergom környéki remetéből szervezett először Pálos közösséget.^[3]

A kolostorromig nem lehet közvetlenül gépkocsival eljutni, csak fél óras gyalogút után pillanthatjuk meg az erdő mélyén található romot. Az ilyen hangulatú helyekre nem illő vendéglátóhelyeket, ajándéküzleteket telepíteni. Salföldi látogatók azonban autójukhoz visszatérve hangulatos vendéglátóhelyen tölthetik idejüket. Ilyen felújítás lenne szükséges a taliándörögdi templomnál is, ahol a helyszínen a felfrissülést csak tiszta, hideg víz és a látvány nyújtja.^[4]

Nem véletlenül települtek a Balaton-felvidékre a dolgos pálosok, az egyedülálló klíma miatt több mint 30féle gyógynövény terem meg a vidéken.^[5]

3. KOLTAI VIDOS KASTÉLY ÉS KÜKÜLLÓVÁR

Bevezetőnkben már említettük, hogy az olyan hasznosítás, melyben a nagyközönség nem láthatja a megújított szépségeket, nem azonos a tökéletes megoldással, de jobb, mintha az enyészet lenne úrra. A vas megyei Nemeskoltán található Vidos kastélyra büszkék a helybeliek (2. kép). Néhány évvel ezelőtt még ténylegesen rom volt, de az új tulajdonos több lépésben felújítást végeztetett és tervez a jövőben. Megújul a környező park és a halakkal, teknősökkel belakott tó is. Az új tulajdonos nem magyar állampolgár, nyugdíjas éveit szándékozik a kastélyban tölteni. Reméljük, hogy nem teljesen saját célra használja a birtokot, hanem valamilyen szinten a helyiek számára is szervez rendezvényt és látogatási lehetőséget. Néhány legenda fűződik a rezidenciához. A háború előtti utolsó tulajdonos a család kincseit az üvegházban rejtette el,

[3] Tarján, M. T. (2022): *Meghal Boldog Özséb, a pálos rend megalapítója*. Rubicon online. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1270_januar_20_meghal_boldog_ozseb_a_palos_rend_megalapitoja/ (Letöltés ideje: 2022.09.03.)

[4] Romhányi, B. (2016): *Heremitae – monachi – fratres*. Szempontok a pálos rend történetének újragondolásához. In: *Pálosaink és Pécs*. Szent István Társulat, Budapest. 9–23.

[5] Némethy, S. – Takács, T. – Szemethy, L. – Lagerqvist, B. – Barócsi, Z. – Dinya, A. – Peterffy, I. (2020): *Collection, cultivation and processing of medicinal plants, herbs and spices in the Balaton Ecomuseum-herbalmedicine as intangible cultural heritage*. *Ecocycles*, 6/1. 52–87.

melyet a megszálló szovjet hadsereg megtalált. Ez természetesen csak egy legenda, és lehet, hogy az értékek még mindig a parkban vannak elásva.^[6]

Ha példát keresünk arra, hogy magántulajdonos a birtokába került értéket egyszerre használja saját célra és a közönségnek is bemutatja, akkor más léptékű, de nagyon jó példa a Bethlen kastélyt felvásárló borkereskedő Jidvei család. A bor- és pezsgőgyár tulajdonosa azzal a feltétellel vásárolhatta meg az utolsó Haller gróf unokájától, hogy nem változtat az épület történeti jellegén. Az új tulajdonos ígéretét betartotta, sőt ma turistacsoportok csodálhatják meg a történelmi emlékeket Küküllővár település mellett. A jelenlegi tulajdonos megeremtette az összhangot a saját lakóterület, a borbirtok és borkóstoló, a szálláshely és a kastély között. Talán úgy érezte, hogy a gazdagság társadalmi felelősséggel jár. Azt a szellemiséget tükrözi ez a hozzáállás, amelyet a reformkor magyar nemessége mutatott. Felelősség és áldozat, mely nem ellentétes a profittermelési szándékkal.^[7]

2. kép: Nemeskoltai Vidos kastély
Vidos Castle, Nemeskolta

Forrás: Saját készítés.

4. LEÁNYVÁR ÉS A FERTŐ TÓ

A cikkünkben szereplő következő kincs a szlovákiai Izsa határában található római tábor maradványa. Pannónia legészakibb katonai támaszpontja a Duna túlsó partján védte a bi-

[6] Arcanum (2022): *Kolta. Vidos-kastély*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarország-varmegyei-es-varosai-1/vas-varmegye-1C4AE/vasvarmegye-kozsegei-1C5BD/kolta-vidos-kastely-1C868/> (Letöltés ideje: 2022.09.03.)

[7] Dobszay T. (2019): *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Országház Könyvkiadó, Budapest.

rodalmat. Leányvárnak nevezik a helyiek, római neve Kelemantia volt. A területen ásásokat végeztek, a leletek jórészt Komárnoba kerültek. A helyszínen az építmények maradványait csodálhatjuk meg. Kőtáblák mutatják meg az érdeklődőknek, hogy miként nézhetett ki, illetve milyen funkciója volt egy adott maradványnak. Már az UNESCO világörökség listáján is szerepel 2021. július 30. óta. Az erőd romja a Limes Romanus vonalán található. Ez a szárazföldi határvonal három alkotóelemből állt. Kerítésből vagy kőfalból, árokból és őrtornyokból.

A Leányvár elnevezést a legenda szerint Valentinianus császár találta ki, mivel itt kívánta tartani kedveseit. A szabadtéri múzeum egész évben megtekinthető, de a látogatószám növeléséhez a szlovák állam a vállalkozók, valamint az önkormányzat aktív lépéseire is számít. A világörökségi védelem elő fogja segíteni, hogy a tábor a megfelelő helyre kerüljön az ország turisztikai térképén. A régészeti kutatásoknak is új lendületet ad a cím elnyerése. Még nem bizonyított, de a szonáros vizsgálatok alapján nagyon valószínű, hogy a római korban egy Dunán átívelő híd segítségével közlekedtek a katonai és a polgári város között.^[8]

Ha egy épített emlék vagy terület megkapja a világörökségi védeltséget, akkor biztosak lehetünk benne, hogy a cím által kötelezve van, a vállalkozók fantáziáját megmozgatva a hely szelleméhez illeszkedő beruházások valósulnak meg. A Fertő tó magyarországi területe újabban beruházási helyszín, de lakossági vitákat generál a tó beépítettsége. Biztosak vagyunk benne, hogy végeredményben olyan megoldás születik, mely a sós vízű sztyepp tó növény- és állatvilágát kíméli, és a természetes állóvizek turistavonzó képességét is kihasználja.^[9]

5. FENÉKPUSZTA ÉS KISBÉR

A fenékpusztai majorság területén valamikor egy versenylovakat nevelő ménes volt található. A pusztuló majorság és a Festetics kiskastély, Keszthely közelében található. Az épületegyüttesnek szerencséje van, egyrészt mivel a tulajdonos a keszthelyi Helikon Kastélymúzeum, másrészt mivel a lovas kultúrára alapozó felújításoknak pártolója a jelenlegi kormányzat. Először a pozitív mintát, a példát említjük, majd informálunk a Balaton környéki munkálatokról. A benchmarking alapjául szolgáló település Kisbér. Ott is található egy kiskastély, mely a Batthyányiakhoz köthető. A kastély 2010-ben felújításon esett át, és a kapcsolódó mintagazdaság elemeibe is investáltak. A település középpontjában található a lovarda, melyben ismét kitűnő felmenőkkel rendelkező lovak kaptak otthont. Mindez a lovas kultúra felelevenítésével kezdődött.

Ami bonyolítja a helyzetet, hogy egy késő római temetkezési hely található a közelben. A kastély és a majorság felújítása csak a római kori emlékek feltárása után kezdődhet meg. A kancaistálló udvarán található egy közel három méter széles római kori kőfal. A két korszak emlékeit párhuzamosan kell megőrizni. Fenékpusztának több

[8] Szalai, Á. (2021): *Világörökségi védelem és egy óriási szenzáció Izsán*. Felvidék.ma. <https://felvidek.ma/2021/08/vilagoroksegi-vedelem-es-egy-oriasi-szenzacio-izsan/> (Letöltés ideje: 2022.08.22.)

[9] Kulbert, Z. (2010): *A világörökségek szerepe a nyugat-dunántúli régió turizmusfejlesztésében*. Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok, 5/1-2. 14–20.

turisztikai esélye van, mint Kisbérnek.^[10] Egyrészt a Balaton hat kilométerre található, másrészt Fenékpusztá területén egy római erőd állt, 44 toronnyal és robosztus falakkal. Valószínűleg a Valcum nevet viselte. Ezen túlmenően itt található Magyarország egyik legfontosabb madárgyűrűző és vonuláskutató állomása.^[11] Ha ehhez csatlakozik majd a felújított kiskastély és a lovas kultúrára alapozó majorság, akkor valószínűleg nagy turisztikai vonzerőt fog gyakorolni. Mindez jórészt a keszthelyi székhelyű tulajdonos szervezetnek köszönhető.

Középiskolás diákok kapnak itt lovas képzést szakközépiskolai keretek között. A kisbéri legendás paripa, Kincsem médiaszereplése minden bizonnyal hozzásegítette a település nevezetességeit a felújításhoz. Kincsem Kisbéren született a Blaskovich birtokon. 54 versenyben állt starthoz, és minden alkalommal győzött. A média a lovat összekötötte a szabadságharc leverése utáni passzív ellenállással. Mivel nemzeti létünk jelképévé vált, így szülőhelye is turisztikai érdeklődésre tarthat számot. Kisbéren folyamatos a fejlődés, egyéb ötletes látnivalók is csatlakoznak a lovarda és a kastély kettőséhez. Bízunk benne, hogy a még romokban álló Fenékpusztá hasonló utat fog bejárni.

6. ÖRDÖGKÚT ÉS DUNA-PART

A román állam szigorúan ítéli meg a háborús bűnösség kérdését. Néhány magyar és román származású nemes és író megítélése eltérő. Véleményalkotás nélkül közöljük, hogy Románia számára Bay Ferenc egykori kastélytulajdonos háborús bűnösnek minősül. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között a család omladozó kastélyát sem az állam, sem az önkormányzat nem kívánta felújítani. A település polgármestere maga kérte, hogy az építményt vegyék le az örökségvédelmi listáról. A Bay családnak a történelmi múltban sok pozitív hírnévre szert tett tagja volt, de a helyi közösség a XX. század eseményei alapján ítélte. A kastély végül összedőlt a tudatos bontásoknak és az elhanyagoltságnak köszönhetően. A hosszú távú tervek között szerepel, hogy a kastély helyén kerül megépítésre a polgármesteri hivatal új épülete. A település vezetői szerint a kastély romjai rossz helyen vannak, gátját képezik a falu fejlődésének, helyére orvosi rendelőt, lakásokat és sportkomplexumot építenének. A korábbi tulajdonosok közül érdemes megemlíteni a Dobai családot, a Drágfi családot, gróf Kornis Ferencet és báró Kemény Jánost. A Bánffy család leszármazottai is birtokolták a területet.^[12]

Budapest szélén, a pünkösdfürdői Duna-parton áll egy sok éve elhagyott épület. Mintha az egykori tulajdonos neve és kényszerűségből elkövetett tette átkot szórna a fa-

[10] Rizos, E. (2013): Keszthely-Fenékpusztá and the Danube from late antiquity to the Middle Ages. In: Heinrich-Tamáská, Orsolya (Hrsg.): *Keszthely-Fenékpusztá im Kontext Spätantiker Kontinuitätsforschung Zwischen Noricum Und Moesia* (Castellum Pannonicum Pelsonense 2; distributed by Verlag Marie Leidorf, Rahden 2011). S. 728, Abb. 269, Taf. 25, Beilage 1. ISBN 978-3-89646-152-0. EUR. 54.80. *Journal of Roman Archaeology*, 26. 898–903.

[11] Fülöp, B. – Pacsai, B. – Bódis, J. (2020): *Az esetleges természetvédelmi kezelések szerepe a botanikai értékek megőrzésében – Esettanulmány a Balaton partjáról*. Gyepgazdálkodási Közlemények, 18/1-2. 15–23.

[12] Burnichioiu, I. (2017): *The Historical Residential Architecture under Totalitarian Regimes and after the Romanian Case*. *Annales Universitatis Apulensis*. Series Historica, 21/1. 13–44.

lakra. A trianoni békeszerződés aláírását az akkor regnáló magyar kormány nem utasíthatta vissza, de az aláírásra senki sem akart vállalkozni. Végül a kormányban nem túl jelentős szerepet játszó személyeket Drasche Lázár Alfrédot és Benárd Ágostot jelölték ki a megbélyegző feladatra.^[13] Az említett villa Benárd volt népjóléti miniszter tulajdona volt. A heves természetű, szívesen párbajozó orvos-politikus nem érdemelte meg az aláírás miatti átkokat, bár korántsem volt büntelen. A megvásárolt telken építkezve a házat összeépítette az ott talált Árpád-kori romokkal. Ezzel még mindig jobb megoldást talált a megőrzéshez, mintha hagyta volna, hogy az építési anyagot a lakosok elhordják. Villájára és a benne található Árpád-kori romokra nem akad vásárló, valószínűleg az aláírás bélyege tartja vissza a lehetséges tulajdonosokat.^[14]

A két példát azért fűztük egybe, mert általuk szeretnénk volna bemutatni, hogy milyen mértékben függ a műemlékek megőrzése az utolsó tulajdonosok tetteitől és hírnevétől.

7. REMETE-BARLANG ÉS AGGTELEK

Természeti kincsek turisztikai hasznosítása a megfelelő egyensúlyi pont megtalálásán múlik. A Kárpát-medencében több barlang található. Egyesek köré komplex vendéglátó és árusító hely települt, vezetett túrák során ismerkedhetünk meg a szépségekkel. Más barlangokról csak kevesen tudnak, és még a látogatók sincsenek tisztában a menedékben talált régészeti leletekkel. Budapest határán kívül található, a területet Nagykovács-hoz sorolják, és egy helybéli hölgy hívta fel rá a figyelmünket. Érkeznek ugyan látogatók, de még korántsem olyan mennyiségben, hogy az egyedülálló barlangi flórát és faunát károsítsák. A barlang tulajdonképpen nem is egy egységből áll, a régészeti feltárások során 21 barlangot, mélyedést, kőfülkét vizsgáltak (3. kép).

[13] Vizi, L. T. (2010): *A trianoni diktátum aláírója: a miniszter Benárd Ágoston*. Közép-Európai Közlemények, 3/3. 67–79.

[14] Kolozsi, Á. (2020): *Árpád-kori templomromok a pünkösdfürdői üdülőben. A Benárd-villa titkai*. <https://obudaianziksz.hu/arpad-kori-templomromok-a-punkosdfurdoi-uduloben/>. (Letöltés ideje: 2022.08.15.)

3. kép: Kilátás a Remete-barlangból
View from Remete Cave

Forrás: <https://ilovedunakanyar.hu/dunakanyar/remete-barlang-nagymaros/>.

Jelenleg a terület csak száraz időben és gyakorlott túrázók által megközelíthető. Nem természetidegen faépítményekkel azonban ez a két hiányosság orvosolható lehetne. A barlangi ásatások során talált kincseket legalább táblákon, vagy másolatok formájában érdemes lenne a nagyközönségnek is bemutatni.

A kőkort kutató régészek a mezolitik korszak lelőhelyeként tartják számon a barlangot. A barlangok kutatása során 13 különböző korszakot és ennek megfelelő eltérő földrétegeket különböztetnek meg. Hozzáértők számára az egyik legfontosabb lelet a tizedik rétegben talált obszidián penge. Az ember jelenlétéhez köthető különleges szerszámon kívül az elszenesedett fadarabokat is azonosították. A vizsgált korszakban tölgy, mogyoró, galagonya és kőrisfa megtalálható volt a vidéken. Állattani leleteket is találtak, és ezekből arra a következtetésre jutottak, hogy a ma Budapesthez közeli területen sarki hófajd, alpesi hófajd, horgas szőrű denevér, közönséges vakond, mezei nyúl, kisfülű pocoknyúl, csíkos szöcskegér és hermelin is lakott. Az emlősfanát tekintve az ásatási réteg a pleisztocén végére és a korai holocénra tehető állatnyomokat tartalmaz.^[15]

[15] Szegedi, K. I. (2021): Nagykovácsi-Remete-barlang 10. rétegének időrendi kérdései (Chronological issues of Layer 10 in Nagykovácsi-Remete-cave). In: Faragó N. – Király A. –Szegedi K. I. (szerk.): *A tealevelektől a levélhegyekig. Tanulmányok Mester Zsolt tiszteletére 60. születésnapja alkalmából*. ELTE BTK Régészettudományi Intézet, Budapest. 95–103. <https://doi.org/10.23898/litikumsi01a05>.

A barlang szigorúan védett, a Duna-Ipoly Nemzeti Park területén található. Remélhetőleg a Nemzeti Park munkatársai találnak olyan pályázati lehetőséget, mellyel a barlang látogatottságát annak veszélyeztetése nélkül növelhetik. Például szolgálhat a mindnyájunk által ismert Aggteleki cseppkőbarlang, ahol a sok turista ellenére háborítatlanul él a barlangi vakgöte és a foltos szalamandra.^[16]

ÖSSZEGZÉS

A tanulmányban a Kárpát-medence területén található kisebb jelentőségű és mégis egyedi természeti kincsekkel és építészeti emlékekkel ismerkedhetünk meg. Több probléma és megoldási lehetőség került bemutatásra, de korántsem merítettük ki az adódó lehetőségeket. A folyóirat szellemisége illeszkedik a kutatáshoz, és további lehetőségeket kínál. Egy adott emlékhelyet tökéletesen ismerő, a problémákkal és a lehetőségekkel tisztában lévő szerző tanulságos és olvasmányos művekkel gazdagíthatná a folyóiratot. Ha ezzel sikerül az illetékesek figyelmét akár egyetlen esetben is felhívni, már nem volt hiábavaló a témát napirendre tűzni. Az államok, az önkormányzatok, egyesületek, civil szervezetek önállóan vagy összefogva cselekedhetnek a megfelelő kihasználtságért.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönjük a Gróf Bethlen István Kutatóközpontnak, hogy az általunk vizsgált témáktól távolabb álló, de rendkívül fontos területről publikálhatunk, és Dr. Fekete Dávid docens úrnak a konferencián való részvételi lehetőséget.

IRODALOM

- Arcanum (2022): *Kolta. Vidos-kastély*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/vas-varmegye-1C4AE/vasvarmegye-kozsegei-1C5BD/kolta-vidos-kastely-1C868/> (Letöltés ideje: 2022.09.03.)
- Burnichioiu, I. (2017): *The Historical Residential Architecture under Totalitarian Regimes and after the Romanian Case. Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 21/1. 13–44.
- Dobszay T. (2019): *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Országház Könyvkiadó, Budapest.
- Fülöp, B. – Pacsai, B. – Bódis, J. (2020): *Az esetleges természetvédelmi kezelések szerepe a botanikai értékek megőrzésében – Esettanulmány a Balaton partjáról*. Gyepgazdálkodási Közlemények, 18/1-2. 15–23.
- Kolozsi, Á. (2020): *Árpád-kori templomromok a pünkösdfürdői üdülőben. A Benárd-villa titkai*. <https://obudaianziksz.hu/arpad-kori-templomromok-a-punkosdfurdoi-uduloben/>. (Letöltés ideje: 2022.08.15.)

[16] Vörös, J. – Dankovics, R. – Harnos, K. – Dobay, G. – Kiss, I. (2010): *A foltos szalamandra (Salamandrasalamandra) előfordulása és természetvédelmi helyzete Magyarországon*. Állattani Közlemények, 95/1. 121–149.

- Kulbert, Z. (2010): *A világörökségek szerepe a nyugat-dunántúli régió turizmusfejlesztésében*. Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok, 5/1-2. 14–20.
- Marosi, I. (2009): *Örökbe hagyott beszélgetés gróf Teleki Mihállyal*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csikszereda. ISBN: 978-973-665-086-4.
- Némethy, S. – Takács, T. – Szemethy, L. – Lagerqvist, B. – Barócsi, Z. – Dinya, A. – Peterffy, I. (2020): *Collection, cultivation and processing of medicinal plants, herbs and spices in the Balaton Ecomuseum—herbal medicine as intangible cultural heritage*. Ecocycles, 6/1. 52–87.
- Rizos, E. (2013): *Keszthely-Fenekpuszta and the Danube from late antiquity to the Middle Ages*. In: Heinrich-Tamáská, Orsolya (Hrsg.): *Keszthely-Fenekpuszta im Kontext Spätantiker Kontinuitätsforschung Zwischen Noricum Und Moesia (Castellum Pannonicum Pelsonense 2; distributed by Verlag Marie Leidorf, Rahden 2011)*. S. 728, Abb. 269, Taf. 25, Beilage 1. ISBN 978-3-89646-152-0. EUR. 54.80. *Journal of Roman Archaeology*, 26. 898–903.
- Romhányi, B. (2016): *Heremitae – monachi – fratres*. Szempontok a pálos rend történetének újragondolásához. In: *Pálosaink és Pécs*. Szent István Társulat, Budapest. 9–23.
- Szalai, Á. (2021): *Világörökségi védelem és egy óriási szenzáció Izsán*. Felvidék.ma. <https://felvidek.ma/2021/08/vilagoroksegi-vedelem-es-egy-oriasi-szenzacio-izsan/> (Letöltés ideje: 2022.08.22.)
- Szegedi, K. I. (2021): *Nagykovácsi-Remete-barlang 10. rétegének időrendi kérdései (Chronological issues of Layer 10 in Nagykovácsi-Remete-cave)*. In: Faragó N. – Király A. – Szegedi K. I. (szerk.): *A tealevelektől a levélhegyekig. Tanulmányok Mester Zsolt tiszteletére 60. születésnapja alkalmából*. ELTE BTK Régészettudományi Intézet, Budapest. 95–103. <https://doi.org/10.23898/litikumsi01a05>.
- Tarján, M. T. (2022): *Meghal Boldog Özséb, a pálos rend megalapítója*. Rubicon online. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1270_januar_20_meghal_boldog_ozseb_a_palos_rend_megalapitoja/ (Letöltés ideje: 2022.09.03.)
- Virág, Zs. (2019): *Az épületek szellemi újjászületése: Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram, The Intellectual Rebirth of Buildings: National Palace and National Castle Program*. *Metszet*, 10/7. 40–43. <https://doi.org/10.33268/Met.2019.7.5>.
- Vizi, L. T. (2010): *A trianoni diktátum aláírója: a miniszter Benárd Ágoston*. *Közép-Európai Közlemények*, 3/3. 67–79.
- Vörös, J. – Dankovics, R. – Harnos, K. – Dobay, G. – Kiss, I. (2010): *A foltos szalamandra (Salamandrasalamandra) előfordulása és természetvédelmi helyzete Magyarországon*. *Állattani Közlemények*, 95/1. 121–149.

Határon átnyúló turisztikai desztinációk megteremtésének lehetőségei Kelet-Közép-Európában

Potential of creating cross-border tourism destination in East-Central Europe

Absztrakt

A turizmusfejlesztés napjaink egyik népszerű eszköze a területi egyenlőtlenségek mérséklésére, számos térség a kiugrási lehetőséget a turizmusban látja. Nincs ez másképpen a határon átnyúló programok esetében sem. A tanulmány a határon átnyúló turisztikai desztinációk megteremtését vizsgálja három előzetesen kiválasztott térségben az elmúlt két uniós programozási időszakban a magyar-horvát, a magyar-szlovén és az észak-nyugati magyar-szlovák határvidéken. A kutatás eredményeképpen megállapításra került, hogy a határ menti országok közötti együttműködés csak kevés esetben irányul(t) valóban a határokat figyelmen kívül hagyó, egységes fogadóterületek kialakítására, és a programok megvalósítását követően a határon átnyúló desztináció mint értékesíthető turisztikai termék nem jött létre.

Kulcsszavak: turizmus, regionalitás, határon átnyúló desztináció

Abstract

Tourism development is one of today's popular tools for mitigating regional inequalities, and many regions see tourism as a breakout-opportunity. This is no different for cross-border programs. The study examines the creation of cross-border tourist destinations in three pre-selected regions in the last two EU programming periods: the Hungarian-Croatian, Hungarian-Slovenian and north-western Hungarian-Slovak border regions. As a result of the research, it was established that only in a few cases did the cooperation between the border countries really focus on the creation of unified reception areas that ignore the borders, and after the implementation of the programs, the cross-border destination as a marketable tourist product was not created.

Keywords: tourism, regionalism, cross-border tourism destination

JEL: L83 Tourism, R58 Regional Development Planning and Policy

BEVEZETÉS

A területi egyenlőtlenség, illetve a területi különbségek mérséklésére irányuló folyamatok több, mint fél évszázados múltra tekintenek vissza.^[1] Ezzel szoros összefüggésben

[1] Rechnitzer J. (2016): *A jövő terei, a tér jövője*. Magyar Tudomány, 177/8.

sokat kutatott téma a „határ mint sajátos szerkezetű térelem”,^[2] illetve a határmentiség gondolatisága. A kelet-közép-európai régióban a téma különösen aktuálissá az érintett országok uniós csatlakozásával vált; a társadalmi és gazdasági folyamatok megértését több tucatnyi tanulmány segítette és segíti ma is. A tudományos dolgozatok közös megállapítása, hogy a globalizáció és a regionális folyamatok hatására a piaci szereplők közötti verseny is egyre inkább globálissá válik, legyen szó az iparról, a szolgáltatási szektorról, vagy éppen a turizmusról. A nemzetközi piacra lépés és a versenyben maradás egyik lehetőségét a közös ismérvekre alapozott összekapcsolódás jelentheti, amely a mindenkorai nemzethatároktól független szinergián alapul.

A kutatás fókuszában Magyarország és a szomszédos kelet-közép-európai országok által érintett, turisztikai szempontból értelmezhető térségek állnak. A vizsgálat tárgyát tekintve 3 térség került kiválasztásra: a magyar-horvát, a magyar-szlovén és a magyar-szlovák határvidék. Utóbbi esetében – a terület nagyméretű kiterjedtsége okán és az összehasonlíthatóság érdekében – további területi korlátozás történt az észak-nyugati határvidékre. A kutatás célja annak megállapítása, hogy a vizsgálat alá vont határmenti térségek ma értelmezhető-e egységes turisztikai fogadóterületként, illetve, hogy a fejlesztési források révén megvalósult programok és beruházások hozzájárultak/hozzájárulnak-e a határon átnyúló turisztikai desztinációk megteremtéséhez?

Egy dolog egészen bizonyos, amelyet a turisztikai desztinációk kialakításával és fenntartható fejlesztésével foglalkozó szakirodalom is megerősít: a sikeres turisztikai desztináció megteremtése és fenntartása többtényezős folyamat (legyen szó nemzethatárokon belüli vagy azokon átnyúló térségekről), amelyek egy része olyan külső adottság, ami nem (vagy csak nagyon kis mértékben) befolyásolható.

Amíg az adott területi egység a saját országán belül nem tölt be stabil pozíciót és hátrányos helyzetű térségnek tekinthető, addig a nemzeteken túlmutató integráció megvalósításának nincs reális esélye.

Ezentúl, ha még ez a feltétel is adott, földrajzi, társadalmi, kulturális és politikai tényezők sokasága befolyásolja a határon átnyúló turisztikai desztinációk megteremtését és fenntarthatóságát.

A tanulmány három fő egységből áll. Az elméleti alátámasztás részét képezik a határral és határmentiséggel foglalkozó tanulmányok, illetve a turisztikai térségeket kutató tudományos művek vizsgálata, amelyek segítségével a határon átnyúló turisztikai térség definíciója viszonylag egzakt módon meghatározható. A második fejezetet Kelet-Közép-Európa és ezen belül a 3 kiválasztott térség bemutatása jelenti. A harmadik rész maga a primer kutatás, amelynek bázisát a Magyarország csatlakozása óta eltelt két teljes programozási időszak (2007–2013 és 2014–2020) határon átnyúló együttműködésekét célzó, támogatott, turisztikai célú projektjei jelentik.

[2] Nemes Nagy J. (1998): *A tér a társadalomtudományban*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület „Ember-Település-Régió”, Budapest.

1. TERÜLETI EGYSÉGEK, HATÁRMENTISÉG ÉS TURIZMUS

1.1. A HATÁRMENTI TÉRSÉG GONDOLATISÁGA

A földrajztudomány nemcsak a fizikai tér és objektumok alapján vizsgálja a területi egységeket, elemzi a kapcsolódó társadalmi és gazdasági jelenségeket is, amely szemléletmóddal „az egyes jelenségek térbeli lokalizációja révén alkot teret”^[3] „A térbeli szerveződés hierarchiájának különböző lépcsőin álló területi egységeket – tájakat, térségeket, régiókat, tartományokat, államokat – a határ választja el egymástól.”^[4]

A határ menti területeken élők életét, mindennapjait – még ha ma az Európai Unión belül nincsenek is határok – a határ jelenléte, amely egyszerre jelenthet korlátozó tényezőt, de végtelen lehetőséget is – jelentősen befolyásolja. A periféria az uniós integrációs törekvések egyik meghatározó kérdésköre, különös tekintettel a területi, társadalmi (etnikai) és a gazdasági fejlettségi különbségekből adódó problémákra. Az országhatárok mentén fekvő peremvidékek sok esetben halmozottan hátrányosak. Természetesen a határmentiség nem jelent szükségszerűen egyben perifériát is, de az integrációs folyamatok támogatásában meghatározó tényező.

Hartl (2016) szerint a határon átnyúló együttműködések lehetőségét a társadalmi, politikai, gazdasági, földrajzi és kulturális tényezők befolyásolják. Integrált (határ)térség pedig abban az esetben jön létre, ha stabil a területek közötti kapcsolat és az átjárhatóság (emberek és javak) nem korlátozott.^[5]

A Hartl által meghatározott ismérvek számbavétele a turizmusban rejlő potenciál megállapítása során is fontos feladat. Egy-egy sajátosság nemcsak vonzerőként azonosítható, de akár egy adott térség utazási döntést meghatározó attribútuma is lehet.

1.2. TURIZMUS TÉRSZERKEZETI SAJÁTÓSÁGAI

A turizmus napjainkban a globalizáció, illetve az információs és technológiai forradalom hatásainak köszönhetően már nemcsak a klasszikus szabadidős célú utazások helyszínein érhető tetten, a turista jól megkülönböztethető térhasználó a világ bármely pontján.^[6] A turizmussal foglalkozó szakirodalom a „térség” és/vagy a „fogadóterület” eltérő

[3] Rechnitzer J. – Barsi B. – Szabó P. – Németh N. (2003): *A gazdasági térszerkezet vizsgálatát elősegítő új dimenziók, illetve az ezzel kapcsolatos módszerek kutatása*. VÁTI Kht. – Területfejlesztési Igazgatóság Elemző és Értékelő Iroda, Budapest. 20.

[4] Éger Gy. (2001): Térségi és etnikai elemzések: alapfogalmak, értelmezési keretek. In: Éger György – Josef Langer (szerk.): *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. Osiris – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 28.

[5] Hardi T. (2004): *Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása*. Magyar Tudomány, 9.

[6] Zsarnóczky M. (2018): A turizmus térhasználatának sajátosságai, „nem tér” és „mindenképpen látni kell” pontok a Butler-modellben. In: *„Gazdasági és társadalmi útkeresés” XIII. KHEOPS Nemzetközi Tudományos Konferencia tanulmánykötete*. KHEOPS Automobil-Kutató Intézet, Mór.

tématerületek által használt terminológiájából vezeti le a turisztikai desztináció (vagy turisztikai térség) meghatározását. A lehatárolásokkal foglalkozó tanulmányok csaknem mindegyike kihangsúlyozza, hogy a turisztikai desztináció határa nem feltétlenül azonos a közigazgatási egységek határaival. A turisztikai fejlesztések paradoxona ugyanakkor, hogy a deklarált források döntő többségét az adminisztratív földrajzi kötöttség jellemzi, amely nem ad teret és lehetőséget a teljes lehatárolt területeket érintő, célzott fejlesztésekre.

A WTO^[7] 1993. évi meghatározása szerint a turisztikai desztináció „*olyan turisztikai attrakciókkal, intézményekkel, szolgáltatásokkal bíró hely (fogadóterület), amit a turista vagy annak egy csoportja látogatásra kiválaszt, és amit a turisztikai kínálati oldal piacra visz, értékesít*”. A 2017. évben véglegesített Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 a turisztikai térséget két dimenzióban értelmezi:

- egyrészt földrajzilag lehatárolható és egységesen értelmezhető térként, amely a turizmus piacán egységes fogadóterületként jeleníthető meg;
- másrészt keresleti kategóriaként, amely az utazási döntések szintjeként értelmezhető.

A dokumentum szerint a desztináció turisztikai szempontból az a legkisebb értelmezhető térkategória, amely olyan volumenű keresletet generál, amely megfelelő „üzemméretet” biztosít a fenntartható (és nyereséges) üzemeltetéshez.

1.3. TURIZMUS ÉS HATÁRMENTISÉG

A határ menti turizmust két térbeli perspektívából szükséges vizsgálni: egyrészt magára a határvonalra fókuszáló utazások, másrészt a határ menti térségbe irányuló aktivitás szempontjából.^[8] A határra fókuszáló utazások esetében motivációs tényezőként jelent meg a határok átlépése (főleg az idősebb generációk számára), amely tevékenység hozzájárul az utazás élményéhez. A határátlépés és egy másik országban egy adott tevékenység végzése a turizmus egyedi formáinak kialakulásához is vezethet, amelyre aktuális példa a hatósági áruk bevezetése okán a szomszédos országokból a hazánkba irányuló bevásárlóturizmus és benzinturizmus, de ide sorolható a Magyarország észak-nyugati, határ menti területeire irányuló fogorvosi turizmus is, amely formák esetében az elsődleges utazási motivációt a jóval kedvezőbb áruk jelentik. Speciális esete a két fókusz találkozásának az az utazás, amikor a határon átnyúló desztinációban végzett tevékenység azt a különleges élményt nyújtja, hogy egyszerre úgy vagyunk jelen több országban, amely fizikai szempontból nem lehetséges egyetlen más kontextusban sem (pl. vízitúrák a határfolyókon).^[9]

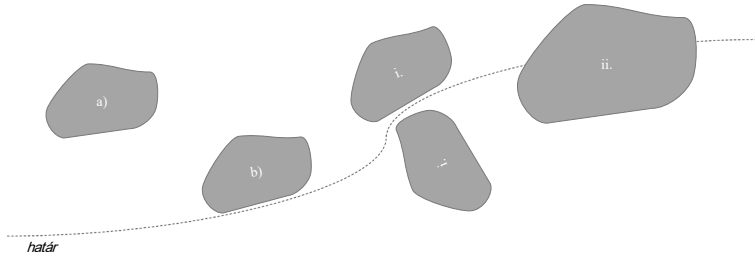
[7] World Tourism Organization, azaz a Világturisztikai Szervezet (későbbi megnevezések szerint már UNWTO)

[8] Timothy D. J. (2000): *Borderlands An Unlikely Tourist Destination?* IBRU Boundary and Security Bulletin, 8/1.

[9] Ryden 1993, idézi Timothy (2000): i. m. 59.

A határon átnyúló térségek egyetlen önálló turisztikai desztinációként történő megjelenésében bár a határ átlépése az utazás részét jelenti, az utazási döntést meghatározó motiváció a fentiektől eltérő.

1. ábra: Turisztikai desztinációk és a határ kapcsolata
Connection between tourism destination and border

Forrás: Matznetter (1979) alapján saját szerkesztés.

Egy más szempontból történő megközelítést jelent a turizmus és a határ közötti kapcsolat térszerkezeti vizsgálata. Matznetter (1979) a határmenti turisztikai térségek esetében három esetet különböztetett meg (1. ábra):

- a. a határvonal messze esik a célterülettől (turisztikai térségtől)
- b. csak a határ egyik oldalán van turisztikai célterület
- c. két országban fekvő turisztikai térség „találkozik” a határnál:
 - i. két önálló desztináció működik a határ két oldalán
 - ii. a két turisztikai térség egybeolvad és létrejön a határon átnyúló turisztikai desztináció.

A határon átnyúló desztinációk vizsgálata szempontjából különösen az utolsó kategória releváns, amelynek okán az elmélet a kutatás eredményeinek értékelése során is felhasználásra kerül.

A fejezetben bemutatott fogalmakból meghatározható a határon átnyúló turisztikai térség fogalma, amely *olyan földrajzilag körülhatárolható és a turisztikai piacon egységes fogadóterületként megjeleníthető integrált határtérséget jelent, amelynek esetében az utazási döntés és az utazás időtartama alatt végzett szabadidős tevékenység független az adminisztratív határoktól.*

2. A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI HATÁRON ÁTNYÚLÓ TÉRSÉGEK KIALAKULÁSÁT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

2.1. A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI INTEGRÁCIÓS FOLYAMATOK EREDMÉNYE

A közös történelem ellenére (vagy éppen azért) Kelet-Közép-Európa országai között éles határvonal húzódik mind a társadalmi (etnikai, kulturális, vallási), mind pedig a politikai és gazdasági területeket illetően. A terület az elmúlt két évszázadban periférikus és/vagy félperiférikus szerepet töltött be a kontinensen, amelyben az egyes országok közötti szerepkör meglehetősen fragmentált. Európa térszerkezet szempontú kutatásai alapvetően a centrum-periféria modellből indulnak ki, ahol Kelet-Közép-Európa országainak általában a periféria szerepe jut, amely meglehetősen megnehezíti a nemzetközi versenyképesség megteremtése általános stratégiai céljának megvalósítását.

A határmentiség előnyeit és az együttműködés adta lehetőségeket kihasználni tudó, „dinamikus határtérségeknek” hazai viszonylatban a határ nyugati és keleti, illetve a déli határ keleti felén található területek tekinthetők, ugyanakkor még mindig akadnak olyan „szélárnékban fekvő határtérségek” (az északi határ keleti részei és déli határvidék nyugati fele), amelyek még ma is halmozottan hátrányos, periférikus területnek számítanak.^[10]

Rechnitzer (2016) „A jövő terei, a tér jövője” című tanulmányában megállapítja, hogy bár élénkülnek a határ menti kapcsolatok és az átjárhatóság lehetőségei is bővülnek, gyakran előfordulnak a párhuzamos (egymást kioltó) fejlesztések, és a projektek az országon belüli igényeknek való megfelelést szolgálják. Pásztor Szabolcs (2020) az elmúlt másfél évtized fejlesztéseit értékelve így fogalmaz: bár a nemzetek közös célja a nyugat-európai országokhoz történő felzárkózás és a modernizáció volt, amelyek révén ugyan jelentős fejlődés tapasztalható, azonban mindeddig egyetlen országnak sem sikerült kiemelkednie a félperifériás helyzetéből, a tényleges integráció és/vagy a közös régió sem jött létre.

2.2. HATÁRMENTI TÉRSÉGEK EGYÜTTMŰKÖDÉSE

A területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény a határ menti térségeket mint sajátos adottságú területeket a kiemelt térségek közé emeli, és célként fogalmazza meg az EU regionális politikájához történő illeszkedés elősegítését, a regionális együttműködésekben rejlő kölcsönös előnyök hasznosítását, továbbá a határ menti térségek összehangolt fejlesztésének elősegítését.

[10] Hardi T. (2008): *A határtérség térszerkezeti jellemzői*. Tér és Társadalom, 22/3.

Az unióhoz 2004-ben 10 ország csatlakozott (döntően kelet-közép-európai országok), amelyek az addigi EU15 országaihoz képest meglehetősen eltérő pozíciót foglaltak el, nemcsak földrajzi elhelyezkedésüket, de gazdasági helyzetüket és társadalmi berendezkedésüket illetően is, ami jelentős hatást gyakorolt a határon átnyúló, regionális politika alakulására. Az eleinte csupán gazdasági téren elindított integrációs törekvések mára számos szakpolitikai terület alap gondolatává váltak, kiemelt figyelemmel a nemzethatárokon átívelő együttműködésekre és a határrégiók szükségleteire. A támogatási források hatására ezért egyre népszerűbbé váltak a határ menti együttműködések, és ma már az uniónak gyakorlatilag nincs olyan határszakasza, ahol ne lenne valamilyen típusú határokon átívelő kooperáció.

A kelet-közép-európai határon átnyúló együttműködések közül kezdetben a legjellemzőbbé az euroregionális együttműködések^[11] váltak. Az eurorégiók tevékenysége az online elérhető információk tanúbizonysága szerint mára kevés kivételtől eltekintve gyakorlatilag megszűnt, mindeközben pedig a globalizáció^[12] hatására felértékelődött a kisebb léptékű szövetségek jelentősége.

A határon átnyúló együttműködések számára jogi személyiséget és keretet nyújtó forma az Európai Területi Társulás (ETT/EGTC).^[13] A szervezetek fejlesztési területei közé tartozik a közlekedés, a környezetvédelem, az oktatás és nevelés, az egészségügy, a K+F és nem utolsósorban a turizmus is. Magyarországon 2008 óta összesen 22 szervezet regisztrált, amelyek több-kevesebb aktivitással tevékenykednek ma is.

Ami a turizmust illeti; az európai uniós turizmuspolitikában a határon átnyúló turisztikai térségek megteremtése nem deklarált cél, melynek okán a határon átnyúló együttműködések támogató programokban, továbbá az eurorégiók és európai területi társulások stratégiáiban is csak elvétve jelenik meg.

3. HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉSEK A KIVÁLASZTOTT TÉRSÉGEKBEN

Nemcsak általánosságban a határ menti együttműködésekre igaz az állítás, miszerint nincs is olyan határszakasza az uniónak, ahol ne létezne ilyen típusú kooperáció, a turisztikai célú együttműködések sora – elsősorban a támogatási forrásoknak köszönhetően – kis túlzással élve, megszámlálhatatlan. A kutatás három kiválasztott határ menti térségben megvalósított turisztikai programokra fókuszál a statisztikai célú területi egységek nomenklatúrája szerinti NUTS3 területi egységek szintjén.

[11] Az eurorégiók olyan intézményszerű együttműködések, amelyben minimálisan két ország partnerei működnek együtt a határ menti térségek fejlesztésének koordinálásában.

[12] A globalizációs folyamatok hatására a lokális tényezők jelentőségének emelkedése. Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés. Térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged. 10–14.

[13] Az Európai Területi Társulás (ETT) olyan jogi személyiséggel és teljes jogképességgel rendelkező szervezet, amely legalább 2 uniós tagállam szereplőit fogja össze. Saját szervezettel, költségvetéssel és szerződésképességgel rendelkezik, ingó és ingatlanvagyonot szerezhet. <https://egtc.kormany.hu>.

3.1. KIVÁLASZTOTT TÉRSÉGEK ÖSSZEGFOGLALÓ BEMUTATÁSA

3.1.1. MAGYARORSZÁG – HORVÁTORSZÁG

Az együttműködés NUTS3 szintjei 3 magyarországi és 7 horvátországi területi egységet érintenek a következők szerint: Zala megye, Somogy megye, Baranya megye, illetve Kapronca-Kőrös (Koprivničko-križevačka), Muraköz (Međimurska), Eszék-Baranya (Osječko-baranjska), Verőce-Drávamente (Virovitičko-podravska), Pozsega-Szlavónia (Požeško-slavonska), Varasd (Varaždinska) és Vukovár-Szerém (Vukovarsko-srijemska) megyék (županija).

A határ menti együttműködés lehetőségeivel érintett megyék mindkét oldalon periférikus területek, az érintett országok legszegényebb részei, a fejlesztés szempontjából nem tartoznak az ún. effektív államterülethez.^[14] A területen a határ a Dráva folyó okán tényleges választóvonalaként működik, amelyet a nyelvi korlátok is megerősítenek; a két oldalon a nemzeti kisebbség aránya alig éri el a 3 ezreléket. A térség alapvetően rurális terület aprófalvas szerkezettel, a meglévő városok kisméretűek, vonzáskörzetük kis hatókörű.

A két ország közötti „turisztikai” kapcsolat az 1960-as évektől kezdődően indult meg elsősorban a kétirányú bevásárlóturizmus szintjén, amelyhez a későbbiekben az egészségturisztikai célú (pl. fürdőzés Harkányban), de alapvetően csak 1-1 napos utazások kapcsolódtak. Az egyébként is hátrányos helyzetű térségnek (bármelyik oldalt tekintve messze fekszik a centrumtól) óriási törést jelentett a délszláv háború.

A határ menti együttműködések stratégiai dokumentumai kitörési pontként azonosítják a turizmust, azonban a források lehívása érdekében kialakított partnerkapcsolatok hatása a turizmus alapvető mutatószámaiban (vendégek, vendégéjszakák) nem érzékelhető.

3.1.2. MAGYARORSZÁG – SZLOVÉNIA

A két ország között nincsenek földrajzi határok; kevés magyar határszakaszon található ennyire egységes természeti táj. A magyar oldalon érintett NUTS3 megyék Vas és Zala, a szlovén terület pedig a Muramente (Pomurska) és a Drávidék (Podravska) régiókat (regija) foglalja magában.

Ahogy a magyar-horvát szakaszon, ezen a területen is rurális vidék, agrárterületek és periférikus helyzet jellemző, a centrumok távoliak és nehezen érhetőek el. A diplomáciai kapcsolat ugyanakkor már a rendszerváltozás időszakában példaértékű volt, ezek elsősorban a határ két oldalán élő magyar és szlovén önazonosság megőrzését célozták.

A '90-es évek előtti bevásárlóturizmus erre a térségre is jellemző volt, de a tényleges szabadidős célú utazások csak a rendszerváltozást követően indultak meg, ahol az érdeklődés elsősorban a fürdők felé irányult (Lenti, Moravske Toplice – Tötszentmárton).

[14] A geopolitikai terminológiában az effektív államterület a teljes nemzetállam azon részét jelenti, ahol az állami szuverenitás megélhető, az intézményrendszer és a közszolgáltatások jól működnek és átlagos viszonyok között könnyedén elérhetőek.

A szakpolitikai dokumentumok a magyar-szlovén együttműködésben kiemelt területnek tekintik a turizmust, amelynek érdekében 2006-ban létrehozták a határ két oldalát összekapcsoló „Muránia Idegenforgalmi Övezet”, és a stratégiai dokumentumok is 1. számú prioritásként emelik ki a fenntartható turizmus megteremtését, azonban ez a marketingkommunikációban ma nem érhető tetten.

Az elsősorban hazánkból Szlovéniába irányuló kiutazások kevésbé érintik a határmenti térséget, a Szlovéniából Magyarországra tett utazások száma pedig a teljes országot érintő beutazások szempontjából nem számottevő.

3.1.3. MAGYARORSZÁG – SZLOVÁKIA

A magyar-szlovák határszakasz Magyarország leghosszabb, 679 km-es határszakasza. A vizsgált területek közül itt az egyik legmagasabb a határ túoldalán a magyar lakta települések aránya. A fejlettségbeli különbségek nyugatról keletre haladva egyre nagyobbak; míg a nyugati szakasz „dinamikus”, a keleti „szélárnyékos” területnek tekinthető.

A kiválasztott terület a Szigetköz és Csallóköz, ahol a Duna formálta a tájat és tette egyedivé Kelet-Közép-Európában. A NUTS3 lehatárolás alapján a magyar oldalon elsősorban Győr-Moson-Sopron megye (kisebb mértékben Komárom-Esztergom megye), a szlovák oldalon pedig 4 területi egység, Nyitra (Nitriansky), Nagyszombat (Trnavský), Pozsony (Bratislavský) és Besztercebánya (Banskobystrický) kerületek (kraj) tartoznak ide.

A kapcsolatokat tekintve a határon átnyúló térségre irányuló törekvések a gazdasági szempontból fejlettebb, nyugati szakaszon erőteljesebbek. A terület az egyik legdinamikusabban fejlődő határrégióknak tekinthető, elsősorban Bécs és Pozsony vonzáskörzete miatt. Az előny ugyanakkor egyben hátrány is a határmenti települések számára, éppen az említett városok központi funkciói miatt, amelynek okán a szlovák oldalon a források döntő része az elmúlt évtizedekben a szlovák fővárosban koncentráldott.

Bár a magyar-szlovák kapcsolatokat a nagypolitikát tekintve nem feltétlenül zökkenőmentesek (főleg a szlovákiai magyar kisebbség helyzetét illetően), mikrotérségi szinten az uniós források rendelkezésre állását követően a kapcsolatok rendkívül aktívvá váltak, és számtalan turisztikai célú, a térségek kínálatát valamilyen módon összekapcsoló program került megvalósításra.

A turisztikai vonzerők szempontjából az érdeklődés a térség egyedülálló adottságai ellenére ma elsősorban a nagyobb városok felé irányul (Győr, Pozsony), ahol a turisztikai teljesítménymutatókat jelentősen befolyásolja az üzleti turizmus markáns jelenléte, illetve a nyugati határvidékre jellemző medical turizmus (fogászati turizmus).

3.2. HATÁRON ÁTNYÚLÓ TURISZTIKAI DESZTINÁCIÓK KIALAKÍTÁSI LEHETŐSÉGEINEK ÁLTALÁNOS VIZSGÁLATA A KIVÁLASZTOTT TÉRSÉGEKBE

A következőkben a kiválasztott határ menti térségek turisztikai célú összekapcsolásának lehetősége kerül területenként elemzésre és értékelésre. Fontos megjegyezni, hogy az elemzésnek nem tárgya az önálló területi egységek turisztikai relevanciájának meg-

ítélése, és a fejezet második részében tárgyalt, támogatással érintett projektek esetében sem cél az egyes fejlesztések turisztikai hatásának értékelése; a vizsgálat kizárólag a határon átnyúló turisztikai desztinációk aspektusából történik.

3.2.1. A MAGYAR-HORVÁT HATÁRON ÁTNYÚLÓ TURISZTIKAI DESZTINÁCIÓ MEGTEREMTÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

1. táblázat: A magyar-horvát határon átnyúló turisztikai desztináció megteremtésének lehetőségei
Potential of creating tourism destination in the cross border area Hungary-Croatia

Ismérv	Értékelés
Együtműködés lehetőségei	
Társadalmi tényezők	A történelem során kialakult etnikai különbségek jelentősek, Horvátország határ menti vidéke bár egykoron hazánkhoz tartozott, mindig is külön nemzeti identitással rendelkező térség volt.
Politikai tényezők	A politikai kapcsolat inkább semlegesnek mondható, bár a délszláv háború óta a kereskedelmi kapcsolatok élénkültek, Horvátország nem tekinthető hazánk kiemelt partnerének.
Gazdasági tényezők	Mindkét térség a periférián fekszik, messze a centrumot jelentő fővárosoktól, a mélyszegénység a határ mindkét oldalán megjelenik.
Földrajzi tényezők	A térségben közlekedés szempontjából fizikai akadályt jelent a Dráva folyó, a közös határszakaszon viszonylag alacsony az átkelési lehetőségek száma.
Kulturális tényezők	Két teljesen eltérő kultúra és hagyományok, a lakosságot különböző mentalitás és életmód jellemzi.
Határon átnyúló együtműködések	
Határon átnyúló turisztikai desztináció megléte	A határon átnyúló turisztikai desztináció ideája az elérhető eurorégiós és ETT stratégiai dokumentumokban nem jelenik meg.
Terület turisztikai relevanciája a belföldi turizmusban	Értékelhető turisztikai relevanciával belföldön csak a Pécs-Villány turisztikai térség rendelkezik. A horvát kínálati struktúrán belül a Magyarországgal szomszédos határ menti területeknek csekély a turisztikai jelentősége.
Terület turisztikai relevanciája a beutazó (nemzetközi) turizmusban	A statisztikai adatok alapján a két ország közötti határ menti utazások maximum 1-1 napos kirándulásokra korlátozódnak, egyéb nációk érdeklődése a térség iránt esetleges, a tradicionális fürdők esetében fordul elő, de utóbbiaknak a határ menti turizmus szempontjából nincs relevanciája.
Összekapcsolható kínálat	Összekapcsolható kínálati elemet a természeti környezet (Duna-Dráva Nemzeti Park, Kopácsi rét, Papuk Natúrpark) és maga a Dráva folyó jelenthetne, azonban utóbbi esetében a természetvédelmi területi státusz jelentős korlátozó tényezőt jelent az engedélyezés nehézségei és a kikötési lehetőségek szempontjából.
Értékelés a Matznetter-féle határmenti turisztikai térség besorolás szerint	Csak a határ egyik oldalán van valós turisztikai célterület (Pécs-Villány turisztikai térség) (b).

Forrás: Saját szerkesztés.

Fentiek alapján megállapítható, hogy a határon átnyúló desztináció megteremtésének valós esélye csekély. A kialakítás és a fenntartható működés gátját jelenti maga a határ (földrajzi akadály), a két nemzet eltérő kultúrája és hagyományai, a turisztikai relevancia egyenlőtlensége, illetve közvetve a gazdasági tényezők (a térség periférikus helyzete) is, amely utóbbiak miatt a turizmus multiplikátor hatása nem érvényesül.

3.2.2. A MAGYAR-SZLOVÉN HATÁRON ÁTNYÚLÓ TURISZTIKAI DESZTINÁCIÓ MEGTEREMTÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

2. táblázat: A magyar-szlovén határon átnyúló turisztikai desztináció megteremtésének lehetőségei
Potential of creating tourism destination in the cross border area Hungary-Slovenia

Ismérv	Értékelés
Együttműködés lehetőségei	
Társadalmi tényezők	Az etnikai különbségek ellenére a határon átnyúló kapcsolatok minősége kiemelkedő, az átjárás a két ország között organikus fejlődött.
Politikai tényezők	A diplomáciai kapcsolatok kiegyensúlyozottak, mindkét fél tiszteletben tartja a nemzeti identitás megőrzésére irányuló törekvéseket.
Gazdasági tényezők	Mindkét térség a periférián fekszik, ugyanakkor a relatív közelség a Pozsony–Sopron–Győr–Szombathely tengelyhez kedvezőbbé teszi a terület helyzetét az előzőleg vizsgált magyar-horvát határvidékhez képest.
Földrajzi tényezők	A két ország között nincsenek fizikai akadályok, a táji adottságok szempontjából egységes desztinációnak tekinthető.
Kulturális tényezők	A nemzeti identitás megőrzésével mindkét oldalon ma is élnek a szokások, a kultúra és hagyományok ápolása kiemelt prioritás mindkét fél számára.
Határon átnyúló együttműködések	
Határon átnyúló turisztikai desztináció megléte	A Muránia Idegenforgalmi Övezet több, mint 15 éve jött létre, és az összefogás stratégiai céljaihoz igazodva az eltelt időszakban több, támogatással megvalósuló program is a turisztikai célú együttműködést célozta.
Terület turisztikai relevanciája a belföldi turizmusban	Mindkét terület rendelkezik turisztikai relevanciával az adott ország határain belül, azonban nem tartoznak az anyaországok turizmus szempontjából frekvenciált térségei közé.
Terület turisztikai relevanciája a beutazó (nemzetközi) turizmusban	A nemzetközi turizmus szempontjából elsősorban a fürdők jelentenek vonzerőt; azonban a határ menti vendégforgalmon túl Moravske Toplice fürdőkomplexuma képes valódi külföldi vendégforgalom generálására.

Összekapcsolható kínálat	Az egyértelmű összekötő elem a földrajzi táj és a tájhoz kapcsolódó népi építészet és hagyományok. A határon átnyúló kalandozáshoz a Mura folyó mentén kialakított vízi és kerékpáros túraútvonalak járulnak hozzá.
Értékelés a Matznetter-féle határ menti turisztikai térség besorolás szerint	A határ mindkét oldalán van turisztikai célterület, amelyek azonban nem tartoznak az adott ország legfrekvenciáltabb térségei közé. A kezdeményezések ellenére egyelőre két önálló desztináció működik a határ két oldalán (c.i).

Forrás: Saját szerkesztés.

A határon átnyúló desztináció megteremtése nem újszerű gondolat a magyar-szlovén határtérségben, létrehozását már jó néhány program megvalósításával elősegítették a térségben élők. Ugyanakkor a határon átnyúló turisztikai termékfejlesztést ritkán követi célzott és folyamatos marketing tevékenység, a programzárásokat követően nem jellemző az információk aktualizálása, frissítése.

3.2.3. AZ ÉSZAK-NYUGATI MAGYAR-SZLOVÁK HATÁRON ÁTNYÚLÓ TURISZTIKAI DESZTINÁCIÓ MEGTEREMTÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

3. táblázat: Az észak-nyugati magyar-szlovák határon átnyúló turisztikai desztináció megteremtésének lehetőségei

Potential of creating tourism destination in the north-west cross border area Hungary-Slovakia

Ismérv	Értékelés
Együttműködés lehetőségei	
Társadalmi tényezők	A szlovák oldalon jelentős magyar lakta területek vannak, ugyanakkor az elmúlt években egyre jelentősebb szlovák migráció is tapasztalható az észak-nyugati határ menti magyar településekre.
Politikai tényezők	A diplomáciai kapcsolatok nem feltétlenül zökkenőmentesek, de a két ország közötti kapcsolat a határ menti területek relevanciájában aktívnak tekinthető.
Gazdasági tényezők	Az egyik legdinamikusabban fejlődő határ menti térség Bécs és a szlovák főváros, Pozsony közelségének, illetve Győr ipari fejlettségének köszönhetően.
Földrajzi tényezők	A két ország közötti fizikai akadályok nem számottevők, a tájat a Szigetköz és a Csallóköz egyedi, Duna formálta tájképe teszi egyedivé.
Kulturális tényezők	Bár a kultúra és a hagyományok sok azonosságot mutatnak, mégis eltérő nemzetek, a szlovák részről erős identitástudattal.
Határon átnyúló együttműködések	
Határon átnyúló turisztikai desztináció megléte	A „Duna Szíve” desztináció 2020-ban indult kezdeményezés (Protour program), amely a Szigetköz és a Csallóköz határon átnyúló desztináció megteremtésére irányul.

Terület turisztikai relevanciája a belföldi turizmusban	A nagyobb városok jelenlétének köszönhetően mindkét területen fontos ágazat a turizmus, azonban a közvetlen határmenti térségben a szabadidős turizmusban rejlő potenciál még nem került kiaknázásra.
Terület turisztikai relevanciája a beutazó (nemzetközi) turizmusban	A nemzetközi turizmus a szabadidős turizmus szintjén első-sorban a határmentiségből fakad, további külföldi vendégforgalom az üzleti turizmushoz köthető a magyar oldalon, illetve Pozsony, mint főváros ebből a szempontból külön kategóriát jelent, nemzetközi keresletét nem befolyásolja a határ közelsége.
Összekapcsolható kínálat	A fő összekötő elem a földrajzi táj, illetve az aktív- és ökoturizmus adta lehetőségek, ahol a márkázási potenciál a Szigetköz és Csallóköz egyedülálló táji adottságaiban rejlik. Az aktív turizmus mellett (vagy még inkább fő szerepben) valós nemzetközi érdeklődést kiváltó termékelem lehet a terület történelmi és vallási öröksége, kiemelt figyelemmel a régióközpont Győrre és a világörökségre, Pannonhalmára.
Értékelés a Matznetter-féle határmenti turisztikai térség besorolás szerint	A határ mindkét oldalán van turisztikai célterület, amelyek jelentős része ma még csekély turisztikai relevanciával bír. Bár a határ mindkét oldalán van turisztikai desztináció (Győr-Pannonhalma turisztikai térség, illetve Pozsony, mint önálló desztináció), azok még egymástól függetlenül működnek a határ két oldalán (c.i.).

Forrás: Saját szerkesztés.

A határon átnyúló desztináció megteremtése létező gondolat és törekvés a térség szereplői számára, amely az aktív cselekvés szintjén is egyre inkább megvalósulni látszik. Ahogy a másik két terület esetében, itt is jellemző, hogy a támogatott projektek befejezését követően a létrehozott turisztikai termékek értékesítése nem valósul meg és/vagy nem tartós. Ennek ellenére a területnek minden adottsága megvan ahhoz, hogy a határon átnyúló turisztikai térség létrejöhön: kedvezőek a földrajzi adottságok, gazdasági szempontból dinamikusnak fejlődő térség, a létrejött együttműködések aktívak és előremutatóak.

3.3. TURISZTIKAI CÉLÚ, A HATÁRON ÁTNYÚLÓ DESZTINÁCIÓ MEGTEREMTÉSÉT CÉLZÓ EGYÜTTMŰKÖDÉSEK ÉS PROGRAMOK

A fejezetben az Interreg programok vizsgálatát megelőzően a térségekben működő európai területi társulások és eurorégiók turisztikai tevékenysége kerül rövid áttekintésre. A kutatás során minden egyes szervezet elérhető stratégiai dokumentuma vizsgálatra került a határon átnyúló turisztikai desztináció megteremtésére irányuló stratégiai cél, vagy a szervezetek gondozásában megvalósított (vagy jelenleg megvalósítás alatt álló) projekt szempontjából.

A 3 térséget átfogó, teljes területen 4 ETT és 2 eurorégió található, melyek közül csupán egyetlen esetben jelenik meg a határon átnyúló turisztikai térség gondolatisága: az Arrabona EGTC elsősorban Interreg támogatott projektek keretében megvalósuló programjai, a Cultacross, Cultacross M+ (Szigetköz-Csallóköz közös online platform) és a Protour („Duna szíve” desztináció megteremtése) közvetlenül a határon átnyúló turisztikai desztináció megteremtését célzó tevékenységnek tekinthetők.

3.3.1. MAGYAR-HORVÁT EGYÜTTMŰKÖDÉS TÁMOGATOTT PROGRAMJAINAK EREDMÉNYE

A magyar-horvát együttműködés keretében az elmúlt 15 évben több, mint ötven turisztikai célú program került megvalósításra, az Interreges programokra jellemző 85%-os átlagos támogatási intenzitással. A két időszakot tekintve a 2007–2013-as időszakra nagyságrendekkel magasabb aktivitás jellemző (kétszer annyi projekt), azonban jellemzően alacsonyabb projektmérettel és a fejlesztési források szétaprózódásával.

A fejlesztések típusát tekintve összességében a kerékpárutak kiépítését célzó beavatkozások voltak többségben (19 projekt) és ezen programok esetében a projektméret is meghaladja az egy millió eurót, míg a további kategóriákra^[15] az ötszázezer euró alatti projektméret jellemző. A kerékpáros fejlesztések esetében a beavatkozások döntően a saját országok egyéni fejlesztési igényei alapján valósultak meg, az együttműködések ellenére határon átnyúló kerékpáros útvonalak csak kevés esetben jöttek létre.

A NUTS3 területi egységeket tekintve a legtöbb forrás magyar oldalon Baranyát, a horvát oldalon Eszék-Baranja megyét érintette. A teljes adatsor viszonylatában az egyes projektek céljai között az esetek 44,2%-ában található a határon átnyúló desztináció megteremtésére irányuló szándék, leginkább a tematikus utak létrehozásának megvalósításában. A további fejlesztések jellemzően a saját ország határain belül megvalósuló infrastrukturális beavatkozásokat célozzák (épületek felújítása, rendezvények szervezése, határon belüli útvonalak kitáblázása stb.).

A projektek utóéletét vizsgálva megállapítható, hogy az 52 projekt 19,2%-ának (10 projekt) eredménye ma már nem érhető el az interneten, 75%-uknál (39 projekt) pedig csak a kötelező projektkommunikációról olvashat az érdeklődő. A teljes időszak eredményét illetően mindösszesen 2 esetben található olyan online megjelenés, amely a mai napig aktuálisnak tekinthető információkat tartalmaz.

A projektek közül kiemelkedő a „Baranya Zöldút” (Baranya Greenway), amely program tevékenysége két programozási időszakban is folytatódott, és a mai napig aktív, igaz elsősorban a határ magyar oldalán. A korábban szakmai körökben sikeresnek tekintett „Három folyó kerékpáros túraútvonal” honlapja ma már nem frissül, a „termék” beépült Európa leghosszabb, 20 országon át haladó, 9.950 km-es transznacionális együttműködésen keresztül létrejött EuroVelo13, „Vasfüggöny” (Iron Curtain Trail) kerékpáros útvonalába, amely a nemzetközi ismertséget tekintve hasznos, ugyanakkor a magyar-horvát határterület népszerűsítését nem segíti elő.

3.3.2. MAGYAR-SZLOVÉN EGYÜTTMŰKÖDÉS TÁMOGATOTT PROGRAMJAINAK EREDMÉNYE

A szlovén-magyar program az előzőekben bemutatott térséghez képest kevesebb, összesen 26 turisztikai célú támogatott projektet tartalmaz. Az eltérés a magyar-horvát

[15] A projektek tipizálására használt kategóriák: kulturális turizmus (ezen belül külön kategóriát jelentenek a tematikus utak), ökoturizmus, aktív turizmus (ezen belül külön kategóriát képeznek a kerékpáros fejlesztések), bor és gasztronómia, egészségturizmus, egyéb).

együttműködéshez képest elsősorban a kerékpáros fejlesztéseknél tapasztalható; a szlovén-magyar program projektjei között egyetlen, az EuroVelo 13 (Vasfüggöny) fejlesztését célzó beavatkozás található, az összes projekt szintjén a legmagasabb (2,3 millió eurós) projekt összköltséggel.

A két programozási időszakban a támogatás folyósítása idejében érvényes átlagos középárfolyamon számítva 250-300 millió forintos projektek kerültek megvalósításra, a nagyságrendeket tekintve hasonló arányban döntően Vas, Zala és a Mura-mente megyékben/kerületben.

A fejlesztések tipizálása ebben a térségben nem könnyű, számos egyedi program került megvalósításra (pl. etikus turizmus, roma kultúra megőrzése). A klasszikus turisztikai termékek kategóriái szerint a programok 60%-a kulturális és/vagy ökoturisztikai típusú fejlesztések megvalósítására irányult, 15-15%-uk bor és gasztronómiai beavatkozásokra vagy tematikus utak létrehozására.

A határon átnyúló turisztikai térség megteremtésének szándékát is tartalmazó projektcél csaknem az esetek felében (46,2%-ában) fellelhető.

Turisztikai szakmai szempontból ismételten 2 program emelhető ki, amelyek értelmezhető és értékesíthető (niche) turisztikai termékek ma is: az előző térség elemzésénél már említett Vasfüggöny kerékpárút fejlesztésére irányuló beavatkozás, valamint az Európán átívelő, szakrális típusú, Szent Márton zarándokúttal kapcsolatos fejlesztési tevékenység. A projektek témáját illetően egyetlen olyan program sem található, amely egy korábban megkezdett beavatkozás folytatása, vagy egy közösen megfogalmazott célhoz történő kapcsolódást jelentene.

Az online megjelenéseket vizsgálva (azaz az értékesíthetőségi szempontú elérhetőséget) az eredmények az előzőekkel csaknem azonosak: 1/3-1/3 arányban a projekteredmények a kötelező fenntartási időszakot követően vagy már nem érhetőek el, vagy a 2014–2020-as programozási időszak fenntartási kötelezettségének okán alapvetően csak a projekt kommunikáció szintjén olvashatók. 4 projekt honlapjai tartalmaznak ma is értelmezhető és hasznos információt: az előzőekben már említett két tematikus útvonal, továbbá az etikus turizmust megvalósító „Ethosland” és a határon átnyúló desztináció megteremtését is segítő online turisztikai platform, a „Guide to visit”.

3.3.3. MAGYAR-SZLOVÁK EGYÜTTMŰKÖDÉS TÁMOGATOTT PROGRAMJAINAK EREDMÉNYE

A magyar-szlovák együttműködés vizsgált 15 évében a szűkített térségben összesen 14 program került megvalósításra.^[16] Az első programozási időszakban a 2014–2020-as időszakhoz képest jelentősen szerényebb aktivitás volt tapasztalható: a 2007–2013-as szakaszban harmadannyi projekt valósult meg feleakkora átlagos projektmérettel.

[16] A teljes határvidéket illetően a legmagasabb számban az észak-keleti területeken (Borsod-Abauj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár, Kassa, Besztercebánya) valósultak meg turisztikai célú projektek.

Bár a megvalósított projektek számosságát tekintve a legalacsonyabb aktivitású térségnek tekinthetnénk az észak-nyugati magyar-szlovák határtérséget, a számított adatok alapján egyrészt sokkal kevésbé jellemző a szétaprózódás, másrészt a két további vizsgált területhez képest ebben a térségben a projektek többsége a terület erősségeire, a kulturális örökségre és a természeti értékre, illetve ezen értékek hasznosítására (aktív turizmus) koncentrálnak.

A határon átnyúló desztináció megteremtésének szándékát tartalmazó projektek aránya itt a legalacsonyabb^[17] (41,7%), azonban olyan egyedi és kiemelkedő kezdeményezésekkel, mint a Sacra Velo háromszáz települést összekötő szakrális kulturális tematikus kerékpáros útvonala, a Győr és Dunaszerdahely összekapcsolását célzó Cultacross, vagy a Danube Bike&Boat tematikus vízi- és kerékpáros útvonal. Tudatosan tervezett és folytatódó projekteknek Cultacross tekinthető, amely az Arrabona EGTC koordinálásával jelenleg is zajlik (Cultacross M+, Protour).

A megvalósítást követő és fenntartott online kommunikáció tekintetében sajnálatos módon ez a térség sem tart előbbre: a Sacra Velo honlapján kívül az esetek egyharmadában az adott projekt honlapja már nem érhető el, a projektek 75%-ánál pedig csak a kötelező projektkommunikáció érhető el.

ÖSSZEGZÉS

A kutatás eredményeként megállapítható, hogy az elmúlt másfél évtizedben megvalósított, határon átnyúló turisztikai fejlesztési programok nem veszik figyelembe a párhuzamos turisztikai termékeket létrehozó fejlesztéseket, az egyedi igényeknek megfelelő beavatkozások jelennek meg és a stratégiai szintű (hosszútávú) gondolkodás nem jellemző.

A határ menti térségek összekapcsolására irányuló szándék közvetve minden vizsgált térségben megjelenik, de közvetlenül a határon átnyúló turisztikai desztinációk megteremtését csupán a „Muránia Idegenforgalmi Övezet” és a „Duna szíve” desztináció célozza, amelyek közül konkrét tevékenység és aktivitás szintjén a szándék csak a Szigetköz-Csallóköz egységes fogadóterületként történő márkázásában jelenik meg.

Utóbbi két kezdeményezés esetén sem feledkezhetünk meg ugyanakkor arról, hogy a turisztikai fejlesztések szempontjából alapadottságoknak tekinthető ismérvek (a földrajzi, társadalmi, kulturális, gazdasági és politikai) közül bármelyik faktor negatív megjelenése a szándékot felülírva veszélyeztetheti a határon átnyúló turisztikai térségek megteremtésének lehetőségét és fenntarthatóságát.

IRODALOM

- Baranyi B. (1999): A „periféria perifériáján” – a határmentiség kérdőjelei egy vizsgálat tükrében az Északkelet-Alföldön. Tér és Társadalom, 13/4. 17–44.

[17] Az eredményt befolyásolja az alacsony mintaszám is.

- Baranyi B. (2019): Változások a határmentiség jellegében Trianon után Magyarországon. In: *A környezet és a határok kutatója: Tiszteletkötet Nagy Imre 65. születésnapja alkalmából*. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka. 85–94.
- Csapó J. – Čelan T. J. – Trócsányi A. (2015): *A határmenti együttműködés hatásai a területi fejlődésre a magyar-horvát szakasz példáján az EU tervezési mechanizmusának tükrében 2007–2013*. Területfejlesztés és innováció, 9/2. 22–31.
- Éger Gy. (2001): Térségi és etnikai elemzések: alapfogalmak, értelmezési keretek. In: Éger György – Josef Langer (szerk.): *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. Osiris – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 19–51.
- Gyuricza L. – Ginzer M. (2016): A Muravidék elcsatolásától a Schengeni-övezetig. A szlovén-magyar határ menti kapcsolatok kilencven éve, különös tekintettel a turizmusra. In: Tóth J. – Aubert A. (szerk.): *A Kárpát-medence és etnikumai, tanulmánykötet Pozsár Vilmos tiszteletére*. Publikon Kiadó, Pécs. 165–179.
- Hardi T. (2002): *A szlovén-magyar határon átnyúló kapcsolatok lehetőségei a szlovén regionalizmus tükrében*. Tér és Társadalom, 16/4. 63–85.
- Hardi T. (2004): *Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása*. Magyar Tudomány, 9. 991–1001.
- Hardi T. (2008): *A határtérség térszerkezeti jellemzői*. Tér és Társadalom, 22/3. 3–25.
- Hardi T. (2015): Határok és határtérségek kutatása Magyarországon a rendszerváltástól napjainkig. In: Pap N. (szerk.): *Geopolitikai gondolkodás a magyar földrajzban (1989–2014)*. IDRResearch Kft. – Publikon Kiadó, Pécs. 25–44.
- Hartl M. (2016): *A határon átnyúló együttműködés és a turizmusfejlesztés kapcsolatának vizsgálata Komárom-Esztergom megye, Nyitra kerület és az Ister-Granum EGTC példáján*. PhD értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola, Pécs. 42–45.
- Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés. Térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged. 10–14.
- Lukčo M. (2013): *Határokon átnyúló együttműködés. „Gazdasági szakemberek képzése az országhatáron átnyúló távoktatási hálózatban” projekt CROSSEDU HUSK/1101/1.5.1./03300*. Kassa. 21–29.
- Michalkó G. (2008): *A turisztikai tér társadalomföldrajzi értelmezésének új dimenziói*. MTA doktori értekezés. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. <http://real-d.mtak.hu/95/1/Michalko.pdf>. (Letöltés ideje: 2021.12.14.)
- Nemes Nagy J. (1998): *A tér a társadalomtudományban*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület „Ember-Település-Régió”, Budapest. 87–102.
- *Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030*. https://mtu.gov.hu/documents/prod/mtu_strategia_2030.pdf. (Letöltés ideje: 2022.01.08.)
- Pámer Z. (2019): *Magyarország és Horvátország határon átnyúló együttműködésének vizsgálata a két ország területi kormányzási rendszerének tükrében*. Tér és Társadalom, 33/2. 149–166.
- Pásztor Sz. (2020): *Kelet-Közép-Európa világ gazdasági orientációja és felzárkózása*. Nemzeti Közszerkezeti Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, Budapest. <https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/handle/20.500.12944/16283>. (Letöltés ideje: 2022.01.07.)
- Rechnitzer J. (2016): *A jövő terei, a tér jövője*. Magyar Tudomány, 177/8. 922–936.
- Rechnitzer J. – Barsi B. – Szabó P. – Németh N. (2003): *A gazdasági térszerkezet vizsgálatát elősegítő új dimenziók, illetve az ezzel kapcsolatos módszerek kutatása*. VÁTI Kht. – Területfejlesztési Igazgatóság Elemző és Értékelő Iroda, Budapest.
- Székely A. (2013): *A turizmus térszerkezeti hatása a határrégiókban*. Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok, Vol. VIII., no. 1-2. 83–87.

- Timothy D. J. (2000): *Borderlands An Unlikely Tourist Destination?* IBRU Boundary and Security Bulletin, 8/1. 57–65.
- Zsarnóczky M. (2018): A turizmus térhasználatának sajátosságai, „nem tér” és „mindenképpen látni kell” pontok a Butler-modellben. In: „Gazdasági és társadalmi útkeresés” XIII. KHEOPS Nemzetközi Tudományos Konferencia tanulmánykötete. KHEOPS Automobil-Kutató Intézet, Mór. 48–61.

INTERNETES FORRÁSOK

- <https://arrabona.eu>
- <https://ec.europa.eu/eurostat>
- <https://egtc.kormany.hu>
- <https://egtcmonitor.cesci-net.eu/hu/kiadvanyok/szigetkoz-csallokoz-turisztikai-szakmai-kalauza/>
- <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/126/tourism>
- <http://www.huhr-cbc.com/hu>
- <https://keep.eu/>
- <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99600021.tv>
- <https://op.europa.eu/webpub/com/eu-what-it-is/hu/>
- <https://www.pannonegtc.eu>
- <http://www.si-hu.eu/hu2/>
- <https://www.skhu.eu/?lang=hu>
- <https://statinfo.ksh.hu/Statinfo/index.jsp>

A Tokaji borrhéi területi sajátosságai és borútjainak lehetőségei a magyar és szlovák oldalon az Interreg programok tekintetében

The territorial characteristics of the Tokaj wine region both Hungarian and Slovakian side in terms of Interreg developing opportunities

Absztrakt

A borrhéi és borvidék területi meghatározásban különbözik egymástól. A borvidék, mivel kisebb, általában ismertebb, jobban kötődik az emberek fejében egy bizonyos borfajtához. Legyen az a Villányi borvidék portugieser vagy cabernet sauvignon-ja, vagy a Tokaji borvidék aszúja.

A Tokaji borrhéi a világ első zárt borvidéke, ahol a szőlő termesztését és a régió sajátosságait kormányrendelet védi. Létrehozása és védelme a világon elsőként jött létre 1737-ben. Magyarország egyetlen borvidéke, ami borrhéi is egyben. Azonban egyéb sajátosságai is vannak. Az 1920-as Trianoni Békeszerződés értelmében területét két ország, Magyarország és Szlovákia tulajdonaként határozták meg, ezzel kettészakítva az eredeti, történelmi borvidéket.

Tanulmányomban az ezután következett időszakot próbáltam szemléltetni, rávilágítani azokra a sajátosságokra, melynek az alap kiinduló gondolata: két ország–egy borvidék. A területi sajátosságokat felülírják a Trianon óta kialakult megállapodások, egyezmények, melyek korántsem mindig egyezők és nem mindig a történelmi borvidék egységesítését szolgálják. Megpróbáltam arra a kérdésre is keresni a választ, hogy a Tokaji borturizmust, borutakat milyen fejlesztésekkel segítik, továbbá milyen módon kapcsolhatók össze más turisztikai termékekkel, ezáltal növelve a vendégéjszakák számát.

Kulcsszavak: borrhéi, borvidék, Tokaj, világörökség, interreg, fejlesztés

Abstract

Wine region and wine area when it comes to territorial definition it does not mean the same but since winecountny is easier to remember, and also easier to relate to a specific wine types because it is smaller. Just 2 examples: portugieser wine from Villany region and as zu wine from Tokaj region.

Tokaj region is the first closed wine region in the world, where the rearestrict government alrules for the production of the wine as well as the protection of the region. The foundation and the protection of the region happened back in 1737, first protected wine region in the world. This is Hungary's only wine region and wine area all in one. But it has other unique characteristics. After the peace treaty of Trianon, it is owned by two countries: Hungary and Slovakia, making the once unified historical territory not one anymore.

In my study I would like to present and analyze the time after this event, and also to point out those characteristics of the region which comes from one situation: two countries–one region. The territorial union is thorned by the agreements and cooperation of the two countries, which don't often consider that the region should be treated and managed as one. I have tried to find an answer to see if wine tourism and wine routes in the region are under development and if they can be combined with other touristic products than in creating the nights spent in the region.

Keywords: wine region, wine area, Tokaj, world heritage site, interreg, development

Jelkód: Z32

BEVEZETÉS

Témaválasztásom során azért a Tokaji borrégióra esett a választásom, mert ez az egyetlen határon átnyúló, azonos földrajzi egység, ami a borvidéki régió sajátosságait hordozza. A borvidék olyan sajátosságokkal rendelkezik, melynek természetes földrajzi egységét ember alkotta országhatárok választják szét. Ez olyan helyzetbe hozza az amúgy egységes régiót, ami már jelentősen megnehezíti az egység fenntartását.

A tanulmányom során a következő kérdésekre kerestem választ:

- Milyen nehézségek hátráltatják a két ország közötti együttműködést?
- Milyen együttműködés lehetséges akár határokon átnyúló pályázatokon vagy turisztikai termékeken keresztül, különös tekintettel a borturizmusra és borutakra?
- Milyen más turisztikai termékekkel lehet kiterjeszteni a borturizmust és a vendégéjszakák számát?

Az általam készített tanulmányhoz többnyire szekunder forrásokat használtam. Be tekintettem a hatályos törvényekbe és az adott régió szervezetei által írt kiadványokba, tanulmányokba. Primer kutatásként interjút készítettem a helyi Tourinform iroda vezetőjével és egyben TDM menedzserével, Ladomérszky Lászlóval, aki 2013 óta tölti be ezt a posztot és céljai között a bortúra-központ fejlesztése szerepelt. Interjút készítettem Dr. Molnár Péterrel, aki a Tokaj Borvidék Hegyközség Tanácsának az elnöke.

A borutak fejlesztésében nagy szerepe van a fenn említett szervezeteknek, hiszen a termékfejlesztéssel nő annak az esélye is, hogy a bortermelő közvetlen találkozzon a terméke fogyasztójával. Arra gondolok például, hogy az alapvetően turisztikai terméként létrehozható borutakkal nő a közvetlen, jutalék kifizetése nélküli értékesítés aránya, ami például jelenleg 0-30% között van. Ezt összekapcsolva a falusi szálláshely fejlesztés és az egyéb turisztikai termék hozzárendelése is fejlődhet, növekedhet. Tokaj régió híres például a haszid zsidók által látogatott csodarabbik sírjáról, mely vallási, kulturális szempontból jelentős termék vagy a wellnesshez kötődő vinoterápia, mint lehetséges, régiót látogató másodlagos motiváció és összekapcsolható a borturizmussal.

Habár Magyarországon maradt a Trianoni békeszerződés előtti történelmi borvidék 90%-a, azonban pontosan a történelmi lehatárolás miatt nagyon fontos lenne az az együttműködés Szlovákiával, ami ezt az egységet kívánja megőrizni. A teljesség

kedvéért azt is meg kell jegyezni, hogy az eredeti, számomra megfogalmazott kérdéseket mélyrehatóan felülírta a trianoni határok létrejöttével kialakult területi és névhasználatra vonatkozó érdekellentétek, amelyek a mai napig nem tisztáztak. Érdeklődéssel tapasztaltam meg, hogy az a történelmi–földrajzi egység, amit már eleve egy országhatár szakított ketté, nem állt meg ebben a formában, hanem tovább bonyolódott a területi lehatárolásban.

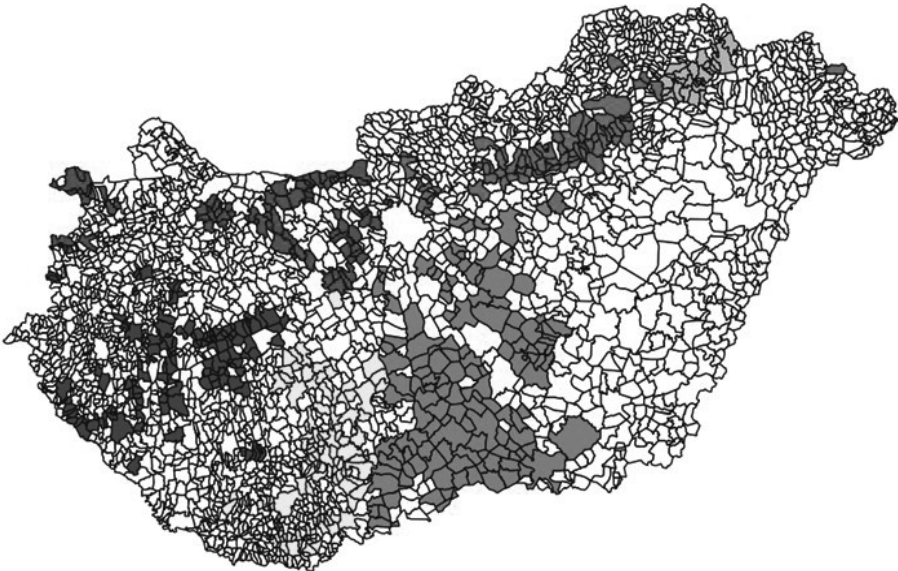
1. A BORRÉGIÓ JELENTÉSE

A borvidéki régióról a 2004. évi XVIII. számú törvény rendelkezik, határozza meg:

„Borvidéki régió: meghatározott termőhely, a hasonló természeti adottságokkal és hagyományokkal rendelkező, vagy egymással földrajzilag egységet képező, illetve szomszédos borvidékek társulása, amelynek területéről – a borvidéki régió szabályzatáról szóló rendelet alapján – meghatározott termőhelyről származó minőségi bor hozható forgalomba. A borvidéki régió szabályzatát az érdekelt borvidékek együttes kezdeményezésre a földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter rendelettel adja ki.”

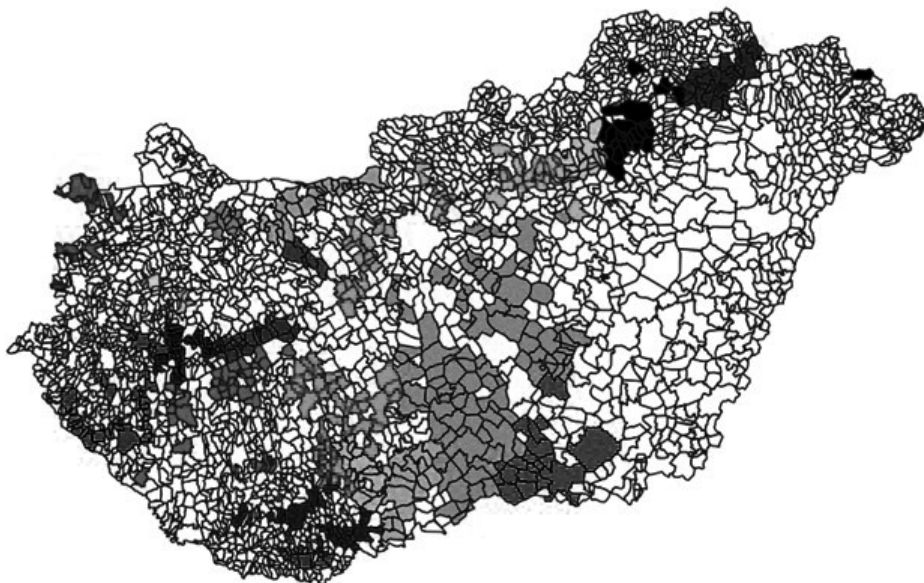
Meghatározása lehet továbbá: olyan szomszédos vidékek egységei, amelyek földrajzilag alkotnak egy nagyobb, összefüggő területet. Magyarországon 6 borrégiót tartunk nyilván. A teljesség kedvéért hozzá kell tennünk, hogy a nála kisebb, de könnyebben behatárolható borvidék sokkal ismertebb, ezek száma hazánkban 22. A következő térképen ezeket szemléltettem.

1. ábra: Magyarország borrégiói
Hungary's wine regions

Forrás: Saját szerkesztés.

2. ábra: Magyarország borvidékei
Hungary's wine territories

Forrás: Saját szerkesztés.

A szlovákiai rész csak a Tokaji borrégiót érinti, ezért ennek bemutatására a következő fejezetben térek ki.

2. A TOKAJI BORRÉGIÓ ÉS BORVIDÉK

A 2004. évi XVIII. törvény külön leírásban határozza meg a Tokaji borvidékre vonatkozó előírásokat, amelyek összefoglalva a következők:

- az eredet megjelölésre vonatkozó előírások,
- a máshonnan behozott borászati termék tárolására vonatkozó szabályok,
- a Tokajon termelt borkülönlegességek névhasználati engedélyei,
- az aszúborra vonatkozó előírások,
- Tokaji fordítás és szamorodnira vonatkozó előírások,
- az essenciára vonatkozó előírások,
- ízesített italokra vonatkozó tilalmi rendelet,
- a tokaji termésre tilos más bort önteni, keverni.

A Tokaji borrégió nem véletlenül szerepel külön a rendeletben. Az egyetlen borvidék, ami önálló borrégiót alkot természeti és történelmi egységének köszönhetően. Ez a világ első zárt borvidéke, amelynek termékei különleges védelemre jogosultak. 1737 óta viseli ezt a titulust, közel 20 évvel megelőzve a Portói borvidéket, ami 1756-ban lett azzá. A vidéknek

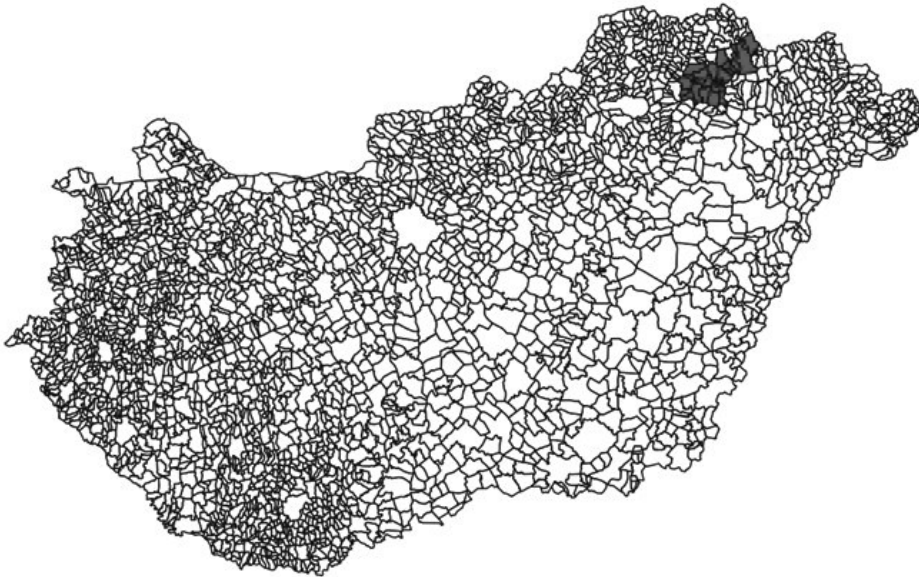
borkészítő iskolája is volt, 1873-ban, így ezek után az sem kétséges, hogy a California-i híres borvidék, a Napa Valley-t is egy innen kivándorló magyar, Haraszthy Ágoston alapította.

A Tokaji borvidék védelmére, különös tekintettel a Király dűlő közelében létrehozott, a terület szempontjából mindenképpen előnytelen kőbánya korábbi létrehozása miatt szigorított, 362/2019. Kormányrendelet jelent meg, ami 2020. január 1-től lépett életbe. Az új rendelet többek között:

- korlátozza a közelben lévő kőbánya működését,
- az itt lévő attribútumok sértetlen megőrzését,
- ingatlant borszőlőkataszterből csak bizonyos feltételekkel lehet,
- pincét elbontani, átépíteni nem lehet,
- korlátozza az óriásplakátok kihelyezését,
- tilos az I. osztályú szőlőkataszterben villózó reklámok és napelemek elhelyezése.

Ez a két rendelet azonban a magyarországi részt szabályozza. Van azonban a Tokaji borrhégióknak egy szlovák része is. Ez pedig egy egységtelen egység, évtizedek óta tartó vitával, ami máig nem rendezett.

3. ábra: Tokaji borvidék és borrhégió magyarországi szakasza
The hungarian part of the Tokaj wine region and wine territory

Forrás: Saját szerkesztés.

4. ábra: Tokaji borvidék
The Tokaj wine territory source

Forrás: www.tbft.hu.

2.1. TOKAJ, KÉT ORSZÁG „KIRÁLYOK BORA ÉS BOROK KIRÁLYA”

Értünk Kunság mezein
Ért kalászt lengettél
Tokaj szőlővesszein
Nektárt csepegtettél.

Amikor Kölcsey Ferenc 1823-ban megírta a Himnuszt, ahonnan ezek a sorok származnak, Tokaj egy ország és egy régió területe volt.

A címben, XV. Lajos által illetett, az aszúra vonatkozó elnevezés is ebből az egységes időből származik. A tokaji borrégió egységét 1920-ban szakította félbe a trianoni békeszerződés. A magyar területhez a borvidék 90%-a került, míg az elszakított terület összesen 132 ha termőterület volt. Ez a köztudatban Bor-Trianon vagy Szőlő-Trianon néven vált ismertté. Már a 70-es években is vita volt a bor eladási piacokat illetően, a vita azonban kiélesedett, amikor 1993-ban Magyarország megkapta az eredetvédelem szempontjából a tokaji elnevezést. Ez a kiváltság csak a magyarországi területekre vonatkozott, ugyanakkor a két ország aláírt 2004-ben egy megállapodást, amiben Szlovákia vállalta, hogy pontosan lehatárolja a területet, továbbá bevezeti a márka- és eredetvédelem érdekében megalkotott magyar szabályozási és ellenőrzési rendszert. A területi

lehatárolás különösen azért fontos, mivel a leszakított 132 ha helyett ma Szlovákia 908 ha területet ismer el. Az utolsó, erre vonatkozó bortörvény 1908-ból származik és 174 ha területet jelöl a szlovák oldalon, amiből a ténylegesen művelt terület a már említett 132 ha. Az eredeti megjelölés szerint a Tokaj-hegyaljai borvidékhez a szlovák oldalon mindössze három község, Szőlőske, Szlovákújhely és Kistoronya tartozhatna. Azonban a Csehszlovák kormány geológiai kísérletekre hivatkozva kibővítette a területet, amihez immáron már tövénybe foglalva ezek a községek tartoznak: Kistoronya, Nagytoronya, Csörgő (Čerhov), Szlovákújhely, Szőlőske, Nagybári és Csarnahó.

Tokaji borrégió akkor:

5. ábra: Tokaji borrégió Trianon előtt
The Tokaj wine region before the Peace Treaty of Versailles

Forrás: www.patirotak.hu.

És most:

6. ábra: Tokaji borrégió Trianon után
The Tokaj wine region after the Peace Treaty of Versailles

Forrás: www.patirotak.hu.

Ez – mint már említettem – az idők folyamán „többszörösére nőtt”, de a szlovákok azzal védekeznek, hogy a Magyarországon maradt 5500 ha sem volt a történelem folyamán állandó. Pedig már 1995-ben megalakult a Tokaji Borvidék Hegyközség Tanácsa, aminek feladata magyar rendelkezés szlovákiai betartása is lett volna. A 2017-es patrioták cikk szerint még a mai napig is 908 ha, annak ellenére, hogy Magyarország egy 2004-es cikk szerint felajánlotta a 400 ha-os kiterjesztést, az eredeti 174 ha helyett, ami egy kompromisszumos megoldás lett volna, de a szlovák fél erre a mai napig nem válaszolt. A vita kiterjed a márkanév használatára is.

2.2. MAGYARORSZÁG TÖBBFRONTOS KÜZDELME: A TOKAJI MÁRKAHASZNÁLATRA VONATKOZÓ HARC

A „tokaji” eredet megjelöléssel ellátott borok termőhelye a Tokaj-hegyalja borvidék. A tokaji borok csakis furmintból és hárslevelűből, valamint esetenként sárgamuskotályból készülhetnek. 1993-ban a tokaji márkanév használatát kizárólag Magyarország kapta meg, de egészen 2007-ig Friuli-Venezia Giulia olaszországi régió, továbbá a franciaországi elzászi régió is használhatta az elnevezést. Ezek azonban nem a földrajzi terület meghatározó nevei voltak, hanem a szőlőfajtáké, de az Európai Bizottság Magyarország javára döntött, hogy jobban felismerhető legyen a termék és védje a termelőket a területükön. A világon a magyar területek mellett csak Szlovákia kapta meg a névhasználati engedélyt. Magyarország ezt el is tudja fogadni azokkal a feltételekkel, amelyek a területre és a Magyarországon előírt technikai eljárásra vonatkozik. Az Európai Unió 2004-ben hozott háromoldalú megállapodásban 565,2 ha területet jelölt ki, 2014-ben pedig rendeletet hozott Szlovákia „Tokaj” névhasználatának engedélyéről. Szlovákia és Magyarország 2004-ben már aláírt egy megállapodást, amelyben a szlovák fél vállalta, hogy a névhasználat érdekében a határon átnyúló borvidéki területet pontosan lehatárolja, majd gyakorlatilag bevezeti a márka- és eredetvédelem érdekében megalkotott magyar szabályozási és ellenőrzési rendszert. Erre mindezidáig nem került sor.

A tanulmányom szempontjából ez az évtizedek óta megosztó vita egyetlen vitathatatlan pontja a következő: a Tokaji Borrégió határokon átnyúló borrhégióként van nyilvántartva, így elvileg egységesen kezelhető. Ez előnyt jelentene a közös marketingben, az értékesítésben és a minőségre való egységesítésben. Azonban az általam leírt kronológiai történésekből is látszik, hogy amíg a két régió nem tud megállapodni alapvető dolgokban, aláássa a további együttműködések lehetőségét.

2.3. A TOKAJI VILÁGÖRÖKSÉG ÉS A TOKAJI BORRÉGIÓ KAPCSOLATA

A Tokaji borrégió magyarországi része:

A hatályos rendelet szerint a borvidékhez az alábbi 27 település tartozik: Abaújszántó, Bekecs, Bodrogkeresztúr, Bodrogkislalud, Bodrogolaszi, Erdőbénye, Erdőhorváti, Golop, Hercegkút, Legyesbénye, Makkoshotyka, Mád, Mezőzombor, Monok, Olaszliszka, Rátka, Sáradsadány, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Szegi, Szegilong, Szerencs, Tarczal, Tállya, Tokaj, Tolcsva, Vámosújfalud.

A Tokaj-hegylajai történelmi borvidék kultúrtáj, mint világörökségi helyszín és a történelmi, Trianoni békeszerződés előtti borvidék magyarországi szakasza és lehatárolása megegyezik. Kizárólag a szlovák oldalon nem egyezik a mai, és a történelmi borvidék, a már fent említett faluk és terület kibővítésével.

3. BORTURIZMUS ÉS BORUTAK

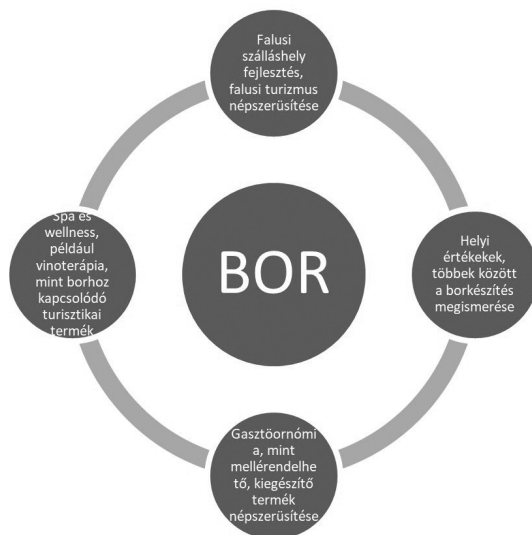
3.1. BORTURIZMUS

A borturizmus a turizmus olyan speciális ága, mely a borhoz mint vezérmotívumhoz kapcsoltn egy adott borvidék szőlőtermesztésének és borászatának eredményeit mutatja be, mellette a térség történelmi, kulturális és gasztronómiai jellegzetességeit is prezentálja.^[1] Fontos gazdaságélénkítő hatása is van, mert magas az élömunka igénye és a fogyasztásra is hat. Emellett térségfejlesztő, beruházás-élénkítő.^[2] Mivel a bor általában olyan helyeken készül, ahol a környezet és a hozzá kapcsolódó pince, borkészítés a lehető legeredetibb, így megragadja azt a réteget, aki tényleg egy testközeli élményre vágyik, általában csodálatos természeti környezetben. A borturizmus alkalmas arra is, hogy a magyar gasztronómiát népszerűsítse, hiszen motivációként sokkal hatásosabb a turisták körében a bor, mint a gasztronómia. A borkereskedőnek pedig marketing lehetőség, hogy termékeit népszerűsítse teljesen eredeti környezetben, továbbá kiiktassa a jutalékért dolgozó viszonteladókat, termékeit közvetlen értékesítse. Kiváló lehetőség erre a pincelátogatás, amelynek – személyes tapasztalataim alapján – emeli az is a fényét, hogy a legtöbb esetben nem alkalmazott, hanem a tulajdonos maga csinálja, mert alkalmazottat gazdaságilag nem éri meg foglalkoztatni. Így a kisebb pincék is lehetőséget kapnak a népszerűsítésre. Az már szintén egy tovagűrűző hatás, hogy borkóstolás után a turista nem ül autóbba, hanem helyben foglalt szálláson tölti el az éjszakát, ami hozzájárul a falusi szálláshelyek fejlesztéséhez. Ennek kapcsán természetesen a falusi turizmus is fejlődik, a helyi értékek és kultúra is teret kap.

[1] *Borút Karta*, 2006.

[2] Piskoti et al (2019): *Borút, borturizmus – integrált fejlesztési koncepció, módszertan és menedzsment-gyakorlat*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs. 404–418.

7. ábra: Bor kiegészítő turisztikai termékei
Complementary products of wine tourism

Forrás: Saját szerkesztés.

A borturizmusnak számos lehetősége van, nagyon sokféle formában megjelenik, és a kiegészítő szolgáltatásokkal komplex turisztikai terméké válhat:

- Borkóstoló túra,
- Pincelátogatás,
- Borvendéglők,
- Borfesztiválok,
- Szüreti fesztiválok,
- Bor és gasztronómia, pl. Etyeki Piknik.

Ahhoz, hogy eljussunk egy komplex turisztikai termékhez, ami több szolgáltatást is magában tud foglalni, véleményem szerint először a borutak meghatározásával és minősítésével kell kezdeni. Ez lenne a kiindulópontja és úgymond alapja, amit más turisztikai termékekkel továbbfejleszteni lehetne.

Tokaj-hegyalján például a hercegekúti Gombos-hegyi pincesor (Götz Pincészet, Naár Pincészet), a tokaji Hétszözlő, a tolcsvai Kincsem Kastély és Szőlőbirtok, a bodrogkisfaludi Patrícus Borház, a bodrogkeresztúri Dereszla Pincészet tud kísérő programokkal kedveskedni a turistáknak. Kiegészítő borturisztikai szolgáltatásként dűlőtúrát, borvacsorát, kulturális programot kínálnak a vendégeik számára. A borkóstolók 63%-a kínál borturisztikai szolgáltatást a látogatók számára.^[3]

[3] Drotár, N. (2021): *Új lehetőségek Tokaj- Hegyalja turizmusában a turisztikai fejlesztéseknek köszönhetően.* Debreceni Egyetem, Debrecen.

3.2. BORUTAK

A borturizmus a tematikus borutakkal válik igazán komplex turisztikai terméké. A borút egyik előnye, hogy helyi összefogáson alapszik, minőségbiztosítás és termékfejlesztés jellemzi.^[4] A borút célja hasonló a helyi társadalom céljaival, amelyek a helyi értékek megőrzése, védelme, a társadalom fejlődésének elősegítése, és népességmegtartó erejének növelése. A borutak igénylik a lakosságot, a vállalkozókat, a civil szervezeteket és az önkormányzatok együttműködését, mivel gazdasági és társadalmi előnyeit együtt fogják élvezni. Mivel a tematikus utak mindig valamilyen adott témára vannak felfűzve, a bor kultúrájára épülő turizmus a tematikus utak keretében teljesebbé válik. A kulturális út mint turisztikai termék központi eleme az a közös image, amely köré szerveződik maga a tárgyiasult termék (azaz a látogatók által igényelt attrakciók és szolgáltatások összessége) – a kínálat koherenciáját tehát a közös kulturális identitás biztosítja.^[5]

A borturizmusban gyakorlatilag a borutak kialakítása jelenti a tematikus utak fejlesztését.^[6] Az első borút 1994-ben alakult, a Villány-Siklói Borút Egyesület formájában, PHARE támogatás segítségével. A bor különlegessége az, hogy nem egy hétköznapi termék, hanem hűen tükrözi a régió identitását.^[7] Itt visszatérek arra, amit már korábban írtam, hogy ilyenkor nemcsak a bor megismerésére, hanem a helyi gasztronómia megismerésére, a környék látnivalói, kulturális és történelmi értékei bemutatására is lehetőség van. Nem beszélve a gazdasági hatásáról, hiszen a bort kínáló közvetlen, jutalék kifizetése nélkül értékesítheti a termékeit.

A borutak három fő típusa:

- Klasszikus borút: Konkrét bejárható útvonal, ahol minősített borkínáló és eladóhelyek, vendéglők, szálláshelyek, valamint látnivalók, rendezvények várják a turistákat. A látogatókat információs táblák irányítják a keresett szolgáltatáshoz. Ehhez a típushoz tartozik a Villány–Siklói és Szekszárdi borút.
- Tematikus borút: A borkóstoló helyek speciális, kulturális, természeti vagy a gasztronómiai programokkal egészülnek ki. Ehhez a típushoz tartozik a Mohács–Bóly Fehérborút.
- Nyitott borút: Borkóstoló helyek laza hálózata. Borkóstolásra, étkezésre és vendéglátásra felkészült egységek egy idegenforgalmi régióban. Ehhez a típushoz tartozik a Tolnai borút.^[8]

[4] Máté, A. (2007): A „Pannon Borrégió” borútjainak összehasonlító értékelése. *Modern Geográfia*, 4. 1–15.

[5] Rátz, T. – Puczkó, L. (2002): *Goethe, Humkbert és Odüszeusz nyomában avagy kulturális utak a turizmusban*. Turizmus Bulletin VI/3.

[6] Várhelyi, T. (2012): *Borturizmus*. Liceum Kiadó, Eger. 58.

[7] Tóthné Igó, Z. (2012): *Tematikus utak – borutak*. Eszterházy Károly Főiskola, Eger. 18.

[8] Szabó, G. (2002): A borút, mint tematikus turisztikai termék Magyarországon. In: Erdősi M. (szerk.): *A borturizmus és a tájegység hagyományos termékének gazdaságfejlesztő hatása*. Olasz Köztársaság Magyarországi Nagykövetség – Hegyközségek Nemzeti Tanácsa, Budapest. 16–27.

4. A TOKAJI BORRÉGIÓ BORÚTJAI

A Tokaji Borrégió borútjai a következők:

- Zéta Borút,
- Sárgamuskotály Borút,
- Hárslevelű Borút,
- Furmint Borút.

4.1. ZÉTA BORÚT

Zéta útvonal: Tokaj, Bodrogkeresztúr, Bodrogkisfalud, Szegi, Szegilong, Vámosújfalú, Sárzasadány, Bodrogolaszi, Hercegekút, Sárospatak, Sátoraljaújhely.

4.2. SÁRGAMUSKOTÁLY BORÚT

Sárgamuskotály útvonal: Tokaj, Bodrogkeresztúr, Bodrogkisfalud, Szegi, Szegilong, Olaszliszka, Vámosújfalú, Tolcsva, Erdőhorváti, Erdőbénye.

4.3. HÁRSLEVELŰ BORÚT

Hárslevelű útvonal: Tokaj, Tarcál, Mád, Rátka, Tállya, Abaújszántó, Golop, Monok, Legyesbénye, Bekecs, Szerencs.

4.4. FURMINT BORÚT

Furmint útvonal: Tokaj, Tarcál, Bodrogkeresztúr.

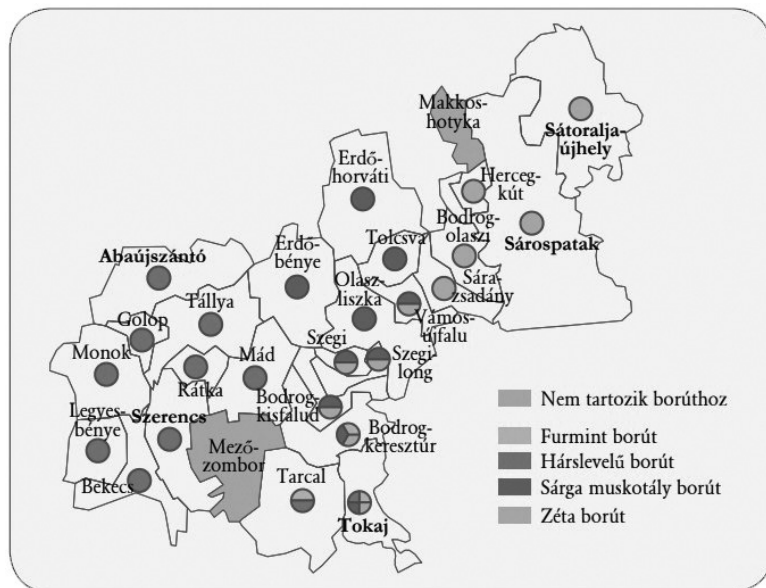
Viszonylag új szolgáltatás a Borbusz. A Borbuszra jelentkezők 4–5 óra alatt 3 pincészetet látogathatnak meg, amik között van kis családi és nagybirtok is, ahol 2–3 féle bort kóstolhatnak meg minden pincészetben. A Tokaji borutakat a Tokaj-hegyaljai Történelmi Borút Egyesület tartja kézben, de mint Ladamérszky László elmondta, jelenleg nem működik. Jó példa lehetne a Villányi és az Egri borút.

Az Egri borút minősített szolgáltatást nyújt. Az Egri Borúthoz tartozóknak van egy ún. pontozásos rendszere, azért hogy bekerülhessenek – egyébként nem járulnak hozzá –, hogy pl. a táblát a pincéjük, házuk elé kihelyezhessék. Különböző programokkal, többek között a MÁV „Éjszakai Borbarangoló Egerben” kisvonatot szervezett, azonban sajnálatos módon nem működött. Maga a kezdeményezés elégedettséget hozott, sajnos a magas árával volt a gond. Sikeres lehet még a gyógyturizmussal való összekapcsolás is.

Magyarországon a Villányi borút volt az első, ami 1994-ben, nemzetközi pályázaton 20M forintot nyert, 13 kis település ebből él! Az önkormányzatok támogatták a kezdeményezést.

A Tokaji borút létezik, de sajnos nem igazán működik. Ezt megerősítette Dr. Molnár Péter is. Hiányzik a minőségbiztosítási rendszer, a szervezeti rendszer összefogása.

8. ábra: Borutak a Tokaji borvidéken
Wine routes into the Tokaj wine territory

Forrás: www.ksh.hu.

5. A SZLOVÁKIAI TOKAJ BORRÉGIÓ BORÚTJAI

A szlovákiai Tokaji borrégió borútjának az elnevezése Szövetség Tokaji borút, leírás van róla, de nem említi az érintett falvakat pontosan, sem a Tokaj csak egy van elnevezésű weboldal sem. Ennek megnevezésére a slovakia.travel weboldalon találtam rá, ahol 3 falut említ: Töketerebes, Kis- és Nagytoronyai.

Együttműködés Magyarországgal nemcsak a terület és névhasználat terén, de a közös borút létrehozásában sincs. Pedig a Zéta borút folytatásaként, a schengeni határok létrejöttével a szlovák Tokaj borrégió is bekapcsolódhatna. Azt azonban mindkét szakember megerősítette, hogy hosszú út vezet még odáig.

6. TOKAJ TURIZMUSRA VONATKOZÓ HATÁRON ÁTNYÚLÓ EGYÜTTMŰKÖDÉSI PROGRAM, AZ INTERREG EGYÜTTMŰKÖDÉSEI

A Tokaji borutak nincsenek kifejlesztve, semmilyen olyan minőségbiztosítási rendszer nem létezik, ami áttekinthetővé, felismerhetővé teheti.

Ebben a fejezetben azt szeretném szemléltetni, hogy létezik-e erre irányuló fejlesztés, továbbá, hogy a fejlesztések között milyen más, összekapcsolható turisztikai termék létezik.

Az Interregionális Együttműködési Operatív Program 2007–2013 az INTERREG IIC (2002–2006) Közösségi Kezdeményezés tapasztalataira épít. A program célja, hogy növelje a regionális fejlesztési politikák hatékonyságát, és, hogy a régióközi együttműködésen keresztül hozzájáruljon az innováció, a tudásalapú gazdaság, a környezetvédelem és kockázat-megelőzés területén Európa gazdasági modernizációjához és növekvő versenyképességéhez.

A régióra vonatkozó Interreg programoknak három időszakát különböztetjük meg:

- az első szakasz a 2007–2013 idősakra vonatkozik,
- a második szakasz a 2014–2020 időszak,
- a harmadik a 2021–2027, de ez még nincs abban a fázisban, hogy értékelhető legyen.

Az első szakaszon 2007 és 2010 közötti időszakot értjük. A következő időszakban az erre vonatkozó pályázatokat szemléltetem.

Az Interreg pályázatok Tokajra vonatkozó fejlesztéseit a 2007–2013 időszakban a következő táblázatban foglaltam össze:

1. táblázat: Interreg pályázatok 2007–2013
Interreg funds between 2007–2013

Szent Erzsében útja	Kassa katedrálisának felújításával a cél, hogy Kassa és Sátoraljaújhely között zárandokutat hozzanak létre 2009–2011 496 477.00 €	Vallási turizmus
Turizmus Abaújban határok nélkül	Tokajtól nem messze, elhagyott épületek turisztikai célú hasznosítása, információs központok létrehozása 2009–2011 1 148 291.00 €	minden turisztikai termékhez köthető
Tokaj-hegyalja bor és pálinka turizmus	Pálinka és bor turizmus fejlesztés Tokaj-hegyalja régióban, infrastruktúra által 2010–2012 1 511 504.00 €	borturizmus
Hagyományos turisztikai termékfejlesztés	A turizmus menedzsment kialakítására és a határ két oldalára koncentráció-csomagok fejlesztése, BAZ és Kosice megyékben 2009–2010 250 409.00 €	minden turisztikai termékhez köthető
Szlovák-magyar integrált turizmus fejlesztés	A világörökségi helyszínre koncentráció turizmusfejlesztés 2009–2010 308 754.00 €	minden turisztikai termékhez köthető
Regionális turizmusfejlesztés a két ország között	Kassa és Miskolc között különféle promóciós anyagokkal, digitális információs központokkal 2009–2010 234 022.00 €	kulturális turizmus

Víziturizmus a Bodrogon	A Bodrog folyó vízi turizmusának népszerűsítése promóciós anyagokkal 2009–2010 84 441.00 €	aktív turizmus
Aggtelek fejlesztése turisztikai desztinációvá	Cél, hogy promóciós anyagokkal népszerűsítsék a falusi turizmust 2009–2010 198 104.00 €	falusi turizmus
Északi kastély felújítási program	Kastély utak, kastélyok összekötése, együttműködés segítése turizmus szempontjából 2009–2010 198 104.00 €	kulturális turizmus
Zempléni új turizmusfejlesztés	A Sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum és a Szennyei Kastély felújítása 2010–2013 1 593 322.00 €	kulturális turizmus
Örökségi utak, múzeumok megújítása	A projekten belül az interaktív múzeumok és a tematikus utak, mint például borutak 2011–2012 319 680.00 €	borturizmus

Forrás: Saját szerkesztés www.husk-cbc.eu alapján.

Ebben a szakaszban a régióban fellelhető minden turisztikai terméket fejlesztettek. A tokaji borút mégsem valósult meg, pedig a Tokaj-hegyalja bor és pálinka turizmus és a Örökségi utak, múzeumok megújítása keretében a borutak is szerepelnek. Azonban az első fejlesztésnél a borpincéket és egyéb infrastruktúrát fejlesztettek, a másodiknál az említett múzeumokat.

A következő táblázatban a 2014–2020 időszak pályázatait foglaltam össze:

2. táblázat: Interreg pályázatok 2014–2020
Interreg funds between 2014–2020

Fejlesztés neve	Részletesebb ismertetés	Turisztikai termék
A Tátrától a Tiszáig	Zemplén televízió határokon átnyúló program-sorozata 2017–2018 308.632 Euro költségvetés	Kulturális turizmus elsősorban azoknak, akik a térségben élnek
TOKAJGIS	GIS adatabázis, a két régió gazdasági fejlesztésének elősegítésére 2017–2019 363,330.29 €	Borturizmushoz köthető fejlesztés
CONIN	Együttműködés a szlovák és magyar területen a kulturális örökség területén 2017–2018 129,904.31 €	Kulturális turizmus

Aggtelek-Domica gyógybarlang	Gyógy- és wellness turizmus fejlesztés az Aggteleki cseppkőbarlangban magyar és szlovák oldalon 2017–2021 1,373,683.64	Gyógy- és wellness turizmus
Bodrog-aktív turizmus	Bodrog folyó menti támogatás, a víziutak, kerékpárutak, lovagló utak fejlesztése a való életben és online térben is 2017–2020 2,220,747.40 €	Aktív turizmus
Bird of Paradise – paradicsommadár	Határon átnyúló madárles program 2017–2019 346,932.68 €	Ökoturizmus
Kastélyról kastélyra	II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos nyomában. Kastélyfelújító program, határon innen és túl 2018–2021 346,932.68 €	Kulturális turizmus
Kisebbségi projektek támogatása a keleti régióban	Elsősorban kulturális örökség újítására irányuló program 2017–2023 1,558,089.44 €	Kulturális turizmus
Cross-bike, kerékpárral határokon át	Olyan állomások felállítása a két országban, ami az egészséges, 0 kibocsátású közlekedést teszi lehetővé 2019–2021 839,452.86 €	Aktív turizmus
Innocult	Hegyköz és határmenti fenntarthatóságra irányuló pályázat, elsősorban kulturális örökségre irányuló 2019–2021 310,360.00 €	Kulturális turizmus
Intercastles	A program célja interaktív kastélyok, aminek része a Lorántffy–Rákóczi–Degenfeld–Tisza kúria, Tokaj belvárosában 2020–2022 1,108,568.47 € össztámogatás, nemcsak erre a kúriára	Kulturális turizmus
Madártúra	Tokaj régióban az ökoturizmus népszerűsítésére irányuló program	Ökoturizmus
Rákóczi Turizmus	A szlovákiai borsi kastély felújítása, melynek része, hogy több, határon innen élő látogatókat vonzanak 2020–2022 847,645.50 €	Kulturális turizmus
Borpincék	Kőporos és Gomboshegy közötti borpincék felújítása, ezen felül borút térkép, turisztikai információ, parkoló létrehozása 2020–2022 803,767.63 €	Borturizmus, gasztró- és kulturális turizmussal egybekötve

Forrás: Saját szerkesztés www.skhu.eu alapján.

Ebben a szakaszban már sokkal specifikusabban fejlesztették a különböző, környéken található turisztikai termékpalettát. Befejeződött a borpincék felújítása is. Tovább lépés a borutak felé továbbra sem történt meg. Interjúmban Dr. Molnár Péter azt is megerősítette, hogy még sajnos el sem kezdődött. A következő részben az esetleges, más turisztikai termékkel való összefogásokat, kombinálhatóságot szeretném részletezni.

7. BORUTAK MÁS TURISZTIKAI TERMÉKKEL VALÓ ÖSSZEVEONÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

2020-ban a Kormány átalakította hazánk turisztikai térképét és a turisztikai térségek meghatározásáról szóló 429/2020. (IX. 14.) Korm. rendeletnek megfelelően Magyarországon 11 turisztikai térséget jelölt ki a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégiával összhangban. A Tokaj és Nyíregyháza turisztikai térség a Tisza jobb és bal parti településeit fogja össze. A kiemelt desztináció szerepe mind fejlesztéspolitikában, mind pedig a térség hazai és nemzetközi megjelenítésében rendkívüli jelentőséggel bír az elkövetkező időszakban. Amennyiben a kormány által lehatárolt turisztikai térséget nézzük, akkor a Nyíregyházi Állatkertnek, mint összekapcsolható turisztikai terméknek van ebben az esetben szerepe.

Önállóan került nevesítésre a Borvidéket is magában foglaló Tokaj-Zemplén Térség. A fejlesztésének szükségességét megalapozó kormányzati intézkedésekről szóló 1791/2020. (XI. 11.) Korm. határozat és a Tokaj-Zemplén Térség Fejlesztési Program megvalósításához nyújtandó célzott pénzügyi támogatás felhasználásának feltételrendszerét a 2038/2020. (XII. 29.) Korm. határozat rögzíti, a pénzügyi támogatás felhasználását a meghatározott fő fejlesztési irányok mentén. A 2020. év végén elkészült Tokaj-Zemplén Regionális Fejlesztési Terv célul tűzte ki, hogy Tokaj-Zemplén térsége Budapest és Balaton után a harmadik legjelentősebb turisztikai régiója legyen Magyarországnak. A Program előkészítésére és megvalósítására a Tokaj-Zemplén térség fejlesztéséért felelős kormánybiztos irányítása mellett, a Tokaj Borvidék Fejlesztési Tanács bevonásával kerül sor. A Tokaj Borvidék Fejlesztési Tanács célja: Világhírű Borvidék 2030. Ennek megvalósítását a következőkben látják:

- kifogástalan minőségű borkészítés,
- az épített és természeti örökség megóvása,
- a borvidék megtartó erejének megőrzése,
- helyi mezőgazdasági termékek által munkahelyteremtés,
- Interreg programokon keresztül a szlovákiai résszel való együttműködés, de ahogy a Program említi, ne érvényesüljön Szlovákia szívó hatása, hanem inkább egy igazságos, azonos elosztású fejlesztések és turizmus szerint is.

A korábban említett területi és márkanév használat mellett, a Tokaji Borvidék egyéb olyan kihívást is tartalmaz, amit össze kell hangolni ahhoz, hogy jól felépített, komplex turisztikai szolgáltatókkal ellátott régió lehessen. A térségre magas minőségű szálláshelyek hiánya jellemző, főleg a nagy létszámú csoportok esetén, a térség desztinációinak megközelítése problémás, hiányoznak az erre specializálódott vállalkozások, valamint

kiszolgáló infrastruktúra és turizmust célzó speciálisan kialakított tömegközlekedési rendszer. A fejlesztések ellenére a természeti és kulturális értékekben rejlő turisztikai potenciál számos területe kihasználatlan, ami szintén gyengíti a térség nemzetközi és hazai szerepét. A borvidék nem rendelkezik egységes arculattal, nem jelenik meg a küldő piacokon, valamint nagyon fontos tényező, hogy a térség programkínálata bővül, de ezek nincsenek összehangolva, egymásra torlódnak a borvidéki rendezvények.

7.1. A TOKAJI BORVIDÉK SZÁLLÁSHELYKAPACITÁSA

A három kategóriába sorolt szállástípus férőhelyei 2019-ben összesen 4553 ágyszámot mutatnak. A kutatás során a falusi szálláshelyek, panziók és szállodák férőhelyeit és területi eloszlását vizsgáltam. Mindhárom kategória esetében Sárospatakon, Tokajban, és Sátoraljaújhelyen található a legtöbb szálláshely. A falusi szálláshelyek 63%-a Szerencs kivételével a négy város külterületi-, vagy csatolt településrészén található, még az ötven fő feletti férőhelyek eloszlása Rátka, Mád, Tállya, Erdőhorváti, Tarcal és Erdőbénye községekre koncentrálódik. A panziók összes férőhelye ezerhatszázötven, melynek 47%-a városokban van Tokaj-hegyalján. Erdőbénye, Mád, Tállya, Tarcal községekben a férőhelyek 30%-a található. A szállodai férőhelyek 70%-a Abaújszántó kivételével a négy városban található. Fontos azonban, hogy a térség egyetlen ötcsillagos szállodája Tarcalon működik, az Andrassy Rezidencia. Négycsillagos a sárospataki Hotel Bodrog, a mádi Hotel Botrytis, a sátoraljaújhelyi Hunor Hotel és a tarcali Dégenfeld Kastélyszálló. Háromcsillagos szálláshely a Mádi Kúria, valamint az erdőbényei Magita Hotel.^[9] A kihasználtság legtöbb esetben a csodarabbik sírját látogató ortodox zsidókhoz köthető.

Ennek orvoslására a Tokaj-Zemplén Térség Fejlesztési Program szerint szállodák épülnek: Tokaj, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Sáradsány, Erdőhorváti, Tállya, Golop.

7.2. TOKAJ VALLÁSI TURIZMUSÁNAK LEHETŐSÉGEI

A már korábban említett csodarabbik sírja a haszidizmust követő zsidók zarándokhelye, akik lényegében a Kabbala irányzathoz hasonlíthatók. A mozgalom vezéralakjai, a mesterek, cádikok voltak. Maga a cádik kifejezés jelentése, „igaz ember”, őket tartották a zsidó közösségek lelki, és szellemi vezetőinek. Ezek a cádikok Israel Báál Sém Tov (aki „Best” néven vált ismertté) szellemi leszármazottai.^[10] A csodarabbik tulajdonképpen bölcs tapasztalataikkal, tanácsaikkal és életmódjukkal tűntek ki. A mai napig, ha egy zsidó nincs tisztában bármilyen vallási vagy egyéb kötelességével, a többiek tanácsa: „Menj, kérdezd meg a rabbit”. Tehát a rabbi vallási és életvitel vezető.

Sátoraljaújhelyen Teitelbaum Mózes, Mádton Winkler Mordechai, Bodrogkeresztúrban RebSájele és Olaszliszván Friedland Cvi Herschele rabbikat csodarabbi néven emlegették, tisztelték, és tisztelik napjainkban is.

[9] Drotár, N. (2021): i. m.

[10] Drotár, N. (2021): i. m.

A tokaj-hegyaljai zsidók a második világháború után külföldre vándoroltak. A haszid zsidók a 70-es években kezdték el felkeresni felmenőik sírját, az akkori felújítatlan temetőkből. Ezeket a temetőket mára már felújították: Abaújszántón, Szerencsen, Mádon, Tállyán, Tarcalon, Tokajban, Bodrogkeresztúron, Olaszliszván, Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen, Erdőbényén. A következő településeken még nem: Bekecs, Legyesbénye, Bodrogkisfalud, Rudabányácska, Szegi, Vámosújfalun, Tolcsva. Ezen felül a 80-as években már a csodarabbik sírjait is kezdték felkeresni. Számuk 2019-ben 81568 turista érkezett haláluk évfordulójára. A nagyszámú zsidó közösséget nehezen tudják mind a mai napig elszállásolni, de már megindultak a szállásfejlesztések. Habár a haszid zsidók nem nagy borfogyasztók, de itt tartózkodásuk ösztönözheti a termelőket kóser bor létrehozására, valamint az általuk itt hagyott, esetlegesen szállásra költött pénz idegenforgalmi adóját egyéb, például borutak fejlesztésére lehetne befektetni.

7.3. AKTÍV TURIZMUS

Tokaj-hegyalja természeti adottságai kiváló lehetőséget biztosít az aktív turizmus különböző területeit kedvelő turisták számára. A fejlesztések kapcsán mára ez a turisztikai ágazat a harmadik legkedveltebb vonzerővé nőtte ki magát a desztinációban. A fejlesztések a Zempléni Kalandpark megépítésével kezdődtek. A folyamatos bővítés mellett újabb attrakciók jöttek létre a Megyer-hegyi Tengersizemen, valamint teljesen új vízi turisztikai fejlesztés valósult meg a Felső-Tiszán és a Bodrogon. A 2014–2020 Interreg programok között is szerepel a Bodrog folyó menti támogatás, a vízi utak, kerékpárutak, lovagló utak fejlesztése a való életben és online térben is.

7.4. KERÉKPÁR TURIZMUS

A Tokaj-hegyalja térség nemcsak az aktív turizmusnak kedvez, hanem a többnapos, határon átnyúló kerékpáros turizmusnak is. Adott esetben a lehető legkönnyebb, ha valaki bort szeretne kóstolni, hogy kerékpárral közlekedik. Hiszen a falvak kerékpárral napközben bejárható távolságra fekszenek egymástól, amit adott esetben egy esti borkóstolás és falusi szálláshelyen eltöltött éjszaka követhet.

A Tokaj-Zemplén térségi Program keretében Tokaj-Kassa (Eurovelo 11) útvonal hiányzó részének kiépítése, kerékpáros körök kialakítása, a Zempléni térség nyugati oldalának becsatolásával, a települési leágazások megteremtése, átkelési pontok kialakítása a 37-es számú főúton szerepel. Ezen kívül határokon átnyúló program keretében Bodrogkeresztúr, Bekecs, Vámosújfalun, Mád, Abaújszántó, Rátka, Sáradsadány, Bodrogolaszi, Makkoshotyka, Szegilong, Bodrogkisfalud, Herceggút, Olaszliszka, Szegi, Erdőhorvát, Tolcsva, Erdőbénye, Tállya, Legyesbénye, Golop falukban a kerékpáros utak kialakítása és fejlesztése, Szlovákiával való összekötése.

7.7. KULTURÁLIS TURIZMUS

Világörökségi helyszín, gazdag kulturális emlékekkel, amelyek az évek során nem kerültek felújításra. Ennek egyik oka, hogy bezárt a Szerencsi gyár és a fazekas gyár, ipari létesítmény nincs, emiatt magas a munkanélküliség. Egyéb forrás, fejlesztési támogatás nélkül nehéz a kulturális épületekre pénzt kigazdálkodni. Az Interreg programok között számos példát láttunk, a fenti táblázatokban, amit szemléltettem. Ezen felül még határon belül:

- A tokaji Kopasz-hegy turisztikai attrakciófejlesztése,
- Sárospatakon a Várnegyed és Szent Erzsébet sétány fejlesztése, belvárosi műemlék épületek homlokzatának felújítása,
- Sátoraljaújhelyen Bortemplom kialakítása, belvárosi műemlék épületek homlokzatának felújítása,
- Szerencsen Rákóczi vár felújítása,
- Monok, Kossuth emlékház felújítása,
- Olaszliszván a „traktérként” ismert kastély felújítása,
- Tolcsva Waldbott kastély felújítása,
- Golop Vay kastély felújítása.

A kulturális turizmusnak és borutaknak számos előnye, hogy amennyiben a történelmi borutakat fejlesztik, akkor a turista annak az előnyét élvezheti, hogy földrajzilag egy helyen található, tehát a bor mellett megjelenhet kiegészítőként a kulturális turizmus. Így az idelátogató egyszerre tekintheti meg a történelmi értéket és kóstolhat hozzá bort és töltheti az éjszakát egy borkóstoló program keretében.

7.8. A TOKAJI BORVIDÉK BEJÁRHATÓSÁGÁNAK SEGÍTÉSE

A Tokaj-Zemplén Fejlesztési Program meghatározó eleme a közlekedési hálózat fejlesztése a régió gyors és minőségi megközelíthetőségének megteremtése érdekében. Ezen belül kiemelt cél egy körpanoráma kerékpárút kiépítése, amely összekapcsolja a Zempléni-hegység természeti és kulturális desztinációit és megteremti a Trianon által megszakított összeköttetést Kassa és Tokaj között. A megvalósítás első üteme a Tokaj-Sátoraljaújhely vonal, amely rácsatlakozik a jelenleg futó Mád-Tokaj Kopasz-hegyet megkerülő kerékpárútra. Itt már zajlik a nyomvonalak felmérése. A jövő év első felében megkezdődhet a Tarcalon működő Tokaji Kutatóintézet Szőlészeti és Borászati Kutató fejlesztés II. ütemének megvalósítása is.

Jelenleg Tokaj-Hegyalja mint borvidék három részre van szakítva, s ez a három nagy rész kínálja együtt, amit a vendég együttesen szeretne igénybe venni, megkapni.

Amennyiben a borutakat egészség és wellness turizmussal szeretnék együttesen igénybe venni, Sárospatakon a Végardó fürdő jelenti a szolgáltatást, aminek szomszédságában világszínvonalú hotel épül.

Sátoraljaújhelyben és környékén elsősorban a családostok érzik jól magukat a Kalandpark kínálta lehetőségek miatt. Sárospatakon a fürdő jelent vonzerőt, míg Tokaj-

Szerencs környékén a borturizmus és a vízi turizmus a domináns, illetve egyre nagyobb szerepet kap a kulturális turizmus is a tokaji fejlesztéseknek köszönhetően (Kulturális és Konferencia Központ, Paulay Ede Színház, 2011-től Patkóbánya-Fesztiválatlan). Az ide érkező szállóvendégek többsége számára azonban a borvidék túl nagy, s a Tokaj-ba érkezők gyakran a borvidék északi részének a kínálatát, míg az északra érkezők Tokaj kínálatát nem ismerik meg – a vendég azonban mindent együtt szeretne megkapni.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmányom során szemléltettem, hogy a trianoni határokkal kettészakított, valaha egy országhoz tartozó, egységes Tokaji borrégióknak olyan kihívásokkal kellett szembenéznie a XX. és XXI. században, ami csak az új határok létrehozásával jöhetett létre.

A területi problémára, ami azt foglalja magában, hogy a történelmi, eredeti, utóljára 1908-ban szabályozott terület lehatárolást Szlovákia 174 ha-ról 908 ha-ra növelte. Mivel az eredeti, földrajzi lehatárolás 1908-ban volt szabályozva, az új terület nem tükrözi a történelmi határokat.

A másik, máig meg nem egyezett rész a Tokaj márkanév használati engedély. Ahogy a területi problémák megoldásánál Magyarország felajánlotta a 400 ha-os kompromisszumos megoldást, úgy a Tokaj névhasználatra is azt a megoldást javasolta, hogy Szlovákia akkor használja a Tokaj nevet, ha betartja a magyarországi előállításra vonatkozó szabályokat is. Ezzel növelte volna annak esélyét, hogy a tokaji bor még értékesebbé válik, hisz az előírás alapján a minőség is szabályozott és egységes lenne. Ezt mindeközül Szlovákia nem fogadta el, ahogy a területi lehatárolást sem rendezte, mégis az Európai Unió 2014-ben megengedte Szlovákiának a Tokaj névhasználatot. Amennyiben ezek rendeződnének, elindulna egy együttműködési korszak.

Megoldás lehetne a Tokaj Világörökségi Helyszín kiterjesztése a szlovákiai részre is. Ezzel olyan szabályozási rendszer lépne életbe, ami meghatározná és rendezné a területre és a bor minőségére vonatkozó előírásokat. Az egységesítés ebben az esetben az együttműködést is jelentené.

A borutak eddig nem lettek kiépítve úgy, ahogy például Villány esetében, de a többi turisztikai termék összevonásával nemcsak a vendégéjszakákat, de a borutakat is vonzóbbá lehetne tenni.

A borutakat azért foglaltam be a tanulmányomba, mert ha lenne közös borút, az megint erősítené a közös weboldal, marketing létrehozását, ami nagyban segítené, hogy mindegyik Tokaj régió ismertté váljon. Ez úgymond egy kézenfekvő megoldás arra, hogy erősödjön a borászok közvetlen értékesítési lehetősége és fejlődjön a falusi turizmus, falusi szállás, összekapcsolva további turisztikai termékekkel. Fontos azonban, hogy Tokaj ne csak a bort jelentse a látogatók elképzeléseiben, hiszen több turisztikai termék kifejlesztésének lehetőségeit hordozza magában, mint például aktív, kulturális, wellness, vízi turizmus. A turisztikai desztinációvá válás része, hogy az adott területen a turista egységes turisztikai komplexumot találjon, ami magában hordozza a szállás, étkezés és motivációját kielégítendő több turisztikai termék jelenlétét.

IRODALOM

- Borúti Karta (2006).
- Dankó, L. (2017): *Tokaj-Zemplén térség kulturális örökségturisztikai és marketing koncepciója*. ME-GTK Marketing Intézet.
- Drotár, N. (2021): *Új lehetőségek Tokaj-hegyalja turizmusában a turisztikai fejlesztéseknek köszönhetően*. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Hajdú, Z. (2014): *Tokaj-hegyalja – egy államhatár-metszete világörökségi jellegű szőlő- és bortermelő táj – a magyar-szlovák kétoldalú és az európai uniós szabályozási hálóban*. MTA KRTK, Pécs. 1–12.
- Könyves, E. (2015): *Borturizmus-borutak*. Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi kar, Debrecen.
- László, R.: *Borkultura-borturizmus-borút*.
- Máté, A. (2007.): *A „Pannon Borrégió” borútjainak összehasonlító értékelése*. Modern Geográfia, 4. 1–15.
- Piskoti et al (2019): *Borút, borturizmus – integrált fejlesztési koncepció, módszertan és menedzsment-gyakorlat*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs. 404–418.
- Rátz, T. – Puczkó, L. (2002): *Goethe, Humkbert és Odüsszeusz nyomában avagy kulturális utak a turizmusban*. Turizmus Bulletin VI/3.
- Szabó, G. (2002): *A borút, mint tematikus turisztikai termék Magyarországon*. In: Erdősi M. (szerk.): *A borturizmus és a tájegység hagyományos termékének gazdaságfejlesztő hatása*. Olasz Köztársaság Magyarországi Nagykövetség – Hegyközségek Nemzeti Tanácsa, Budapest. 16–27.
- *Tokaj Borvidék Területfejlesztési Koncepció* (2021). Tokaj Borvidék Fejlesztési Tanács.
- *Tokaj-Zemplén Térség Fejlesztési Program* (2020). Tokaj Borvidék Fejlesztési Tanács.
- Tóthné Igó, Z. (2012): *Tematikus utak – borutak*. Eszterházy Károly Főiskola, Eger. 18.
- Varga, I. – Virágos, R. – Dr. Fejérdy, T. (2016): *Tokaj-hegyalja Történelmi Borvidék Kultúrtáj Világörökségi helyszínre és védőövezetére vonatkozó világörökségi Kezelési terv*. Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, Budapest.
- Várhelyi, T. (2012): *Borturizmus*. Liceum Kiadó, Eger. 58.

INTERNETES FORRÁSOK

- <http://www.jogiportal.hu/index.php?id=uedf4fu1d2ngmhi6y&state=20131231&menu=view>
- <https://www.vylyan.hu/egy-ev-a-hegyen/magyarorszag-borregioi-es-borvidekei/>
- <https://www.nytimes.com/2010/07/25/travel/25Tokaj.html>
- <https://borespiac.hu/2020/01/02/reg-vart-vedelem-tokajnak/>
- <https://patriotak.hu/tokaj/>
- https://www.boraszportal.hu/hirszuret/tokaj_ska_a_szlovak_tokaji-682
- <https://felvidek.ma/2008/03/tokaj-videke-tortenelmi-kincs/>
- <http://www.diwinetaste.com/dwt/en2005091.php>
- <https://hungarikum.iwk.hu/tokaj/>
- <https://tokajinfok.hu/tokaj-bortura/>
- <https://borsevik.hu/etelek/itemlist/category/14-tokaji-borvidek>
- <https://borokos.hu/bortanfolyam/magyarorszag-borvidekei-teruleti-elhelyezkedes/>
- <http://vinopedia.hu/tokaji-borvidek>
- <https://adatbank.sk/lexikon/tokaji-borvidek/>

- <https://bor.hu/borutazas/tokaji-borregio>
- <http://www.tokajwine.sk/en/tokay-region.html>
- <http://www.tokajvilagorokseg.hu/index.php>
- www.ksh.hu
- <https://tokajregion.sk/hu/programok/>
- <https://slovakia.travel/hu/tokaji-borut>
- https://vedjegy.blog.hu/2012/01/31/a_szlovak_tokaji_ujratoltve
- <http://www.tokajiborvidek.hu/egyebinfo.html#content1-1q>
- <http://www.wineroutes.hu/article/guide/borutak>
- <http://www.husk-cbc.eu/hu/>
- <https://www.skhu.eu/funded-projects>
- https://www.palyazat.gov.hu/interregionalis_egyuttmukodesi_program_interreg_ivc
- <http://tatratiska.hu/2020/04/21/a-felso-bodrogkoz-adottsagai-a-vallasi-turizmus-teren/>
- <https://www.tbft.hu/projektek/tokaj-zemplen-terseg-fejlesztési-program/>
- <https://www.tbft.hu/>
- <http://www.tokajvinum.hu/tartalom.php?parent=1>

A felsőoktatási kihívások vizsgálata Kelet-Közép-Európa fókusszal

Absztrakt

Jelen tanulmány célja a kelet-közép-európai statisztikai adatokon keresztül bemutatni, hogy a felsőoktatási intézmények milyen kihívásokkal nézhetnek szembe. A dokumentum- és tartalom-elemzéssel előtérbe kerülő információk Európa egészére jellemző kihívásokra utalnak, amelyek a 2018-2020 években jelentkeztek. A felnőttek tanulásban való részvételének számában való markáns visszaesés és az országok közötti rangsorok változása egyre inkább versenyhelyezetet teremt a változások korát élő felsőoktatásban.

Abstract

The aim of the study is to present the challenges that higher education institutions may face through Central and Eastern European statistical data. The information coming to the fore through document and content analysis points to challenges typical for Europe as a whole, which appeared in the years 2018–2020. The marked decline in the number of adults participating in learning and the change in rankings between countries is increasingly creating a competitive situation in higher education, which is experiencing an age of change.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: R1, I1

Kulcsszavak: felsőoktatás, alkalmazott tudomány, ipar, kölcsönhatás

NEMZETKÖZI DINAMIKÁK A FELSŐOKTATÁSBAN

A felsőoktatási intézményeknek számos társadalmi kihívással kell szembenéznük, és fontos, hogy olyan hallgatókat képezzenek, akik ezen kihívásokra megoldásokkal, válaszokkal tudnak szolgálni annak kapcsán, hogy támogassák a közösséget. Az alábbiakban négy olyan tanulmány ismerhető meg, amelyek az említett kérdéskörökkel foglalkoznak, fókuszba helyezve vállalati kapcsolódás.

Egy, a svédországi sajtóösszefoglalókat bemutató tanulmány^[1] utal ezen kihívásokra adott kormányzati programokra, és az egyéb, tudósok által javasolt különböző tudástranzfer utakba is betekintést enged. A kutatót, a tudóst helyezi a fókuszba, mint a vállalati kapcsolódás kulcsemberét, azonban a kulturális különbségek ebben a kontextusban is akár az összeférhetlenségig sodorhatják a kapcsolatokat. A cikk,

[1] Rosenlund, J. – Legrand C. (2020): *Algae preneurship as academic engagement: Being entrepreneurial in a lab coat*. Industry and Higher Education, 35/1. doi.org/10.1177/0950422220929279.

amely a svéd Linnaeus University „Algoland” projekt esettanulmányán alapszik, az akadémikusok oldaláról a társadalmi felelősséget a fenntarthatóságon keresztül értelmezi. A 2007 és 2019 között vegyesen finanszírozott projekt (állami, félmagán-, magánszektor által támogatott) új újrahasznosítás lehetőségek fejlesztésén dolgozott, mikroalgák felhasználásával. A projekt sikeressége révén más iparágra való kiterjesztési szándék is megfogalmazódott, amelynek célja egy ökológiai, gazdasági, társadalmi szempontból fenntartható ipari platform létrehozása. A platform kialakítása során a tudósok „algavállalkozókként” vettek részt a folyamatban. A „háttér” bemutatása, elemzése kapcsán a „vállalkozói egyetemek” körüli dilemmák, feszültségek épp úgy megemlítésre kerülnek, mint az egyén, azaz a kutató, tudós személyes dilemmái, attitűdbéli sajátosságai a vállalkozói tulajdonságokkal szemben. Az elméleti áttekintés ezen szerepkört helyezi a fókuszba, azon megállapítás mentén, hogy a vállalkozói egyetem kutatóinak „több szerep-identitás” kihívásaira kell reagálnia. A tanulmány rámutat arra, hogy a projektben résztvevő tudósok egyúttal vállalkozókká is váltak, tekintve, hogy vállalkozói tevékenységhez való csatlakozással, azaz a projektbe lépésükkel már együttműködésüket, „vállalkozásukat” fejezték ki. A folyamat a kutatók attitűdjét is formálta, „identitás-munkát” indított el, amely az együttműködésre vezethető vissza. A tanulmány külön taglalja a domináns vállalkozói modell sajátosságait, az abban való kutatói, vállalkozói együttműködés fontosságát éppúgy, mint az egyensúly megőrzését.^[2]

A nemzetközi szakirodalomban a „vállalkozóibb” felsőoktatási intézmények átalakulásának vizsgálata is fókuszba került. Stolze (2020) részletesen taglalja ezen oktatási intézmények kihívásait és a rájuk gyakorolt hatásokat, amelyek új küldetési irányt jelölnek ki számukra. A vállalkozói egyetemek kialakulásának történi áttekintését követően a kutatás 18 ország^[3] 36 felsőoktatási intézményén keresztül vizsgálja a folyamatot, amely során bemutatásra kerül több, szakirodalomban említett módszer a vállalkozói egyetemi lét kialakítását illetően. A kutatás a 36 egyetem vizsgálatából végül három út-javaslatot fogalmaz meg: „ökoszisztéma út”, „oktatási út”, „iránymutatói út”. A tanulmány rámutat a komplex és lassú folyamat azon részleteire, kihívásaira, melyek alapvetően egy érzékeny és konszolidált projekten keresztül valósulnak meg. A folyamat nyomon követését kiemelt fontosságúnak tartja, tekintve, hogy a sikertelenségek is hozzájárulnak a best practis létrejöttéhez.^[4]

Lee-Davies (2018) a felsőoktatási intézmények versenyképességének fokozása kapcsán fogalmaz meg ajánlásokat. Mindezt az egyetemi és az üzleti élet előnyeit, átjárhatóságát megragadva teszi. Tekintve, hogy ma már nem csak az ipar, de a felsőoktatási intézmények is versenyeznek egymás között, a tanulmány hand out-ot kíván adni az úttörő munka elvégzéséhez. A tanulmány kezdetben ismerteti a felsőoktatás kihívásaihoz vezető körül-

[2] Rosenlund, J. – Legrand C. (2020): i. m.

[3] Lengyelország, Svédország, Hollandia, Nagy-Britannia, Dánia, Olaszország, Belgium, Spanyolország, Írország, Szerbia, Japán, Szingapúr, Irán, Dél-Afrikai Köztársaság, Brazília, Chile, USA, Kanada.

[4] Stolze, A. (2020): *A meta-ethnography on HEIs' transformation into more entrepreneurial institutions: Towards an action-framework proposition*. Industry and Higher Education, 35/1. doi.org/10.1177/0950422220922677.

ményeket szakirodalmi hivatkozásokon keresztül. A téma feldolgozásához két kulcsfontosságú esettanulmányt, illetve félig strukturált mélyinterjúkat használ. Az első, leíróbb esettanulmány az egyetem és az iparral való oktatási együttműködés kidolgozását részletesen ismerteti. A folyamat során kialakult munkacsoport foglalkozott a projekttel, azonban a felsőoktatási intézmény nem tudta befogadni az eltérő vállalati kulturális jegyek megtestesítését, és bizonyos döntési pontokon erősen sérült a folyamat. Az is bemutatásra kerül, hogy az ipari oldalról érkezett partner a kezdeti nehézségeket elfogadja, tekintve, hogy ismeri az intézményi működést, végül a folyamatot tarthatatlannak ítéli meg, és megszakad a kapcsolat. A másodlagos esettanulmányban már egy harmadik, külső szervezet is bevonásra került, amelynek hatására sikerrel lezárult az együttműködés, tekintve, hogy belső folyamatokkal kapcsolatos összecsapásokat ezáltal nem kellett megvívni. A cikkben bemutatásra kerül 10 felsőoktatási és 10 vállalati vélemény is – amelyeket, az esettanulmányokkal közösen értékelve – arra a megállapításra jut, hogy a hatalom és a folyamat az a két markáns, kiemelt terület, amely az együttműködést meghatározza.^[5]

Thomas Brekke (2020) egy norvég esettanulmányt mutat be, ahol az egyetemek vállalkozói szerepét, illetve az egyetem vonzáskörzetében létező vállalkozói kedvet helyezi a fókuszba. A kutatás alapja kvalitatív elemzés – félig strukturált mélyinterjú. A tanulmány röviden ismerteti az egyetemek, kutatóközpontok fejlesztésbe való becsatornázásának folyamatát, egészen az S3 stratégiáig, amely a kihívásoknak való megfelelést alapozta meg, kijelölve a fejlődés útját ezen szervezetek életében. A kutatás középpontjában a norvégiai Vestfold megye áll, amelyet ipari szempontból, illetve oktatási szempontból a témához leginkább relevánsnak ítélt (1994-ben a három különálló egyetem összeolvadása okán). A szakpolitikai keretek említésével – amelyek az innováció alapú regionális fejlesztésre irányulnak – képet ad arról, hogy az egyetemek összevonásával egy hatékonyabb regionális szerepkör betöltését kívánták szolgálni. Bemutatásra kerül az „RIS”, illetve az EDP keretrendszer, koncepció kritikai megközelítésben.

Vestfold megye, majd a Vestfold University College rövid bemutatását követően ismertetésre kerülnek az egyetem kutatás-fejlesztésre irányuló mérföldkövei. A régiót az ipar oldaláról ismerteti, majd a szakpolitikai megközelítés által inspirált vállalkozói kedv folyamata rajzolódik ki a tanulmányból. Az egyetem-ipar viszonya szakoktatói programokon alapult, majd a nem megfelelő interakció végponthoz érkezett, és elindult egy felfedezési folyamat az együttműködések fokozására. A jövő technológiai platformjaként a mikro-elektromechanikus rendszerek kerültek kijelölésre, azonban a mélyinterjúk rámutattak mind a külső, mind pedig a belső feszültségekre, az esetenként eltérő érdekekre: az egyetem fókusza a kutatásra összpontosult, a céges érdekek pedig csak ezután következtek. Azonban az interakciókból az adott problémára jellemző tanulási módszerek kerülnek rögzítésre.

[5] Lee-Davies, L. (2018): *Prehistoric process in HE: A critical review of institutional processes for business-academic partnerships in management development provision*. Industry and Higher Education, 33/1. doi.org/10.1177/0950422218795383.

Az azonosított kihívások jó gyakorlatként szolgálhatnak arra vonatkozóan, hogyan lehetséges az innovációs kompetencia támogatásával egy egyetemnek megerősítenie a regionális vállalatokat.^[6]

KELET-KÖZÉP-EURÓPAI SAJÁTOSSÁGOK

Ebben a fejezetben először Kelet-Közép-Európa vonatkozásában általánosságban elmondható jellemzőkről lesz szó, majd két olyan európai uniós statisztika kerül bemutatásra, amely a felnőttek tanulásban való részvételét vizsgálja az alapképzést követően, illetve a sikeresen befejezett felsőfokú tanulmányok vonatkozásában.

Kelet-Közép-Európában a háromciklusú, azaz a Bologna-típusú képzési rendszer bevezetése – bár eltérő ütemben – mindenhol megtörtént. Az európai trenddel ellentétben, a kelet-közép-európai országokban a gazdasági, jogi képzések iránt nőtt meg a „hallgatói kereslet”, szemben a mérnöki, természettudományi területtel, különös tekintettel Magyarországon vonatkozásában.^[7] A magánintézmények megjelenése mellett továbbra is az állami fenntartású intézmények rendelkeztek a legtöbb hallgatóval, ahol jelentősebb volt az állami finanszírozott létszám – kivétel ez alól Bulgária, ahol általános vagy részleges tandíjfizetési rendszer került bevezetésre, illetve Romániában a magánegyetemi szektor elterjedése okán nagyobb volt a tandíjfizetők aránya.^[8] Mindemellett fontos megemlíteni, hogy a magyarországi felsőoktatás vonatkozásában ismét változások következtek be, amely a modellváltás folyamatában nyilvánult meg. A 2011. évi CCIV. törvény (Nftv.) 117/C.§ (1) bekezdése szerinti felhatalmazás alapján az Országgyűlés alapítói, tulajdonosi, fenntartói jogainak gyakorlása, működési feltételei, intézményfejlesztési céljai megvalósításának biztosítása érdekében alapítványok létrehozásáról döntött. 2011. évi CCIV. törvény (Nftv.) 1. melléklete részletezi Magyarországon államilag elismert felsőoktatási intézményeit, alábbi besorolások szerint:

I. Egyetemek:

I/A. Állami egyetemek,

I/B. Nem állami egyetemek;

II. Nem állami alkalmazott tudományok egyetemei,

III. Főiskolák,

III/A. Állami főiskolák,

III/B. Nem állami főiskolák.^[9]

[6] Brekke, T. (2020): *Challenges and opportunities of building an entrepreneurial discovery process through university–industry interaction: A Norwegian case study*. Industry and Higher Education, 35/6. doi.org/10.1177/0950422220978348.

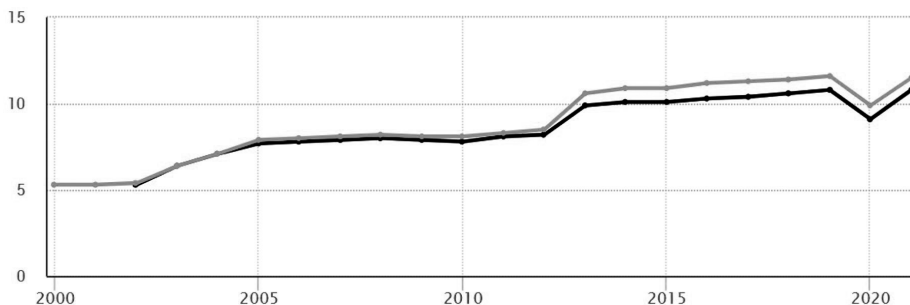
[7] Németh A. O. (2012): Felsőoktatás-finanszírozás Kelet-Közép-Európában. In: *Felsőoktatás-finanszírozás. Nemzetközi tendenciák és a hazai helyzet*. Aula, Budapest. 72. ISBN 978-963-339-032-0.

[8] Németh A. O. (2012): i. m. 99.

[9] 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról.

Az Európai Unió által végzett statisztikák kitérnek a felnőttek részvételére a tanulásban. A korábban említett, Európa egészére jellemző kihívások számszerűen a 2018–2020 években jelentkeztek. A jelzett években markáns visszaesés tapasztalható a felnőttek tanulásban való részvételének számában, olyannyira, hogy értéke a 2012–2013 évek adataihoz hasonló eredményeket mutat.^[10]

1. ábra: Felnőttek részvétele a tanulásban a nemek szerint^[11]

Európai Unió – 27 ország (2020-tól) Euroövezet – 19 ország (2015-től)

Forrás: Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_04_60/default/line?lang=en.

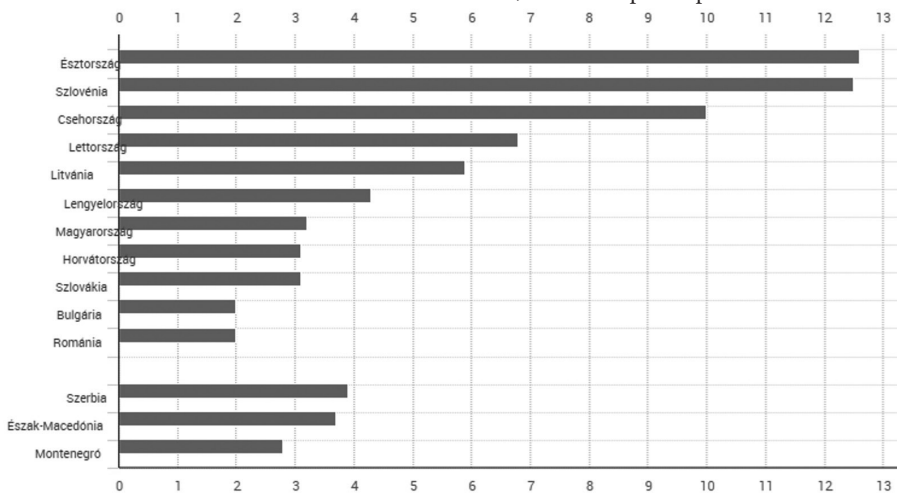
(Letöltés ideje: 2022.06.09.)

Ha az adatokat Kelet-Közép-Európa tekintetében vizsgáljuk, elmondható, hogy 2013–2020 között az első három helyen Észtország, Szlovénia és Csehország helyezkedik el. Ugyanezen időszakot vizsgálva Lengyelország és Magyarország 2014-ig az 5., 6., helyen található, azonban Magyarország 2015. évben már a 4. helyen maga mögött hagyta Litvániát és Lettországot. 2016- és 2017-ben az 5. helyre esett vissza, tekintve, hogy Lettország ismét erősödött a felnőttek tanulásában, 2018-ban és 2019-ben pedig már Litvánia is oly mértékben, hogy 2020-ra már maguk mögé szorították Csehországot az 5. helyre, így Magyarország 6., Lengyelország pedig 7. lett a rangsorban. 2021. évben Magyarország erősödött tovább, így 5. helyen szerepelhetett, mögötte Csehországgal, Lengyelországgal. (Eurostat)

[10] Eurostat.

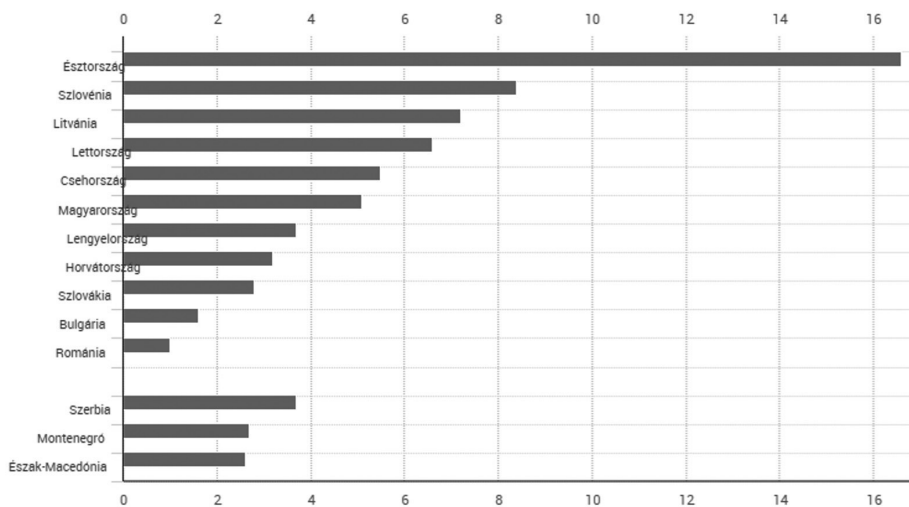
[11] „A mutató a 25 és 64 év közöttiek azon arányát méri, akik azt nyilatkozták, hogy a felmérést megelőző négy hétben formális vagy nem formális oktatásban és képzésben vettek részt (számláló). A nevező az azonos korcsoporthoz tartozó teljes népességből áll, kivéve azokat, akik nem választottak az „oktatásban és képzésben való részvétel” kérdésre. A felnőttkori tanulás az általános és a szakmai formális és nem formális tanulási tevékenységeket egyaránt magában foglalja. A felnőttkori tanulás általában az alapképzés befejezése utáni tanulási tevékenységeket jelenti. Az adatok az EU munkaerő-felméréséből (EU-LFS) származnak.” https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_04_60/default/line?lang=en.

2. ábra: Felnőttek részvétele a tanulásban nemek szerint, Kelet-Közép-Európára vetítve 2013. évben

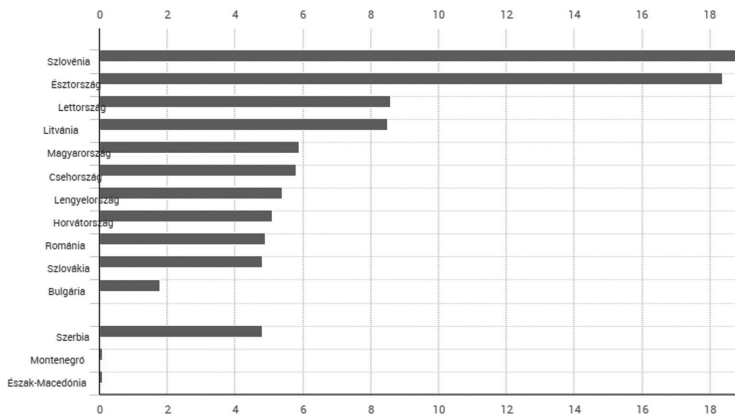
Forrás: Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_04_60/default/bar?lang=en. (Letöltés ideje: 2022.06.09.)

3. ábra: Felnőttek részvétele a tanulásban nemek szerint, Kelet-Közép-Európára vetítve 2020. évben

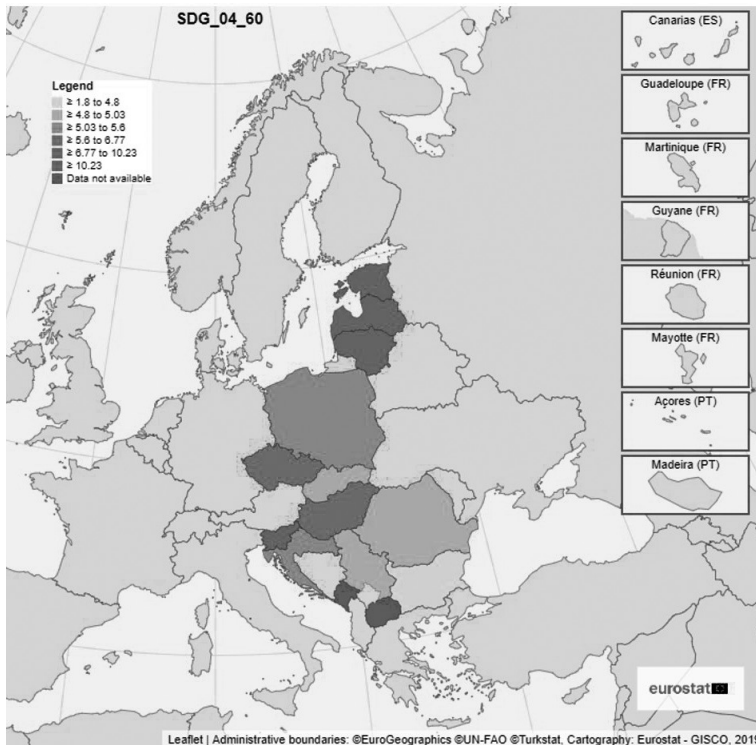
Forrás: Eurostat, Letöltve: 2022. 06. 09.
https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_04_60/default/bar?lang=en

4. ábra: Felnőttek részvétele a tanulásban nemek szerint,Kelet-Közép-Európára vetítve 2021. évben

Forrás: Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_04_60/default/bar?lang=en. (Letöltés ideje: 2022.06.09.)

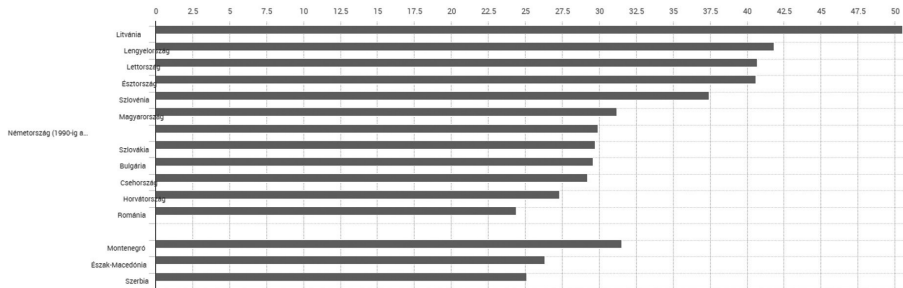
5. ábra: Felnőttek részvétele a tanulásban nemek szerint, országoként, Kelet-Közép-Európára vetítve 2021. évben

Forrás: Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_04_60/default/map?lang=en. (Letöltés ideje: 2022.06.09.)

Az Európai Unió a felsőfokú végzettségek alakulását is nyomon követi. A statisztikai adatokat Kelet-Közép-Európa viszonylatában vizsgálva megállapítható, hogy Magyarország a 2013. évben a 6. az országok közötti rangsorban. A szűrés beállításakor Németország szándékosan került megjelenítésre, és meglepő, hogy csak a 7. helyen következik. Az első helyen szereplő Litvánia jelentős mértékben megelőzi a többi országot, majd nagyságrendileg azonos a felsőfokú végzettségek aránya Lengyelország, Lettország, Észtország és Szlovénia vonatkozásában.

6. ábra: Felsőfokú végzettség nemek szerint^[12] Közép-Kelet Európára vetítve 2013. évben

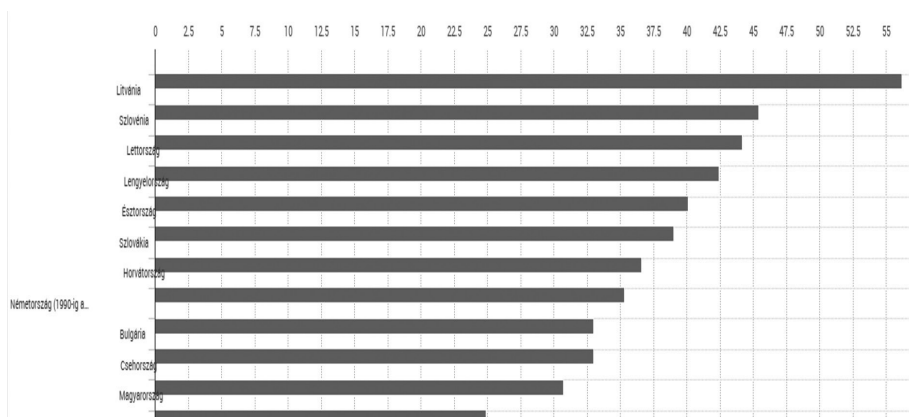
Forrás: Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_04_20/default/bar?lang=en.
(Letöltés ideje: 2022.06.09.)

2020. évben Montenegró és Észak-Macedónia mutatói 2013-hoz képest jelentős mértékben javultak, azonban a továbbra is vezető Litvániát már Szlovénia és Lettország követi a rangsorban, Magyarország pedig Románia előtt az utolsó helyre esett vissza. 2021. évben pedig ezen országok vonatkozásában nem történt a sorrendben változás, ellenben Észtország megelőzte Lengyelországot.^[13]

[12] A mutató azt méri, hogy a 25-34 éves népesség hány százaléka sikeresen befejezte a felsőfokú tanulmányokat (pl. egyetem, felsőfokú műszaki intézmény stb.). Ez az iskolai végzettség az ISCED (International Standard Classification of Education) 2011. évi 5–8. szintjére vonatkozik a 2014-től kezdődő adatok esetében, illetve az ISCED 1997 5–6. szintjére a 2013-ig tartó adatok esetében. A mutató az EU munkaerő-felmérésén (EU-) alapul LFS. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_04_20/default/line?lang=en.

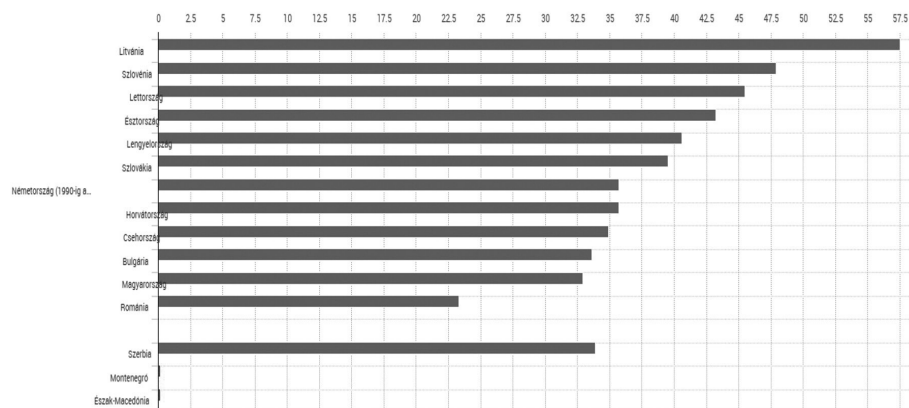
[13] Eurostat.

7. ábra: Felsőfokú végzettség nemek szerint Kelet-Közép-Európára vetítve 2020. évben

Forrás: Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_04_20/default/bar?lang=en. (Letöltés ideje: 2022.06.09.)

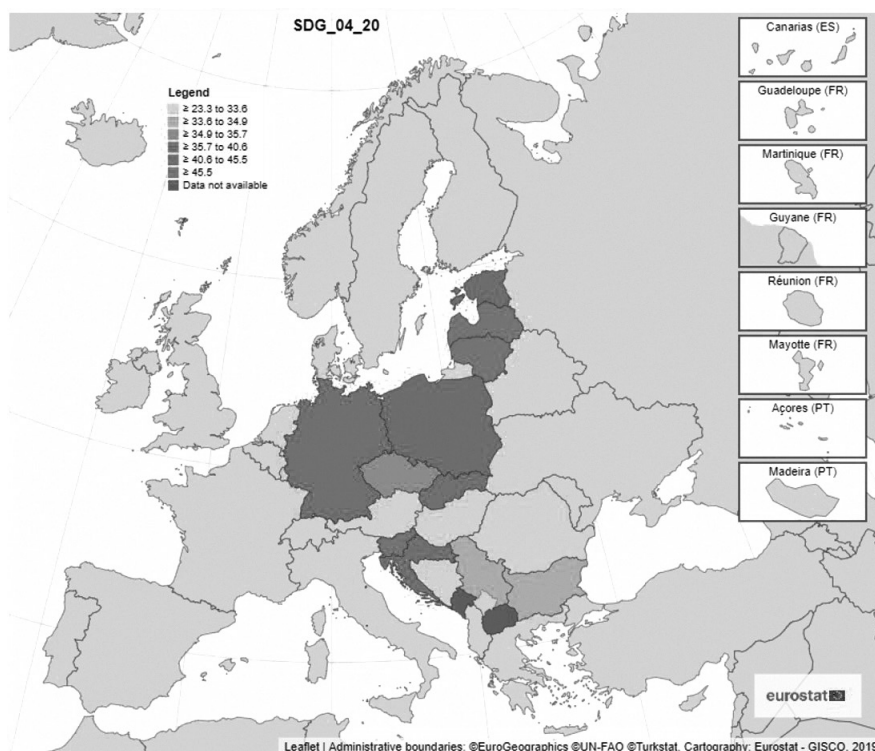
8. ábra: Felsőfokú végzettség nemek szerint Kelet-Közép-Európára vetítve 2021. évben

Forrás: Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_04_20/default/bar?lang=en. (Letöltés ideje: 2022.06.09.)

A színezett térkép a kelet-közép-európai országok közötti felsőfokú végzettségek-ből adódó eltéréseket még szemléletesebbé teszi, és jól látható, hogy Magyarországhoz legközelebb eső, egyik legjobban teljesítő ország Szlovénia, amely a további kutatások, vizsgálatok vonatkozásában – azt gondolom – fontos kapcsolódási pont lehet. Iránya ki-térhetne a felsőoktatási intézmények hallgatói létszámának alakulására, ahhoz kötődő kihívások kezelésére, illetve az intézmények működési finanszírozásának kérdéseire, ipari kapcsolatainak alakulására is.

9. ábra: Felsőfokú végzettség nemek szerint 2021. évben

Forrás: Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_04_20/default/map?lang=en. (Letöltés ideje: 2022.06.09.)

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS TOVÁBBI KUTATÁSI IRÁNYOK

Az európai felsőoktatási kihívások – áttekintve a Kelet-Közép-Európára vetített adatokat – valóban arra mutatnak rá, hogy Magyarországon indokoltak a változások. Az alaphívások Európa-szerte azonosak, azonban még Kelet-Közép-Európa országain belül is jelentős dinamikák tapasztalhatóak a felsőoktatásban való résztvevők tekintetében. Tekintve, hogy az intézmények létjogosultságát végső soron a hallgatói létszám, illetve ma már az ipari kapcsolataik is meghatározzák, felértékelődnek a térbeli sajátosságok és azok lehetőségeinek kiaknázása.

A jövőre vonatkozóan fontos értelmezni a Triple Helix modellt, illetve annak kiterjesztett spirálmodelljein keresztül is a különböző hatás-kölcsönhatásokat a térségre.^[14] Ezen felül Szlovénia irányába is érdemes lehet vizsgálatokat tenni, annak kapcsán, hogy az Eurostat adatokból jelentős változásokra, előre lépésre lehet következtetni a felsőoktatás vonatkozásában. További kérdés lehet, hogy a folyamat kötődik-e az iparral való együttműködések bővítéséhez. E mellett Litvánia évekre visszavezethető, felsőoktatási részvételének vonatkozásában megmutatkozó vezető szerep is magában foglalhat olyan példákat, amelyek átültethetőek akár a magyar felsőoktatási kihívások kezelésére is.

IRODALOM

- Brekke, T. (2020): *Challenges and opportunities of building an entrepreneurial discovery process through university–industry interaction: A Norwegian case study*. *Industry and Higher Education*, 35/6. 667–678. doi.org/10.1177/0950422220978348.
- Carayannis, E. G. – Campbell, D. F. J. (2012): *Mode 3 Knowledge Production in Quadruple Helix Innovation Systems. Twenty-first-Century Democracy, Innovation, and Entrepreneurship for Development*. Springer Briefs in Business, 7. 1–63.
- Lee-Davies, L. (2018): *Prehistoric process in HE: A critical review of institutional processes for business–academic partnerships in management development provision*. *Industry and Higher Education*, 33/1. 66–75. doi.org/10.1177/0950422218795383.
- Németh A. O. (2012): Felsőoktatás-finanszírozás Kelet-Közép-Európában. In: *Felsőoktatás-finanszírozás. Nemzetközi tendenciák és a hazai helyzet*. Aula, Budapest. 67–102. ISBN 978-963-339-032-0.
- Rosenlund, J. – Legrand C. (2020): *Algae preneurship as academic engagement: Being entrepreneurial in a lab coat*. *Industry and Higher Education*, 35/1. 28–37. doi.org/10.1177/0950422220929279.
- Stolze, A. (2020): *A meta-ethnography on HEIs' transformation into more entrepreneurial institutions: Towards an action-framework proposition*. *Industry and Higher Education*, 35/1. 14–27. doi.org/10.1177/0950422220922677.

EGYÉB FORRÁSOK

- 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról
- Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_04_20/default/bar?lang=en. (Letöltés ideje: 2022.06.09.)
- Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_04_60/default/bar?lang=en. (Letöltés ideje: 2022.06.09.)

[14] Carayannis, E. G. – Campbell, D. F. J. (2012): *Mode 3 Knowledge Production in Quadruple Helix Innovation Systems. Twenty-first-Century Democracy, Innovation, and Entrepreneurship for Development*. Springer Briefs in Business, 7.

GRÓF
BETHLEN ISTVÁN
KUTATÓKÖZPONT

A Gróf Bethlen István Kutatóközpont 2016-ban jött létre Győrben. A kutatóközpont a Széchenyi István Egyetem tudásbázisán működő önálló kutatási egység, a multidiszciplináris társadalomtudományok területén végez kutatásokat, kapcsolódik az egyetem tananyagának folyamatos fejlesztéséhez, továbbá az új tudományos eredmények megfelelő disszeminációjához. A kutatóközpont keretében végrehajtott kutatási programok elsősorban a közgazdaságtudomány, a regionális tudomány, a politológia, a földrajztudomány és a geopolitika módszereit alkalmazzák.

9 786156 491077 >